

**DRUŠTVO
EKONOMISTA
BEOGRADA
osnovano 1932**

**EKONOMSKI
VIDICI**

**ISSN 0354-9135
UDK-33
COBISS.SR-ID 116154887**

**Godina XXIII, Broj 1-2
Beograd, jun, 2018.**

EKONOMSKI VIDICI

Časopis Društva ekonomista Beograda (Osnovano 1932.g.)

Godina XXIII

Beograd, jun 2018.

Broj 1-2 str. 1 - 120

Izdavač:

Društvo ekonomista Beograda,
Beograd, Kneza Miloša 12
Tel/faks: 011/2642-026
AIK BANKA A.D. BEOGRAD
Tkući račun: 105-2149076-03
Web: deb.org.rs
E-mail: debeograd@gmail.com

**Predsednik Društva
ekonomista Beograda:**

dr Gojko Rikalović

Glavni i odgovorni urednik
dr Jelica Petrović - Vujačić

Redakcija, Board of Editors

Редакционная коллегия

dr Jelica Petrović - Vujačić, dr Zorka Zakić,
dr Vesna Milićević, dr Petar Đukić, dr Ljubinka Joksimović, dr Gojko Rikalović, dr Ivica Stojanović, dr Darko Marinković, dr Milan Šoijić, dr Jugoslav Mijatović, dr Sreten Vuković, dr Sida Subotić, dr Nataša Cvetković, dr Ljiljana Jeremić, dr Radmila Grozdanić, dr Snežana Grk, dr Bojan Ilić, dr Gordana Kokeza, dr Dejan Molnar

Tehnički urednik:

Slavomir Mirković

Štampa:

ALKAGRAF, Beograd

Časopis izlazi četiri puta godišnje

Publisher:

Economists Association of Belgrade
(Founded in 1932),
Beograd, Kneza Miloša 12
Tel/fax: 011/2642-026

**President of Economists Association of
Belgrade:**

dr Gojko Rikalović

Editor-in-Chief:

dr Jelica Petrović - Vujačić

Technical Editor:

Slavomir Mirković

Издательство:

Сојуз економиста Белграда,
Београд, Кнеза Милоша 12
Тел/факс: 011/642 026

**Председатель Союза экономистов
Белграда:**

др Гојко Рикаловић

Главный ответственный григорий редактор:

др Јелица Петровић - Вујачић

Технический редактор:

Славомир Мирковић

SADRŽAJ

Božo Drašković i Mihajlo Đukić

STATUS POLJOPRIVREDNOG ZEMLJIŠTA KAO PRIRODNOG
RESURSA U PROCESU PRISTUPANJA SRBIJE EU.....1

Paјко М. Буквић

ПОЉОПРИВРЕДА КРАСНОДАРСКЕ ПОКРАЈИНЕ И
АГРОХОЛДИНГ КУБАЊ23

Milan Beslać

PKB KORPORACIJA ANALIZA FINANSIJSKO-IMOVINSKOG
STANJA U CILJU IZBORA METODA PRIVATIZACIJE49

Nataša Kecman i Jelena Vasić

POTENCIJAL DOMAĆE INDUSTRIJSKE PROIZVODNJE
ZASNOVANE NA ZNANJU69

Ljubomir Madžar

MIŠKOVIĆEVA KNJIGA *JA, TAJKUN* – IZNENAĐUJUĆA I
INSPIRATIVNA POJAVA.....83

Maja Jandrić i Dejan Molnar

POLOŽAJ RANJIVIH GRUPA NA TRŽIŠTU RADA: SRBIJA I
EVROPSKA UNIJA107

Pregledni rad

STATUS POLJOPRIVREDNOG ZEMLJIŠTA KAO PRIRODNOG RESURSA U PROCESU PRISTUPANJA SRBIJE EU

Božo Drašković*

bozo.draskovic@ien.bg.ac.rs

Mihajlo Đukić*

mihajlo.ddjukic@ien.bg.ac.rs

Rezime

Proces pridruživanja Srbije EU sadrži kompleks političkih i ekonomskih, odnosno institucionalnih prilagođavanja društvenog sistema Srbije standardima EU. U ovom radu je istaknut specifičan aspekt procesa pridruživanja, a koji se odnosi na ekonomske aspekte liberalizacije prometa svojinskih prava nad prirodnim resursima, posebno poljoprivrednim zemljištem. Ekonomска logika zasnovana na slobodnom tržištu podrazumeva slobodno kretanje roba, kapitala i radne snage. Prirodni, obnovljivi i neobnovljivi resursi kao što su mineralna i rudna bogatstva, šume, vode, poljoprivredno zemljište su resursi koji su fiksirani za određeno geografsko područje. Ekonomска funkcija njihove upotrebe u funkciji razvoja podložna je slobodnim ulaganjima. Međutim, svojinska prava nad prirodnim resursima, kao prirodnim kapitalom predstavljaju nacionalno bogatstvo zemalja u kojima se nalaze. Moguća su dva pristupa u razmatranju svojinskih prava nad ovim resursima. Jedan je da se u Srbiji u okviru procesa pridruživanja EU, izvrši liberalizacija prenosa svojinskih prava nad poljoprivrednim zemljištem kao prirodnim resursom. Drugi pristup je da se nacionalnim zakonodavstvom ograniče, odnosno uvedu određene restrikcije u vezi sa slobodnim prenosom svojinskih prava. Iskustva u okviru EU u vezi sa ovim pitanjem su različita. Kreću se od liberalizacije prenosa svojinskih prava, do značajnog ograničavanja slobode transfera svojinskih prava nad poljoprivrednim zemljištem. U ovom radu autor izlaže argumentaciju u prilog ograničavanja liberalizacije svojinskih prava nad prirodnim resursima kao što je poljoprivredno zemljište.

Ključne reči: prirodni resursi, poljoprivredno zemljište, Evropska Unija, svojinska prava nad prirodnim resursima.

* Institut ekonomskih nauka, Beograd

UVOD

Poljoprivredno zemljište predstavlja suštinski različit faktor proizvodnje u odnosu na druge faktore, kao što su rad i kapital. Fizičke aktive stvorenog kapitala koje su u obliku građevinskih objekata i infrastrukture stacionirane unutar nekog tržišta relativno lako menjaju vlasnika, dok tržišna lokacija ostaje nepromenjena. Fizičke aktive iskazane u obliku roba lako menjaju tržište krećući se od tržišta gde su proizvedene prema tržištima gde će biti potrošene. Finansijske aktive predstavljaju oblike stvorenog kapitala koji se u uslovima razvijenog globalnog tržišta relativno lako sele iz jednog u drugi tržišni prostor čak i za nekoliko minuta u zavisnosti od brzine izdavanja naloga za transfere finansijskih sredstava. Takođe, radna snaga predstavlja relativno pokretljiv faktor proizvodnje i uslovljen je nivoom obrazovanja, odnosno individualnim nivoom ljudskog kapitala koji posede svaki pojedinac. Ljudi sa visokim nivoom obrazovanja, stručnim znanjima i iskustvima, relativno lako menjaju zaposlenje, a time i tržišne lokacije, odnosno zemlje. Sa opadanjem nivoa obrazovanja i veština sa kojima pojedinac raspolaže, opada i pokretljivost ovog faktora i unutar EU kao jedinstvenog tržišta. Poljoprivredno zemljište je fiksni resurs, vezan je za granice nekog tržišta, odnosno područja ili države na čijoj teritoriji se nalazi. Ovaj faktor definišemo još i kao nasleđeni prirodni kapital. On, kao i druge fiksne aktive, ne menja svoju tržišnu poziciju, ali je podložan promeni svojinskih prava nad njim u zavisnosti od nacionalnih ili regionalnih regulativa. Promena svojinskih prava unutar pojedinačnih država je najčešće liberalan uz određena antimonopolska ograničenja. Promet svojinskih prava nad poljoprivrednim zemljištem i dostupnost tržišnih transakcija nad njim licima koji nisu državljanin zemalja na čijoj se teritoriji nalazi poljoprivredno zemljište je najčešće podložan nacionalnim, odnosno državnim ograničenjima. Promet svojinskih prava nad poljoprivrednim zemljištem, unutar zemalja članica EU, je liberalan. Međutim prenos svojinskih prava obavlja se tako da su građani i kompanije iz razvijenih zemalja kupci, a iz manje razvijenih zemalja najčešće prodavci. Ista zakonitost, kada se radi o poljoprivrednom zemljištu, važi i u svetskim okvirima.

Cene poljoprivrednog zemljišta zavise od izvedene tražnje. To znači da cene zavise o kretanja ponude i tražnje za robama nastalim iz proizvodnih procesa koji se odvijaju uz upotrebu poljoprivrednog zemljišta kao prirodnog kapitala. Ukoliko cene poljoprivrednih proizvoda rastu, tada raste i tržišna cena poljoprivrednog zemljišta i obrnuto. Standardna matrica prikazivanja promena uticaja ponude i tražnje na cene poljoprivrednih proizvoda, ima

ograničenu vrednost u objašnjavanju promene cena poljoprivrednog zemljišta. Ograničenje nastaje usled toga što je ukupna ponuda poljoprivrednog zemljišta kao prirodnog dobra ili prirodnog kapitala fiksna. Promene u korišćenju prirodnog kapitala zavise od primene tehnologije i inovacija u obradi poljoprivrednog zemljišta. Postavlja se pitanje: *Da li je teorijski i metodološki prihvatljivo posmatrati poljoprivredno zemljište isključivo iz ugla koji ga tretira kao svaki drugi stvoreni kapital?*

1. TEORIJSKO METODOLOŠKI ASPEKTI

Za potrebe ove analize polazi se od metodološke klasifikacije oblika kapitala na: ljudski kapital, prirodni kapital i stvoren kapital. Moguće je prva dva oblika kapitala posmatrati kao kapital koji ima zajednički imenitelj – prirodno. Prirodni kapital predstavlja celokupna prirodna dobra koja su nastala nezavisno od ljudske ekonomiske i neekonomiske aktivnosti, a i samo ljudsko biće je *de facto* biće prirode. U prirodni kapital spadaju prirodna dobra, kontinuelni resursi (sunčeva energija, sila gravitacije, snaga vetra, kruženje vazduha i vode u različitim agregatnim stanjima). U prirodni kapital spadaju i neobnovljivi i obnovljivi resursi (flora i fauna, mineralne sirovine, ugljovodonici). Pod ljudskim kapitalom klasifikujemo prirodno ljudsko biće sa svojim kulturnim nasleđem, obrazovanjem i sposobnošću da vrši inovacije kroz intervencije unutar prirodnih zakonitosti. U stvoren kapital spadaju kumulirane aktive fiksног i finansijskog kapitala. Fiksni kapital predstavlja kapital koji je nastao kroz aktivnosti prethodnih i sadašnjih generacija ljudi, a obuhvata: građevinske objekte, infrastrukturu, mašine, opremu. Finansijski kapital predstavlja kumulirane novčane i finansijske aktive (zlato kao novac, papirni novac, akcije, obveznice, kreditni novac, potraživanja).

Savremena ekomska nauka fokusirana je na proučavanje, analiziranje i otkrivanje zakonitosti ekonomskog funkcionisanja stvorenog fiksног i finansijskog kapitala, kao i njihovih međusobnih odnosa. Posmatranje prirodnih dobara, kao prirodnog kapitala je izvan pažnje savremene ekonomiske teorije. Izuzeće su oblasti ekonomije koje se bave kompleksnim odnosima između ekonomije i zaštite životne sredine. Ukoliko se izuzme ekonomija zaštite životne sredine, ekomska nauka se udaljila od nekih pitanja vezanih za ekonomski značaj prirodnog kapitala koja su otvorili i postavili Fransoa Kene i Dejvid Rikardo (Rikardo, 1821; 2012). Za razliku od klasične ekomske teorije, savremena ekomska nauka zapostavila je razmatranje kompleksnih

pitanja vezanih za uzajamni odnos između stvorenog i prirodnog kapitala. Sadašnja dominirajuća ekonomска teorija prirodni kapital i prirodna dobra posmatra iz ugla ekonomске korisnosti primenjujući fundamentalne modele analize ponude i tražnje za retkim ili oskudnim resursima. Ekonomска teorija se podelila u vezi sa problemom teorije vrednosti na marginalističku, odnosno subjektivnu teoriju, koja je danas dominantna i na radnu teoriju vrednosti koja je potisнутa u drugi plan još od prvih decenija dvadesetog veka.

Dve su oblasti pitanja kojima se bavi savremena ekonomска teorija, a vezana su za prirodna dobra i/ili prirodni kapital, a odnose se na pitanja ekonomskih aspekata zagađenja životne sredine i ekonomskih implikacija koje nastaju usled klimatskih promena. Drugi aspekt se odnosi na pitanja i probleme vezane za dinamiku eksploatacije neobnovljivih i obnovljivih prirodnih resursa, odnosno prirodnog kapitala. Ukoliko prirodne resurse, bar većinu njih, nesporno posmatramo kao prirodni kapital i sastavnu kariku u nastajanju roba i robnih vrednosti, onda se ovo pitanje može posmatrati i iz ugla veze prirodnih dobara u kreiranju robne, odnosno tržišne vrednosti.

Ovde je neophodno da razjasnimo bitne dimenzije pojmova prirodno dobro, prirodne vrednosti i prirodni kapital. Prirodna dobra su širi pojam i obuhvataju sva dobra nastala nezavisno od ljudske aktivnosti. Ona za ljudski rod predstavljaju prirodnu datost. Ona obuhvataju: zemljište, geološko nasleđe, vazduh, mora, okeane, a time i sve vode, biljne i životinjske vrste kao i obnovljive i neobnovljive i kontinualne resurse (energiju sunca, gravitaciju, snagu vetra). Prirodna dobra postaju prirodne vrednosti u zavisnosti od toga na koji način i kako ih je u svom civilizacijskom napretku ludska vrsta spoznavala i razumevala zakonitosti prirode, a neke od njih na osnovu tehnoloških inovacija uspevala da potčini u svoju korist. Potčinjanje prirodnih dobara, odnosno prirodnih vrednosti, samo nekih od njih, kao proizvodnih resursa za potrebe sopstvene proizvodnje, a samim tim i ekonomске aktivnosti, prirodna dobra postaju prirodni kapital. U tržišnim odnosima definisanih svojinskih prava, prirodna dobra postaju roba, sredstvo razmene i samim tim dobijaju tržišnu cenu. Za transformaciju prirodnog dobra, odnosno prirodnog kapitala u tržišni kapital od uticaja su inovacije i na njima zasnovan tehnološki napredak, koji elemente iz prirode pretvara u robu dajući joj u okolnostima ponude i tražnje i tržišnu vrednost. Zemljište predstavlja prvo prirodno dobro i prirodni resurs koji se u ljudskoj upotrebi transformisao iz prirodnog kapitala u tržišni, odnosno ekonomski kapital. I to na dva načina. Prvi način nastaje na činjenici da zemljište kao prirodno dobro uz prirodne resurse, snagu sunca i prirodne resurse uticaja klime (vode, vlažnosti i toplove) predstavlja ambijent u kome

sama priroda stvara floru i faunu koja predstavlja materiju neophodnu za ljudsku egzistenciju i ishranu. Čak i pre bilo kakve organizovane proizvodne aktivnosti ljudskog bića, sakupljane plodova i lov, predstavljaju korišćenje prirodnog kapitala za neposrednu egzistencijalnu potrošnju. Ovde se zapravo ne radi ni o kakvoj proizvodnji, a ljudska aktivnost se svodi na utrošak vremena koje je potrebno da se obavi sakupljačka aktivnost ili pak aktivnost lova. U vezi sa ovim još je u XVIII veku Adam Smit analizirao razmenu između lovaca koji love dabrove i lovaca koji love jelene. "U onom ranom i surovom stanju društva koje prethodi i akumulaciji kapitala i prisvajanju zemlje, čini se da je srazmera između količina rada koje su potrebne za sticanje različitih predmeta bio jedina okolnost koja je mogla sačinjavati neko pravilo za zamenu jednog predmeta za drugi. Na primer, ako kod nekog lovačkog naroda staje obično dvaput toliko da se ubije dabar koliko da se ubije jelen, prirodno je da će se jedan dabar menjati, ili da će on biti vredan dva jelena. Prirodno je da ono što je obično proizvod rada od dva dana ili dva sata, obično vredi dvaput više od onoga što je proizvod rada od jednog dana ili jednog sata."¹

Drugi način pretvaranja zemljišta kao prirodnog dobra (kapitala) u stvoreni kapital čine proizvodi koje ljudi proizvode na osnovama obrađivanja zemljišta, a proizvodi dobijeni od upotrebe poljoprivrednog zemljišta postaju roba, odnosno stvoreni, a zatim i novčani kapital kroz razmenu tih proizvoda između različitih društvenih grupa u okviru podele rada. U ovom slučaju zemljište kao prirodno dobro (prirodni kapital) predstavlja bazu iz koje nastaje stvoreni kapital, tržišni proizvod koji u konkurenciji proizvodnje, ponude i tražnje dobija novčani oblik.

Samo zemljište kao prirodno dobro, odnosno prirodni kapital još uvek nije roba, nema suštinske karakteristike stvorenog kapitala.² Zemljište kao prirodno dobro, prirodni resurs, kao baza za proizvodnju samo po sebi nije stvoren kapital. Pri tome, poljoprivredni proizvodi dobijeni sa tog istog zemljišta su stvoren, odnosno proizvedeni kapital i dobijaju kroz razmenu tržišnu vrednost. Kroz istoriju uspostavljanje svojinskih prava nad zemljištem kao prirodnim dobrom, koje se odvijalo kroz naseljavanja, osvajanja i podele prava nad zemljištem unutar zajednica, zemljište kao prirodni kapital, pod dejstvom tržišnih odnosa postaje klasičan kapital iako nije stvaran od strane

¹ Smit (1970), str. 103.

² Svakako postoje izuzeci, koji nastaju sa ulaganjima rada i sredstava u poboljšanje kvaliteta, odnosno rodnosti zemljišta. Istoriski to su slučajevi navodnjavanja zemljišta u dolinama reka. Danas su to ulaganja u infrastrukturu, pristupne puteve, sisteme za navodnjavanje, dodavanje mineralnih đubriva za poboljšanje prinosa, upotreba herbicida i pesticida.

samog čoveka. Zemljište, usled uspostavljanja svojinskih prava, počinje i samo da biva predmet tržišnih transakcija, koje se odvijaju na identičan način kao što se to radi sa stvorenim (proizvedenim) kapitalom. Tržišna ekonomija, zemljište kao prirodni kapital, na navedeni način, transformiše u predmet kupovine i prodaje, nezavisno od toga što samo zemljište nije bilo predmet bilo kakve proizvodne aktivnosti čoveka. Opisana razlika između stvorenog i od prirode nasleđenog kapitala, služi kao polazište za moguću interpretaciju vezanu za uspostavljanje zakonodavstva koje ograničava tržišne transakcije vezane za zemljište kao prirodni kapital. Pojednostavljenio iskazano. Proizvodi dobijeni od upotrebe zemljišta uz primenu različitih tehnologija, odnosno uz upotrebu fiksног i ljudskog kapitala su roba, odnosno stvoreni kapital i podležu neograničenim slobodnim tržišnim odnosima ponude i tražnje. Na bazi tih mehanizama proizvodi dobijaju u vremenu različitu cenu, odnosno tržišnu vrednost. Na drugoj strani, zemljište kao samostalni prirodni resurs, odnosno prirodni kapital, najčešće može biti podvrgnuto slobodnim tržišnim transakcijama. Takođe, kada se radi o zemljištu različite zemlje na nacionalnom nivou definisana svojinska prava, odnosno prava korišćenja i regulativom ograničavaju slobodne transakcije zemljišta kao bilo koje druge robe. Transakcije sa zemljištem kao prirodnim dobrom (prirodnim kapitalom) ograničene su nacionalnim regulativama i uglavnom te regulative ograničavaju slobodne transakcije vezane za poljoprivredno zemljište kao prirodni resurs. Ista pravila važe u većini zemalja i za eksploataciju drugih obnovljivih i neobnovljivih prirodnih resursa, kao što su rudna bogatstva, eksploatacija nafte, korišćenje šumskih i vodnih resursa.

Drugo ne manje značajno pitanje se odnosi na ireverzibilnost stvorenog (fiksног i finansijskog kapitala) u prirodni kapital. U kratkoj napred izloženoj interpretaciji uzajamnih odnosa između prirodnog i stvorenog kapitala pokazuje se da je prirodni kapital izvorište stvorenog fiksног i finansijskog kapitala. Dinamika stvaranja fiksног kapitala zavisi od prirodnih resursa, sposobnosti ljudskog rada i tehnoloških inovacija. Kao posledica proizvodne aktivnosti nastaju pored pozitivnih i negativne eksternalije. Negativne eksternalije izražavaju se u eksploataciji neobnovljivih resursa kao i u zagađenju životne sredine. Tok je jednosmeran. Prirodni resursi se procesom proizvodnje transformišu u proizvode pogodne za ljudsku finalnu i proizvodnu potrošnju. Obnovljivi resursi se mogu koristiti održivo ukoliko eksploatacija resursa ne prevaziđa prirodne količine samoobnavljanja istih tih resursa. Kada se radi o neobnovljivim prirodnim resursima, njihova eksploatacija ima konačnu izvesnost da će usled kontinuirane eksploatacije u protoku vremena u buduće

biti konačno završena njihova eksploatacija, te da će u budućnosti prestati da postoje. Dakle, prirodni kapital će se transformisati u procesu proizvodnje u fiksni kapital, a kao takav u budućnosti će biti potrošen. Posledica eksploatacije prirodnih obnovljivih i neobnovljivih resursa je i zagadenje prirodne sredine. Obrnut proces pretvaranja stvorenog fiksnog i finansijskog kapitala u prirodni kapital je ograničen, a u pojedinim slučajevima je nemoguće. Radi se o ireverzibilnosti čitavog procesa. Irreverzibilnost nije moguća u slučajevima eksploatacije neobnovljivih resursa. Mogućnost obrnutog toka, upotrebe fiksnog – stvorenog i finansijskog kapitala u funkciji obnavljanja prirodnog kapitala moguća je samo u slučajevima kada se radi o obnovljivim prirodnim resursima. Proces je moguće obaviti na dva načina. Prvi je kada dođe do obustavljanja ekonomске aktivnosti u upotrebi prirodnog obnovljivog resursa i ostavi se neophodno vreme da se prirodni obnovljivi resursi samoobnove, odnosno regenerišu. Radi se o obustavljanju proizvodnih aktivnosti koje se zasnovaju na eksploataciji prirodnih resursa. Ovaj proces je moguć i usled delovanja inovacija i izmena tehnologije, kada nove tehnologije učine da određeni resurs nije više neophodan za određenu ekonomsku aktivnost, jer ga supstituiše neki drugi prirodni resurs. Iskorak u tom pravcu je na primer proces zamene eksploatacije uglja u proizvodnji električne energije sa proizvodnjom električne energije iz potencijala voda, korišćenja solarne energije i energije vetra.³ Stvoreni, fiksni kapital ima sklonost da maksimizira profit, ne retko i na štetu eksternih troškova i životne sredine, na štetu održivosti prirodnih resursa i na štetu rizika od klimatskih promena.

Drugi način je kada se nužno ne obustavlja ekonomска aktivnost u eksploataciji obnovljivih prirodnih resursa, već se angažuje, odnosno investira finansijski i fiksni kapital u obnavljanje prirodnih resursa. Primer ovog načina su ulaganja u prečišćavanje otpadnih voda, ulaganje u prečišćavanje gasova iz proizvodnih postrojenja ili iz sagorevanja ugljovodonika u automobilima.

Poljoprivredno zemljište je prirodni samoobnovljivi resurs koji je moguće obnavljati kombinacijom “odmaranja” zemljišta (ustezanja od eksploatacije) na određeni vremenski period, ali i finansijskim ulaganjima u navodnjavanje, održavanje biodiverziteta, uticanjem na smanjenje negativnih dejstava ekonomске aktivnosti na klimatske promene.

Saglasno napred izloženom moguće je izvesti zaključak da je zemljište uopšte, kao i šume, vode, jezera, okeani, prirodni samoobnovljivi resurs. Da je neizostavan uslov ekonomске aktivnosti ljudskog bića. Da služi kao

³ Drašković (1998, 2012).

polazište za proizvodnju fiksnih aktiva i finansijskog kapitala. Da su proizvodi zasnovani na prirodnom kapitalu tržišne robe i podležu zakonitostima ponude i tražnje i iz njih izvedenih tržišnih vrednosti odnosno cena. Istovremeno samo zemljište, odnosno poljoprivredno zemljište kao prirodni resurs, kao dar prirode, na osnovu dodeljenih svojinskih prava može biti predmet tržišnih transakcija. S obzirom na to da se radi o dodeljenim svojinskim pravima, otvorena je mogućnost za državne intervencije u ograničavanju prava prometa poljoprivrednog zemljišta kao prirodnog dobra, prirodne vrednosti, odnosno prirodnog kapitala.

2. POLJOPRIVREDNO ZEMLJIŠTE KAO ČINILAC TRŽIŠTA

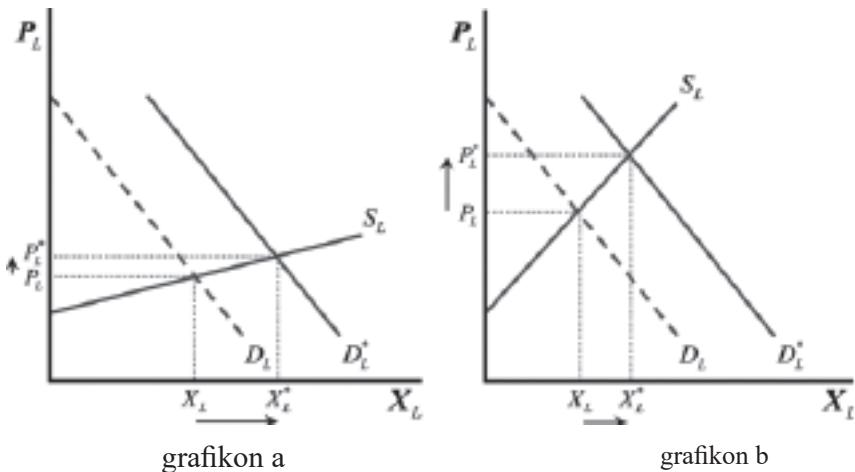
Ključne karakteristike poljoprivrednog zemljišta su sadržane u tome što je ono prirodno dobro, odnosno prirodni kapital. Poljoprivredno zemljište predstavlja resurs sa fiksnom ponudom, ono je samoobnovljiv resurs u procesima koji mogu trajati i više hiljada godina. Ono je uslov egzistencije flore i faune, a time i same ljudske vrste. Predstavlja bazični element za ekonomsku aktivnost. Tehnološke inovacije utiču na to da usled njihove primene, poljoprivredno zemljište postaje ekonomski ekonomičniji i efikasniji faktor proizvodnje. Poljoprivredno zemljište predstavlja i resurs u kome se skladište negativne eksternalije ljudske ekonomiske ali i drugih neekonomskih aktivnosti (eksperimenti sa upotreboru nuklearnih i drugih toksičnih materijala). Poljoprivredno zemljište predstavlja i sa stanovišta nacionalnih regulativa oskudan resurs koji je podvrgnut posebnim merama zaštite i regulisanja.

Za razumevanje poljoprivrednog zemljišta kao predmeta tržišnih transakcija najčešće se ono posmatra iz ugla standardnih modela ponude i tražnje. Ovde ćemo interpretirati sam pristup i kritičke refleksije u odnosu na taj pristup.

Podimo od standardnog modela. Na grafikonu br. 1 u nastavku prikazana je ponuda poljoprivrednog zemljišta i to tako da je na levoj strani na *grafikonu a* prikazana na horizontalnoj osi obilnija ponuda poljoprivrednog zemljišta u nekom vremenskom intervalu sa X_L na X_L^* što za implikaciju ima pomeranje krive ponude zemljišta udesno. Istovremeno cene zemljišta su porasle neznatno iz tačke P_L u tačku P_L^* . Na *grafikonu b* prikazan je odnos kada je ponuda zemljišta manja iz tačke X_L na X_L^* pri čemu dolazi do pritiska na rast cena poljoprivrednog zemljišta iz tačke P_L u tačku P_L^* .⁴

⁴ Lovre i Lovre (2017).

Grafikon 1. Promene ponude i tražnje za zemljištem

Izvor: Hertel and Baldos (2016), Pp 47.

Na grafikonu br. 1 prikazana je standardna tržišna relacija, koja važi za bilo koju vrstu robe ili usluge koja se nudi na konkurentscom tržištu i gde ponuda robe nije fiksna. Grafički model je primenjiv u slučajevima kada tražnju za zemljištem posmatramo u koncentričnim krugovima. To znači da se resurs poljoprivredno zemljište posmatra ne kao fiksan već promenljiv sa stanovišta širenja tražnje iz razvijenih zemalja i povećanja ponude koja dolazi od resursa poljoprivrednog zemljište iz nerazvijenih zemalja. U suštini zbir ukupne ponude poljoprivrednog zemljišta na svetskom nivou je fiksan. O ovom aspektu ponude bavićemo se analitički u narednom delu teksta.

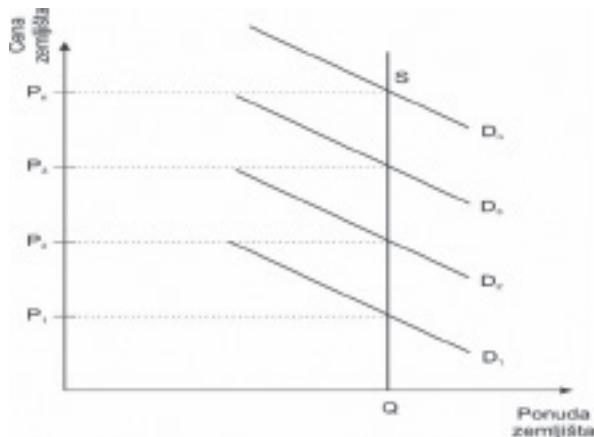
U vezi sa napred prezentiranim grafikonima, postavlja se pitanje: *Da li je navedeno objašnjenje o promeni ponude i tražnje za poljoprivrednim zemljištem zadovoljavajuće kada se ima u vidu da je ponuda zemljišta kao robe fiksna?* Naime, napred opisan odnos između ponude i tražnje kada se radi o zemljištu može se primeniti na zakup zemljišta, kao i na proizvode koji se dobijaju iz poljoprivredne proizvodnje, ali ne i na samo zemljište kao prirodni resurs. U čemu je problem? Ponuda zemljišta je fiksna. Zemljište kao proizvodni resurs nije moguće fizički seliti sa jedne lokacije na drugu. Dakle radi se o nepokretnom, stabilnom resursu koji se nalazi na određenoj državnoj teritoriji. Na ponudu i tražnju za zemljištem i upotrebu zemljišta na

nacionalnom nivou (teritoriji jedne države), utiče nivo cena poljoprivrednih proizvoda, nivo državnih intervencija (odnosno subvencija), kao i nivo ekonomskog razvoja zemalja i nivo raspoloživog finansijskog kapitala.

Ukoliko je ponuda ukupnog zemljišta jedne države fiksna, isto pravilo važi i za ukupnu svetsku ponudu poljoprivrednog zemljišta, onda će na cene zemljišta uticati nivo cena poljoprivrednih proizvoda uvećan za iznos subvencija. U slučajevima da ne postoje subvencije od značaja je samo nivo cena poljoprivrednih proizvoda koji se formira na određenoj teritoriji, državi ili pak grupaciji država.

Ključna činjenica u ovom modelu je da je ponuda zemljišta fiksna. Cenovna elastičnost tražnje za poljoprivrednim zemljištem postoji, ali ona nema uticaj na ukupnu ponudu, odnosno količinu (Q), ponude poljoprivrednog zemljišta. Ovde imamo paradoks da postoji cenovna elastičnost tražnje, a da ona ne zavisi od ponude samog resursa poljoprivrednog zemljišta, već od izvedenih proizvoda koji su nastali upotrebljom zemljišta kao prirodnog dobra, odnosno prirodnog kapitala. Dakle, radi se o tome da dolazi do promena cena, a da se istovremeno ukupna ponuda raspoloživog resursa, poljoprivrednog zemljišta ne menja.

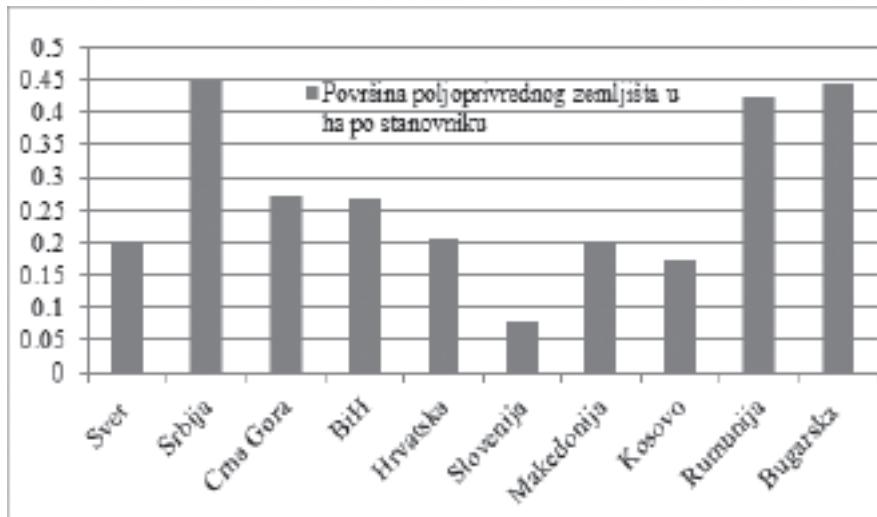
Grafikon 2. Tražnja za poljoprivrednim zemljištem i kretanje cena poljoprivrednog zemljišta

Na grafikonu br. 2 pomeranje cene poljoprivrednog zemljišta prikazane na vertikalnoj osi posredstvom tačaka P_1 , P_2 , $P_3 \dots P_n$ pri fiksnoj ponudi poljoprivrednog zemljišta "S" tražnja za zemljištem utiče na rast cena u opsegu od D_1 do D_n . Na kretanje cena poljoprivrednog zemljišta uz druge nepromjenjene uslove na finansijskom tržištu, utiče rast cena poljoprivrednih proizvoda, dohodak stanovništva, potrošačke navike, kretanje broja stanovnika, tehnološke inovacije i genetičke intervencije, otvorenost spoljnog tržišta ponude i tražnje za proizvodima iz sektora poljoprivredne proizvodnje. S obzirom na to da je ponuda zemljišta na grafikonu iskazana u taki Q fiksna, tržišne cene poljoprivrednog zemljišta se kreću po liniji "S" u tačkama po vertikalnoj osi od P_1 do P_n pod uticajem napred navedenih faktora.

U vezi sa agregatnom ponudom poljoprivrednog zemljišta, možemo izvesti tvrdnju da je ona fiksna. Međutim, kada ukupnu količinu raspoloživog poljoprivrednog zemljišta vlasnički segmentiramo na manje celine, poljoprivredne posede, onda se susrećemo sa mogućnošću da ponudu i tražnju za poljoprivrednim zemljištem posmatramo na način kako je to opisano u tekstu na osnovu grafikona br. 1. U okviru tih prepostavki kretanje cena će zavisiti od odnosa ponude i tražnje, sve dok se tržište ne koncentriše do nivoa monopola, kada počinju da funkcionišu samo cene proizvoda dobijenih iz poljoprivrede, a ponuda resursa poljoprivredno zemljište prestaje da postoji. Na isti način možemo da posmatramo i stanje kretanja ponude i tražnje za poljoprivrednim zemljištem unutar Evropske Unije (EU). Ponuda poljoprivrednog zemljišta unutar "starih" razvijenih zemalja članica EU je fiksna. Tržište se već stabilizovalo i zapravo unutar tih zemalja skoro da su marginalne transakcije vezane za promet poljoprivrednog zemljišta. Ponuda poljoprivrednog zemljišta dolazi iz pridruženih, novih članica EU, kao i članica koje se nalaze u predvorju Evropske Unije, kao što su Srbija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Makedonija i Albanija.

Grafikon 3. Raspoloživo poljoprivredno zemljište po stanovniku

Izvor: Proračuni na osnovu nacionalnih statistika o površinama poljoprivrednog zemljišta i broja stanovnika.⁵

Poljoprivredno zemljište kao resurs na svetskom nivou u odnosu na broj stanovnika predstavlja izuzetno redak resurs. Prosek poljoprivredne površine po stanovniku na nivou sveta iznosi svega 0,2 ha (grafikon br. 3). U odnosu na svetski prosek na nivou ili ispod tog nivoa nalaze se članice EU, Hrvatska i Slovenija. Od kandidata su tu sa nižim od svetskog prosekova još i Kosovo kao posebna jedinica i Makedonija koja je na nivou svetskog prosekova. Kandidati za ulazak u EU: Crna Gora i BiH, se nalaze neznatno iznad svetskog prosekova. Srbija kao kandidat za ulazak u EU ima po stanovniku za više od dva puta veću površinu poljoprivrednog zemljišta od svetskog prosekova, čak nešto veći prosek od novih članica EU iz istočne Evrope, Rumunije i Bugarske.

Istorijski posmatrano, vlasništvo nad poljoprivrednim zemljištem u Srbiji nije bilo ukinuto dolaskom komunističke vlasti posle drugog svetskog rata. Preko 82% poljoprivrednog zemljišta je bilo u rukama malih ruralnih posednika. Posed zemljišta u pojedinačnoj privatnoj svojini je bio ograničen na 10 ha u ravničarskim i na 20 ha u brdsko-planinskim područjima. Deo kompleksa poljoprivrednog zemljišta je bio skoncentrisan

⁵ Đukić (2017).

u velikim poljoprivrednim kombinatima. Nakon promena političkog sistema iz 90-tih godina prošlog veka, došlo je do privatizacije velikih kompleksa poljoprivrednog zemljišta, mada u vlasništvu privatnih kompanija najveći posedi pojedinačno ne više od 30.000 ha.

Tabela 1. Veličina poljoprivrednih gazdinstava u Srbiji

Veličina farme u Srbiji	Procentualna zastupljenost
< 2 ha	8 %
2-5 ha	17,3 %
5-10 ha	18 %
10-20 ha	12,7 %
20-30 ha	5,4 %
30-50 ha	5,9 %
50-100 ha	9,1 %
> 100 ha	23,6 %

Izvor: <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/public/ReportView.aspx>

Po veličini zemljišta sa kojim u vlasništvu raspolazu poljoprivredna gazdinstva, odnosno farme u Srbiji do 5 ha je njih oko 25% od ukupnog broja poljoprivrednih gazdinstava (tabela br. 1). U Evropskoj uniji takve farme čine 69,3% svih farmi (tabela br. 2).

Tabela 2. Veličina poljoprivrednih gazdinstava u EU (28)

Veličina farme u EU	Procentualna zastupljenost
< 2 ha	49,1 %
2-5 ha	20,2 %
5-10 ha	10,9 %
10-20 ha	7,5 %
20-30 ha	3%
30-50 ha	3%
50-100 ha	3%
> 100 ha	3%

Izvor: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

Posed veličine od 5 do 20 ha u Srbiji ima ukupno 30,7% farmi, a u EU 18,4%. Više od 100 ha u Srbiji poseduje 23,6% farmi, dok je njihov procenat u EU svega 3% od svih farmi.

Prezentirani podaci u tabelama br. 1 i br. 2 pokazuju da je dinamičniji proces koncentracije vlasništva nad poljoprivrednim zemljištem u Srbiji u odnosu na proseke koji postoje u EU. Mada treba imati u vidu da prosek EU ne odražava i suštinske razlike u koncentraciji poseda koji se odvijaju u pojedinačnim zemljajima unutar EU. Za pojedine zemlje EU, kao što su Holandija i Austrija, karakterističan je snažno razvijen sistem kooperativa koje povezuju farmere sa manjim posedima poljoprivrednog zemljišta u snažne grupacije primarnih proizvođača i prerađivača poljoprivrednih proizvoda. Takvi primeri su u Holandiji u industriji mleka Frizeland, a u Austriji u industriji šećera.

3. TRGOVINA POLJOPRIVREDNIM ZEMLJIŠTEM U SVETU

Podaci o prometu poljoprivrednog zemljišta vode se na nacionalnom nivou i najčešće su pouzdani u zemljama u kojima postoji razvijen sistem katastra poljoprivrednog zemljišta i poreske evidencije prenosa svojinskih prava. U zemljama u kojima nisu razvijene te institucije, podaci o prometu su nepotpuni i nedovoljno pouzdani. Ono što je bitno u vezi poljoprivrednog zemljišta je to što se radi o resursu koji fizički ne menja svoju lokaciju, pa samim tim sa poboljšanjem evidencije vlasništva i oporezivanjem vlasnika može se u budućnosti doći do sigurnih podataka o prometu i izmenama svojinskih prava.

U nedostatku pouzdanih podataka o prometu svojinskih prava na poljoprivrednom zemljištu, autori koji se bave ovim pitanjima prinuđeni su da se oslanjaju na podatke koje prikuplja međunarodna neprofitna organizacija GRAIN⁶. Iz izveštaja (Grain, 2016) u međunarodnim okvirima, u period od 2006. do 2016. godine, ostvarena je u svetu kupovina i prodaja oko 30 miliona hektara poljoprivrednog zemljišta.⁷

Najveći promet poljoprivrednog zemljišta realizovan je u Australiji (preko 7 miliona hektara), Brazilu (2,7 miliona), Rusiji (2,5 miliona) i Sudanu

⁶ U ovom tekstu smo se oslonili na izvore podataka koje su interpretirali autori: Lovre i Lovre (2017).

⁷ Prema proceni Borras and Franco (2010) ukupno izvršen promet poljoprivrednog zemljišta u svetu do 2010. godine iznosio je blizu 100 miliona hektara.

(2,3 miliona hektara). Rusija i Australija predstavljaju zemlje u kojima je ponuda poljoprivrednog zemljišta u odnosu na broj stanovnika, relativno obilan resurs. Promet poljoprivrednog zemljišta unutar „starih“ zemalja EU (15) je marginalan, odnosno neznatan i iznosi manje od 10.000 ha i to u Velikoj Britaniji 5.600 ha i u Španiji 5.050 ha. Nizak nivo transakcija sa poljoprivrednim zemljištem unutar starih članica ili centra EU ukazuje da je preraspodela vlasništva davno dovršena na jednoj strani i da postoje snažne restriktivne mere vezane za ograničavanje slobodnog tržišta prometa ovim prirodnim resursom za potencijalne učesnike izvan EU.

Druga ključna dimenzija prezentiranih podataka je to što najveći iznos investicija za kupovinu poljoprivrednog zemljišta u svetu dolazi iz najrazvijenijih zemalja sveta među kojima je i Kina, kao i zemalja koje imaju značajno učešće u svetskoj trgovini naftom. Razvijene zemlje EU (ukupno 15), u ukupnoj trgovini, odnosno kupovini poljoprivrednog zemljišta su učestvovale sa oko 10 miliona ha.

Prema raspoloživim podacima, od ukupno kupljenih 30 miliona hektara poljoprivrednog zemljišta u svetu u periodu 2006-2016 godina, SAD i Velika Britanija su kupile ukupno 9,7 miliona hektara ili 32,31% ukupnih kupovina. Sve razvijene zemlje, uključujući SAD i Veliku Britaniju, su kupile ukupno 18,9 miliona hektara ili 62,95% svih kupovina. Kina je učestvovala u transakcijama kupovine sa 2,7 miliona ha ili sa 8,94% svih transakcija. Ukupno pet arapskih, uglavnom pustinjskih zemalja, izvoznica nafte (UA Emirati, Katar, Saudijska Arabija, Alžir i Libija) ukupno su kupile 3 miliona hektara poljoprivrednog zemljišta ili 10% ukupnih transakcija kupovine zemljišta. Cene po kojima su izvršene transakcije kupovine su različite i zavise od regionalnih, plodnosti zemljišta, klimatskih uslova i kultura koje se uzgajaju na zemljištu.

Za Srbiju je karakteristično da cene poljoprivrednog zemljišta zavisno od regionalnih i veličina i kreću se od 1.000 EUR po hektaru do 12.000 EUR po hektaru u ravničarskim područjima pokrajine Vojvodine. Mada je izuzetno retka ponude poljoprivrednog zemljišta u „starama“ članicama EU, cene hektara poljoprivrednog zemljišta kreću se iznad 50.000 EUR po hektaru.

4. SRBIJA, LIBERALIZACIJA TRGOVINE POLJOPRIVREDNIM ZEMLJIŠTEM I SPORAZUM O STABILIZACIJI I PRIDRUŽIVANJU (SSP)

Ključna odredba SSP-a⁸ koja se odnosi na pitanja sticanja svojinskih prava nad nepokretnostima na teritoriji Srbije definisana je u članu 63, stav 2. U celosti navedeni stav glasi:

„Po stupanju na snagu ovoga Sporazuma Srbija će da dopusti državljanima država članica Evropske unije da stiču svojinu nad nepokretnostima u Srbiji, uz potpunu i celishodnu primenu postojećih postupaka. U periodu od četiri godine od stupanja na snagu ovoga Sporazuma Srbija će postepeno usklađivati svoje zakonodavstvo koje se odnosi na sticanje svojine nad nepokretnostima u Srbiji kako bi državljanima članica Evropske unije osigurala isti tretman kao i svojim državljanima.“.

Navedenim članom je definisano da će u periodu od 4 godine od dana stupanja na snagu Sporazuma, građani zemalja članica EU steći pravo da bez bilo kakve diskriminacije u odnosu na građane Srbije dobiju mogućnost da stiču prava nad nepokretnostima u Srbiji. Sticanje svojinskih prava nad stambenim objektima, stanovima i drugim sličnim nepokretnostima, građanima iz EU nije u međuvremenu ograničavano. Međutim, ograničenja su se odnosila na sticanje svojinska prava nad poljoprivrednim zemljištem. U okviru pojma nepokretnosti je obuhvaćeno pored građevinskih objekata i poljoprivredno zemljište, kao nepokretnost. Period od četiri godine je istekao 1. septembra 2017. godine i tada je trebalo da stupi na snagu pravo da strana fizička lica mogu sticati svojinska prava nad poljoprivrednim zemljištem.

U međuvremenu, pre navedenog roka, tokom avgusta 2017. godine Vlada Republike Srbije je predložila izmene Zakona o poljoprivrednom zemljištu⁹ čijim odredbama su stvorene prepreke građanima drugih država EU da stiču svojinu nad poljoprivrednim zemljištem.

⁸ Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) je međunarodni sporazum koji su sklopili s jedne strane zemlje EU (posredstvom Evropskog saveta) i Republika Srbija s druge strane. Sporazum je stupio na snagu 1. septembra 2013. godine.

⁹ Zakon o poljoprivrednom zemljištu, (2017).

U Zakonu se navodi da državljan, država članica EU poljoprivredno zemljište u privatnoj svojini u skladu sa SSP, mogu sticati pravnim poslom uz naknadu ili bez naknade pod određenim uslovima definisanim u Zakonu.

Ograničenja su definisana u čl. 72 đ i svode se na sledeće:

- fizičko lice koje kupuje poljoprivredno zemljište mora biti stalno naseljeno u lokalnoj zajednici (opštini) na čijoj teritoriji se nalazi poljoprivredno zemljište;
- fizičko lice koje kupuje poljoprivredno zemljište mora da ispunjava uslov da je obrađivalo najmanje tri godine zemljište koje je predmet kupoprodaje;
- fizičko lice koje kupuje poljoprivredno zemljište mora da ima registrovano poljoprivredno gospodinstvo koje je poslovno aktivno;
- fizičko lice koje kupuje poljoprivredno zemljište mora da poseduje u vlasništvu opremu i mehanizaciju za obavljanje poljoprivredne proizvodnje;

Pored navedenih ograničenja postoje sledeća dodatna ograničenja u pogledu poljoprivrednog zemljišta:

- predmet prodaje stranim fizičkim licima može da bude samo poljoprivredno zemljište koje je u privatnom vlasništvu;
- zabrana prodaje kao poljoprivrednog, je prodaja zemljišta za koje je određena namena da bude građevinsko zemljište;
- ne nalazi se u zoni zaštićenih prirodnih dobara;
- ne graniči se sa vojnim postrojenjima, objektima ili kompleksima i ne nalazi se u kopnemim zonama bezbednosti;
- ne nalazi se u prostoru koji je u zoni od 10 km od državne granice.

Posebno ograničenje odnosi se na maksimalnu površinu zemljušta koju strani državljanin može kupiti i ograničeno je na maksimum 2 ha poljoprivrednog zemljišta. Država Republika Srbija ima pravo preče kupovine poljoprivrednog zemljišta koje se nalazi u privatnoj svojini i predmet je prodaje. Poljoprivredno zemljište u državnoj svojini se ne može otuđiti, odnosno prodavati. Međutim, postoje i određeni izuzeci (član. 72 Zakona).

Ovde treba istaći da pravna lica, preduzeća, odnosno kompanije sa sedištem u inostranstvu, posredstvom svojih registrovanih filijala u Srbiji su tokom perioda privatizacije 2001-2016. godina, kupujući poljoprivredna preduzeća u Srbiji postali i vlasnici poljoprivrednog zemljišta koje je bilo u posedu tih društvenih preduzeća. Tabela br. 3 prikazuje stanje u okviru EU i u procesu pridruživanja Srbije EU u pogledu slobode kretanja pojedinih ekonomskih činilaca.

Tabela 3. Slobodno kretanje i prenos svojinskih prava nad ekonomskim faktorima unutar EU, "starih" članica, pridruženih i sa SSP¹⁰

Ekonomski faktor	<i>Slobodno kretanje</i>	<i>Ograničenje kretanja</i>	<i>Restriktivno</i>
Osnivanje kompanija	*		NE
Robe	*		NE
Finansijski kapital	*		NE
Radna snaga		*	*
Građevinski objekti	*		
Poljoprivredno zemljište		*	*
Poreske razlike	*		

Uz uslov da u budućnosti, ukoliko ikada to postane, EU dobije suštinsku strukturu jedinstvene federalne države, tek tada će svi ekonomski faktori imati slobodan protok unutar jedinstvenog EU tržišta.

¹⁰ Citirano prema autorovoj analizi: Drašković (2017), str. 194.

ZAKLJUČAK

Ekonomска nauka, novog doba, kada se radi o prirodnom kapitalu, a samim tim i u vezi sa poljoprivrednim zemljištem, za predmet analiza ima poljoprivredno zemljište kao resurs poljoprivredne proizvodnje. Poljoprivredno zemljište se analizira iz ugla njegove pogodnosti za proizvodnju i dinamiku eksplotacije. Od sredine XX veka poljoprivredno zemljište ekonomска nauka posmatra i sa stanovišta problema zagađenja životne sredine i posledica klimatskih promena. Marginalizovani su aspekti analize poljoprivrednog zemljišta kao prirodnog faktora, koji pored stvorenog fiksnog i ljudskog kapitala učestvuje u nastajanju tržišne vrednosti roba. Robni karakter, a time i formiranje cena poljoprivrednog zemljišta zasniva se na izvedenoj tražnji za faktorima proizvodnje. Izvodi se iz njegovog svojstva da stvara finalne poljoprivredne proizvode čija tržišna cena predstavlja indikator za povratno vrednovanje poljoprivrednog zemljišta kroz prinosnu tržišnu vrednost njegovih proizvoda. Liberalizacija svojinskih prava nad poljoprivrednim zemljištem unutar zemalja EU predstavlja cilj zajednice. Postoji niz ne samo ekonomskih, već i pravnih i političkih ograničenja i prepreka koje onemogućavaju sloboden promet poljoprivrednog zemljišta unutar članica EU. Liberalizacija se ispoljava u koncentričnim krugovima od centra koje čine razvijene "stare" članice EU, ka periferiji koje čine zemlje pridružene u poslednjih desetak godina. Srbija, kao zemlja koja se nalazi u čekaonici za prijem u EU liberalizovala je tržište roba i kapitala, ali ne i tržište poljoprivrednog zemljišta. Za građane EU, ne i za kompanije iz EU, sloboden prenos svojinskih prava nad poljoprivrednim zemljištem je ograničen.

THE STATUS OF AGRICULTURAL LAND AS A NATURAL RESOURCE AND THE PROCES OF SERBIA'S ACCESSION TO THE EU

Abstract

The accession process of Serbia to the EU includes complex of political, economic, social and institutional adjustments of Serbian system to the EU standards. In this paper we are dealing with one specific aspect of the process,

which refers to liberalization of the transfer of economic property rights over natural resources, especially agricultural land. Economic logic based on the free market principles assumes free movement of goods, capital and labour. Natural, renewable and non-renewable resources such as mineral subsoil, forests, water and agricultural land are resources that are attached for a certain geographical area. The economic functions of their use are subject to free market investments. However, property rights over natural resources as natural capital present the national wealth of the countries in which they are located. There are two possible approaches in analysing property rights over these resources. One assumes applying liberalization of the transfer of ownership rights over agricultural land as a natural resource in Serbia during the process of EU joining. Another approach assumes limiting or imposing certain restrictions through the national legislation on the free transfer of property rights. Experiences within the EU regarding this issue are different. They differ from liberalization of the process to significant restriction of the freedom of agricultural land ownership rights transfers. In this work the authors present arguments in favour of imposing limitation to liberalization of transfer of property rights over natural resources such as agricultural land.

Key words: natural resources, agricultural land, EU, ownership rights.

LITERATURA

Borras, M. S. and Franco, C. J. (2010): "Land, conflict and the challenge of pro-poor peace-building: critical issues for discussion", *Journal of Agrarian Change*, Vol. 10, No. 1, Pp 1–32.

Drašković, B. (1998), *Ekonomija prirodnog kapitala, vrednovanje i zaštita prirodnih resursa*, Institut ekonomskih nauka, Beograd.

Drašković, B. (2012), *Ekonomski aspekti ekološke politike*, Institut ekonomskih nauka, Beograd.

Drašković, B. (2017), „Tržišna uslovljenošć cena poljoprivrenog zemljišta“, *Ekonomski, socijalne i razvojne posledice prodaje poljoprivrednog zemljišta u Srbiji*, IEN, Beograd.

Đukić, P., (2017), *Održivo gospodarenje zemljišnim resursima u svetu o doci nelih ekonomskih reformi*, Institut ekonomskih nauka, Beograd.

GRAIN (2016), “The farmland grab in 2016: how big? how bad?”, <https://www.grain.org/article/entries/5492-the-global-farmland-grab-in-2016-how-big-how-bad>. Pриступљено 05. 02. 2017.

Hertel, W. T. and Baldos, C. L. U. (2016), *Global Change and the Challenges of Sustainably Feeding a Growing Planet*, Springer International Publishing, Heidelberg, New York, Dordrecht, London.

Lovre, K. i Lovre, I. (2017), *Akvizicije poljoprivrenog zemljišta u međunarodnim razmerama: implikacije na prehrambenu sigurnost i ruralno siromaštvo*, Institut ekonomskih nauka, Beograd.

Republika Srbija (2017), Zakon o poljoprivrednom zemljištu, Službeni Glasnik RS br.62/2006; 65/2008; 41/2009; 112/2015 i 80/2017.

Ricardo, D. (1821), *On The Principles of Political Economy and Taxation*, Jon Marry, London, 1821, prevod na srpski jezik: Rikardo, D. (2012), *O Principima političke ekonomije i oporezivanja*, Službeni glasnik, Beograd, 2012.

Smit, A. (1970), *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, Kultura Beograd, naziv orginala: A.Smith (1970), *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*.

Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP), Beograd 2013.

UFEU, Consolidated version of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union [2008] OJ C83/13.

<http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/public/ReportView.aspx>

<http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

Прегледни рад

ПОЉОПРИВРЕДА КРАСНОДАРСКЕ ПОКРАЈИНЕ И АГРОХОЛДИНГ КУБАЊ

Рајко М. Буквић*

r.bukvic@mail.ru

Резиме

У раду се анализира пољопривреда Краснодарске покрајине, једног од мањих, али економски развијенијих субјеката сложено уређене Руске Федерације (РФ). Најпре је дат географски и друштвеноекономски приказ Краснодарске покрајине. По величини територије и броју становника упоредив с мањим европским земљама, попут Аустрије, Чешке или Републике Ирске, односно Данске, Финске и Словачке, овај регион је нешто мањи и слабије насељен од Србије. Разноврсност рељефа, климатских услова и велика природна богатства чине повољне услове за његов економски и друштвени развој. Посебно су развијени агроВИСТРИЈСКИ комплекс и туризам, што и представља знак распознавања региона не само у оквирима Русије, већ и ван њених граница. У производњи низа пољопривредних култура Краснодарска покрајина заузима водеће, или једно од водећих места у оквирима Руске Федерације. Дат је кратак приказ Агрохолдинга Кубањ, највећег и најзначајнијег пољопривредно-прехрамбеног предузећа у Покрајини и једног од највећих у РФ, чије је седиште у г. Уст-Лабинск, и који има активе у више од 20 агропредузећа у неколико рејона Краснодарске покрајине. Земљишни фонд Агрохолдинга чини 112 хиљада ха, број запослених је око 5 хиљада људи. Привредна сарадња Србије с Русијом у целини знатно заостаје за оном из времена СФРЈ и СССР, али ће у будућности свакако бити повећана, а у оквиру тога и сарадња с Краснодарском покрајином, која се неће заснивати само на трговинским односима.

Кључне речи: Краснодарска покрајина, агроВИСТРИЈА, туризам, развој, Агрохолдинг Кубањ

* Научни саветник. Почасни професор, Нижегородски државни инжењерско-економски универзитет, Књагињино, Русија.

УВОД: ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ РУСКЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ

Савремена Руска Федерација (РФ) правна је наследница некадашњег Совјетског Савеза (СССР), у чијем је саставу била као Руска Совјетска Федеративна Социјалистичка Република (РСФСР) од 30. децембра 1922, када су СССР образовали Совјетска Русија, Украјина, Белорусија и Закавкаска Федерација, па до краја 1991. Тзв. Беловешким споразумом Русије, Украјине и Белорусије од 8. децембра 1991. констатован је престанак постојања СССР-а, а 12. децембра споразум је ратификовао Врховни Совет РСФСР. Затим је Врховни Совет РСФСР 25. децембра усвојио закон о преименовању РСФСР у Руску Федерацију, да би тачно две године после тога, 25. децембра 1993, ступио на снагу нови, данас важећи Устав Русије.

Русија је највећа земља на свету, простире се на два континента и заузима преко 17 милиона км². Данашња Русија наследница је већег броја држава, које све према познатој, премда спорној, теорији „позивања Варјага“ (Норманска теорија) потичу од древне руске државе основане 862. године под влашћу династије Рјуриковича.

Русија је сложена федерација, коју не чине само републике, већ и федералне јединице с другачијим називима. Све су оне обухваћене заједничким називом – субјекти федерације. Субјекти савремене Руске Федерације формирани су у време РСФСР. Када је усвојен важећи Устав, 1993, у њему је фигурисало 89 субјеката. Уследио је, међутим, низ преименовања и трансформација, тако да је од 1. марта 2008, после уједињавања неких региона, остало укупно 83 субјекта, да би се после повратка Крима (са Севастопољем) у састав Русије, после референдума 18. марта 2014. број субјеката повећао на 85 (вид. сл. 1).

Сагласно Уставу Руске Федерације, статус субјеката федерације, као територијалне јединице највишег нивоа, имају градови федералног значаја (Москва, Санкт-Петербург и после присаједињења Крима, након референдума 16. марта 2014, Севастопољ), републике (Адигеја, Алтай, Башкортостан, Бурјатија, Дагестан, Ингушетија, Кабардино-Балкарија, Калмикија, Каракајево-Черкесија, Коми, Крим, Мариј-Ел, Мордовија, Саха /Јакутија/, Северна Осетија, Татарстан, Тива, Удмуртија, Хакасија, Чеченија, Чувашија), покрајине (Алтајска, Забајкалска, Камчатска, Краснодарска, Краснојарска, Пермска, Приморска, Ставропољска, Хабаровска), аутономне области (Јеврејска аутономна област),

области (Амурска, Архангелска, Астраханска, Белгородска, Брјанска, Владимирска, Волгоградска, Вологодска, Вороњешка, Ивановска, Иркутска, Калињинградска, Калушка, Кемеровска, Кировска, Костромска, Курганска, Курска, Лењинградска, Липецка, Магаданска, Московска, Мурманска, Њижегородска, Новгородска, Новосибирска, Омска, Оренбуршка, Орловска, Пензенска, Псковска, Ростовска, Рјазанска, Самарска, Саратовска, Сахалинска, Свердловска, Смоленска, Тамбовска, Тверска, Томска, Тулска, Тјуменска, Уљановска, Чельбинска, Јарославска), аутономни окрузи (Ненецки, Ханти-Мансијски – Југра, Чукотски, Јамало-Ненецки).

Слика 1. Субјекти Руске Федерације

Извор: Территоријалнији состав Русије, http://kcbux.ru/Statyy/ZA_zizny/za-016_karta-RF.html

Сваки субјект федерације, поред федералних органа, има извршну (по правилу, губернатора или челника), законодавну (регионални парламенти) и судску (уставни, или статутарни суд) границу власти. Субјекти имају свој сопствени устав или статут, а такође сопствено

законодавство, које усвајају регионални парламенти. Субјекти федерације имају по два представника у врховном дому руског парламента – Савету Федерације. У узајамним односима с федералним органима државне власти сви субјекти федерације међусобно су равноправни. Субјекти имају пуномоћја да решавају питања која је Устав пренео у надлежност субјекта. Субјекти Руске Федерације немају право изласка из њеног састава.

Слика 2. Федерални округи Руске Федерације

Извор: Федеральные округа России, Яндекс.Картинки, www.yandex.ru

Према основама политичког и друштвеног уређења Руске Федерације, субјекти федерације групишу се, почев од 2000. године, у федералне округе. Окрузи нису субјекти, или некакви други конститутивни делови Федерације, створени су по угледу на војне округе. Федерални округ је територија, на којој Председника Русије представља његов пуномоћни представник (полпред), који је један од руководећих сарадника Администрације Председника Руске Федерације и у низу случајева замењује председника. У моменту установљења, створено је

седам округа, затим је у 2010. из Јужног федералног округа издвојен Северно-Кавкаски, а после присаједињења Крима формиран је Кримски федерални округ, који је недавно прикључен Јужном федералном округу. Тако, данас у Руској Федерацији постоји осам федералних округа. Краснодарска покрајина припада Јужном федералном округу (број 4, слика 2), који се налази на крајњем југозападу Руске Федерације.

Слика 3. Јужни федерални округ

Извор: Южный федеральный округ, https://ru.wikipedia.org/wiki/Южный_федеральный_округ

Поред округа, субјекти Федерације групишу се још у: а) 12 економских реона; б) 14 географских реона; в) 4 војна округа (до 2010 – 6). Најзад, од не малог значаја је и подела земље на часовне зоне (појасе). Територија Русије по географској дужини простире се на $171^{\circ}22'$, или приближно на 11,4 часа. У формалном смислу земља је подељена на 11 часовних зона, почев од Калињинградске (-1 час у односу на московско време) до Камчатске (+9 часова). Треба поменути и чињеницу да је Русија од 2011. године напустила сезонске прелазе на летње и зимско рачунање времена.

Табела 1. Јужни федерални округ

№	Субјекат Федерације	Површина (км ²)	Популација ^[1]	Административни центар	Регионални бруто производ 2016.	
					Свега (млрд. р.)	Пер capita (000 р.)
1	Република Адигеја	7.792	↗ 453.376	Мајкоп	91,4	201,9
2	Астраханска област	49.024	↘ 1.017.514	Астрахань	338,7	332,4
3	Волгоградска област	112.877	↘ 2.521.276	Волгоград	743,3	292,6
4	Република Калмикија	74.731	↘ 275.413	Елиста	56,0	201,4
5	Краснодарска покрајина	75.485	↗ 5.603.420	Краснодар	2.015,9	363,7
6	Република Крим	26.100	↗ 1.913.731	Симферополь	315,9	165,4
7	Ростовска област	100.967	↘ 4.220.452	Ростов на Дону	1.270,9	300,2
8	Град Севастопољ	864	↗ 436.670	-	64,2	151,9

^[1] Процена броја становника на дан 1. јануара 2018.

Извор: Южный федеральный округ, https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BD%D0%B6%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%BD%D0%BE%D1%8F_%D1%84%D0%BE%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%8C%D0%BB%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BC%D0%BD%D0%BE%D1%8F_%D0%BE%D0%BA%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BC%D0%BD%D0%BE%D1%8F; *Федеральные округа: Регионы России. Социально-экономические показатели 2017*, Москва, 2017.

Постојеће економско рејонирање ступило је на снагу усвајањем Одлуке Госстандарта Русије од 28. децембра 1995. године № 640, и представљено је у Општеруском класификатору економских региона ОК 024-95. Ми смо користили издање из 2000. (ОКЭР 2000^[2]), такође и податке Википедије. Данас у Руској Федерацији постоји 12 економских рејона, при чему Крим није укључен у састав ниједног економског рејона, пошто је економско рејонирање, иако и подржано Министарством економског развоја Русије, од 2000-их година уступило место подели на федералне округе. Подела на округе, мада је и искомпликовала економско рејонирање, уводећи још један његов ниво, има своје оправдање у фактичком постојању атрибута економских рејона – органа економског управљања, чега до тада у пракси није било.

Јужни федерални округ (сл. 3), после издвајања из његовог састава Северно-Кавкаског и укључења Кримског федералног округа^[2], чине три републике, три области, једна покрајина и један град федералног значаја (таб. 1). Његова укупна површина је 447.821 км².

Субјекти Јужног федералног округа међусобно су доста неуједначени по степену развијености. Ако се као показатељ (економске)

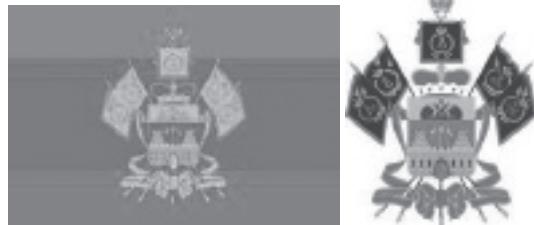
¹ Общероссийский классификатор экономических регионов ОК 024-95, ОКЭР 2000, Москва, 2000.

² Указ о прикључењу Крима (и Севастопоља) Јужном федералном округу потписан је 28. јула 2016.

развијености узме регионални бруто производ по становнику (последња колона у табели 1), видимо да су разлике у развијености више него 2:1 (Краснодарска покрајина : Република Крим). Краснодарска покрајина је не само најразвијенија у округу, већ је приметно изнад одговарајућег просека за Руску Федерацију (који према истом извору износи 298,6 хиљада рубала).

Краснодарска покрајина основана је 13. септембра 1937, кад је тадашња Азовско-Црноморска покрајина подељена на Краснодарску покрајину и Ростовску област (с центром у Ростову на Дону), а данас припада Јужном федералном округу и Севернокавкаском економском рејону. Налази се у Московској часовној зони.

Слика 4. Застава и грб Краснодарске Покрајине

Извор: Гербы регионов России, № 26, Краснодарский край

У административном смислу Покрајина се дели на седам градских муниципалитета (Краснодар, Новоросијск, Геленџик, Горјачи Кључ, Сочи, Армавир, Анапа) и 37 рејона (Абински, Апшеронски, Белоглински, Белореченски, Брюховецки, Виселковски, Гулькевички, Дински, Јејски, Кавкаски, Калињински, Кањевски, Кореновски, Красноармејски, Криловски, Кримски, Кургањински, Кущцовски, Лабински, Лењинградски, Мостовски, Новокубањски, Новопокровски, Отрадњенски, Павловски, Приморско-Ахтарски, Северски, Славјански, Старомински, Тбилиски, Темрјукски, Тимашовски, Тихорецки, Туапсински, Успенски, Уст-Лабински, Шчербиновски).

1. ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ, ВЕЛИЧИНА И СТАНОВНИШТВО

Краснодарска покрајина (слика 5) један је, дакле, од девет субјеката Руске Федерације са статусом покрајине (край). Налази се на југу европског дела Русије, у границама Северозападног Кавказа, чији северни и централни делови припадају Кубањској равници а јужни планинама Великог Кавказа.³ Територија региона налази се између 43° 30' и 46° 50' северне географске ширине и приближно је подељена на два дела 45. паралелом.

У односу на Србију (46° 11' и 41° 51') територија ове покрајине налази се нешто мало померена ка северу, отприлике од географске ширине Ниша (43° 19') па до северних граница Србије. На северу и североистоку Покрајина се граничи с Ростовском облашћу, на истоку са Ставропољском покрајином, на југоистоку с Карачајево-Черкеском Републиком, а на југу с Абхазијом. Унутар територије Покрајине налази се Република Адигеја, једна од република савремене Русије у којој живе припадници черкеске групе народа. Керченски мореуз дели Покрајину од Кримског полуострва и Кримске Републике. Изградњом Кримског моста успостављена је и копнена веза Краснодарске покрајине и Крима.

На северозападу Покрајина излази на Азовско и на југозападу на Црно море. Компактност територије Краснодарске покрајине прекинута је 1991. Тада се Република Адигеја (с укупном површином од 7.792 km²), раније у саставу Покрајине као аутономна област, осамосталила и оделила од Краснодарске покрајине, а сада се у целини налази у њој.

³ Основни подаци о физичко-географским карактеристикама Краснодарске покрајине преузети су из: Географический энциклопедический словарь (географические названия), 2003, одреднице Краснодарский край, Кубань, Сочи, Таманский полуостров, и уџбеника И. Лотишева (И. П. Лотышев, География Краснодарского края, Краснодар 2001).

Слика 5. Краснодарска покрајина

Извор: Краснодарский край карта, www.yandex.ru

Краснодарска покрајина заузима територију од 75.485 км², с максималним распоном у правцу север–југ 370 и запад–исток 375 км. По величини територије она се може поредити с таквим европским земљама какве су Чешка (78.866 км²), Аустрија (83.871 км²), Република Ирска (70.273 км²), а нешто је мања од Републике Србије (88.502 км²)⁴. Од укупне дужине граница (1.540 км), 740 км пролази морским обалама.

Број становника Покрајине је 5,4 милиона (3,2% становништва Русије). То даје за Русију релативно велику густину насељености од 71,59 на км²; у односу на Србију (број становника по попису 2011.⁵ 7.186.862, или 92,6 на км²) густина насељености је скоро за једну четвртину мања.

⁴ Статистички календар Републике Србије 2014, стр. 111.

⁵ Без података за Косово и Метохију.

Учешће градског становништва у укупном износи 54%, што је знатно мање него у просеку за целу Руску Федерацију, где је тај удео скоро три четвртине. То говори да се ради о територији на којој се становништво већим делом бави пољопривредом. Највећи градови су Краснодар (преко 800.000) и Сочи (око 400.000), а више од 100.000 становника имају још Новоросијск (око 260.000) и Армавир (нешто мање од 200.000 житеља). Удео градског у укупном становништву у Србији је незнатно већи (нешто више од 56%), али је структура у оквиру градског становништва другачија, с једним великим градом (Београд), двоструко насељенијим од Краснодара.

Покрајина је многонационална, у њој живе представници више од сто националности. Ипак, преовлађују Руси, који чине око 86% укупног становништва, остало су Украјинци (4%), Јермени (3%), Адигејци (2%), Белоруси (0,8%), Немци (0,6%), Грци (0,6%), Јевреји, Молдавци, Кримски Татари, Татари, Грузинци и др. Покрајина је један од ретких руских региона чије се становништво у постсовјетском периоду увећало (за 0,7 милиона), што је значајним делом последица миграционих кретања, првенствено из држава Закавказја⁶. По броју становника упоредива је са следећим европским земљама: Данска (5,4 милиона), Финска (5,2), Словачка (5,4).

2. КЛИМА, РЕЉЕФ И ВОДЕ

Краснодарска покрајина се налази на истој географској ширини као северна Италија и јужна Француска, на граници умерених и субтропских ширине, на додиру равница и планина. Висинска расподела земљишта на равничарско (око две трећине, на северу и западу, видети слику 4) и планинско (једна трећина), поред географске ширине и изласка на два мора, утиче на разнообразност и непостојаност временских услова. Наведени сложени физичко-географски услови, разнообразност ландшафтâ, близина морâ уносе промене у преносу ваздушних маса и условљавају велику разноврсност климата на територији.

⁶ Видяпин (ред.) Экономическая география России, Москва, 2012, стр. 381.

Слика 6. Краснодарска покрајина и река Кубањ

Извор: Климат Краснодарского края, http://trasa.ru/region/krasnodarskiy_clim.html.

Клима је умерено-континентална и степска у већем, равничарском делу. У северном делу црноморске обале, на територији између Анапе и Туапсеа, она поприма карактеристике средоземне, док је у планинским деловима влажнија и прохладна према југоистоку, док јужније од Туапсеа, прелази у влажну суптропску. Средње температуре крећу се од -4 до 5° у јануару (у равничарском и приобалном делу), односно од 22 до 24° у јулу, док је у планинском делу између 8 (у јануару) и 13° (у јулу). Просечна годишња количина падавина се разликује: од 400 до 1.000 mm у рејону Сочија до око 3.200 mm у Красној Польани. Ови климати значајно погодују развоју пољопривредне производње, пошто у равничарском делу територије вегетациони период траје 220–240 дана. То је значајно више него у другим деловима Русије; познато је да су природни услови

у Русији у целини врло непогодни за развој пољопривреде – период подесан за сетву и скупљање летине на северу (на проторима од тајги до тундри) траје свега 100 до 140 дана, у зависности од степена влажности, у Лењинградској области 150–170 дана, у централним областима, око Москве, око пет и по месеци (од средине априла до краја септембра), а у степама око пола године. Сезона купања у приморским летовалиштима Краснодарског краја траје од маја до октобра. Температура морске воде у августу је 24°Ц, у јуну, и најзад у септембру 19-20°Ц.

Основна река је Кубањ (видети слику 6), по коме се понекад назива и сама Покрајина – други назив Покрајине управо је Кубањ, релативно мале дужине (870 км, заједно с притоком Улукамом 906 км) али богата водом. Као посебан куриозитет наводи се да је река мењала своје име око 300 пута. Долази из региона планине Елбрус, у Карабајево-Черкеској Републици, као саставница двају извора – Улукам и Учкулан. Јужно од града Невиномиска улази у Кубањско-Приазовску низију, протиче затим кроз Ставропольску покрајину, Краснодарску покрајину (у дужини од 662 км) и Републику Адигеју. При ушћу у Азовско море Кубањ образује велику мочварну делту. Његове притоке су Мали Зеленчук, Велики Зеленчук, Уруп, Лаба, Бела, Пшиш. Неравномерни годишњи распоред вода у Кубању доводио је раније до поплава у пролеће и лето са значајним штетама, тако да су ради регулисања водотокова саграђене бране и канали. Између осталог, 1949. саграђен је Невиномиски канал што је било основ за стварање нове водне магистрале, дужине 450 км, која обезбеђује воду пољопривреди и отвара перспективе градње хидроцентрала. На Кубању се налази већи број градова – Карабајевск, Черкеск, Армавир, Новокубанск, Кропоткин, Уст-Лабинск, Краснодар, а у делти је морска лука Темрјук (Азовско море).

Река Кубањ дели територију Покрајине на северни, равничарски део, који обухвата око две трећине, и јужни, предпланински и планински, с преосталом трећином укупне територије. Највиша тачка (3.345 м) налази се на планини Цахвоа, на гребену Херцен, између река Безимјанка и Цахвоа, југоисточно од Сочија. Планински део покрајине у основи чини планински систем Великог Кавказа, који почиње недалеко од града Анапа и простире се према Апшеронском полуострву у дужини од скоро 1.500 километара, од тога 340 у границама покрајине. Ширина Кавкаског гребена повећава се од 30 на северозападу до 130 километара на југоистоку.

Више од половине укупне територије заузимају равнице: Кубањско-Приазовска низија, Прикубањска низија и делта реке Кубањ. Кубањско-Приазовска равница је ниска алувијална равница с опширним водоплавним долинама, простире се од долине реке Кубањ до Азовског мора и северне границе покрајине. Спушта се према северозападу (висина се постепено снижава од 156 метра у рејону Кропоткина до 0 метра на обале Азовског мора). Прикубанска нагнута равница је терасаста, раздељена дубоким долинама левих притока реке Кубањ с низом врло изражених тераса (с висинама тераса до 200 метара) и дубоким увалама. Делта реке Кубањ има многобројне рукавице, за њен рељеф карактеристичне су мале леје, међулејне удолине, речна ушћа и плавњи.

Сложен је рељеф Таманског полуострва (Тамањ), које се пружа према Криму, а опколјено је са севера Азовским морем, са запада Керченским мореузом и са југа Црним морем. Величина Тамања је око 2.000 км². Настао је од некадашњих острва, која су се у 5. веку сјединила. Приморске низије на Тамању смењују се с крајњим западним огранцима Великог Кавказа и разним облицима рељефа које ствара делта Кубања. Брда су ниска, до 164 м надморске висине. На полуострву има више од 30 угаслих и активних блатних вулкана.

3. ПРИРОДНА БОГАТСТВА

Краснодарска покрајина поред повољних климатских услова и орохидографског склопа богата је мноштвом природних ресурса, посебно минералних – нафта, со, гас, камени угљ, манган, бакар, никл, калај, кречњак. У њој се налази 60 врста руда, 69 налазишта нафте, 42 извора минералних вода, резерве нафте процењене су на 1,7–1,9 милиона тона, а природног гаса на 3 милијарде м³. Најстарији је рејон експлоатације нафте у Русији, добијање нафте почело је још 1864. године (у Краснодару, Армавиру и Новоросијску). Огромне су наслаге грађевинских и путних материјала (кречњак, гранит, мермер, шљунак). Има и сребра, олова, цинка, графита, гвожђа итд. Значајне су резерве јодно-бронзних вода. Равнице Западног Предкавказја богате су черноземима, што даје одличну основу за развој земљорадње.

Земљишни покривач је разноврстан, заступљено је чак 108 различитих типова тла⁷. Међу њима најзаступљенији су претежно предкавкаски карбонатни черноземи. Велики део Азовско-Кубанске низине и степа Таманског полуострва прекрiven је черноземом. Чернозем Азовско-Кубанске низине разликује се од чернозема других региона Русије великом моћи хумусовог слоја, који често премашује 120 см. На овом типу тла добро успевају воће и винова лоза, кукуруз, сунцокрет, шећерна репа, озима пшеница.

Степски равничарски благо бровити део, северно од линије Приморско – Ахтарск – Старовеличковска – Тимашевск – Кропоткин – Армавир, заузимају карбонатни малохумусни (око 5% хумуса) черноземи, тешког механичког састава. Слични черноземи, али с нешто вишим садржајем хумуса – средњехумусни налазе се на левој обали Кубања, између ушћа река Урупа и Велике Лабе. Таманско полуострво заузимају кестењаста тла, западно-предкавкаска и мочварна тла. У планинским деловима Покрајине заступљене су планинско-шумске врсте тла. Укупна површина ораница је 3,9 милиона ха. Веома су заступљене и разнородне шуме – листопадне и четинарске (укупна површина под шумама је 1,9 милиона ха), као и ливаде.

Биљни и животињски свет је богат и разноврсан. На територији покрајине живи 86 врста сисара, 20 гмизаваца, више од 300 птица, 11 врста водоземаца. Многе животињске врсте унете су у „Црвену књигу Русије”⁸ (11 сисара, 24 птица, 2 водоземаца, 3 гмизаваца). У Краснодарској покрајини налазе се Кавкаски резерват и Сочински национални парк, као заштићене природне целине. Биљни свет⁹ је представљен са око 30.000 врста, од којих више од половине чине васкуларне биљке. У саставу длендрофлоре је 165 врста, у томе 142 листопадне, 16 листопадних

⁷ Према: Сельское хозяйство Краснодарского края, <http://www.agrien.ru/reg/krasnodarskiy.html>.

⁸ „Црвена књига Русије” (Красная книга России) анотирани списак ретких и угрожених врста животиња, биљака и гљива. Израђена је по угледу на Црвену књигу РСФСР, а објављена 2001, прва књига, посвећена животињама, вид. (Т. Пинталь, Красная книга Российской Федерации (животные), Москва, 2001). Друга књига (посвећена биљкама и гљивама) објављена је тек 2008. (Р. В. Камелин и др. Красная книга Российской Федерации (растения и грибы), Москва, 2008). Током 1990-их и у првој деценији овог века објављен је низ одговарајућих регионалних

⁹ Према: Сельское хозяйство Краснодарского края, <http://www.agrien.ru/reg/krasnodarskiy.html>.

четинара и 7 четинарских. Од општег броја реликтних је 22% а ендемских 24%. Високопланинска флора представљена је са 819 врста травнастих биљака, од којих 287 ендемских. Покрајина је богата и лековитим врстама, од којих око 200 има примену у медицини. Скоро четвртина територије Покрајине (1,7 милион ха) прекривена је шумама. Преовлађују храстове (53,5%), букове (20%) и четинарске шуме (6,5%). Поређење са Србијом¹⁰ показује одређене разлике, али и сличности: укупна површина под шумама у Србији је 2,4 милиона ха, што је 27% од укупне површине, у структури преовлађујују букове и храстове од листопадних и борове од четинарских. Горњи податак је услован, имајући у виду, између осталог, непланско крчење шума, као и промене које се увек и свуда дешавају када је реч о шумском фонду. Национална инвентура шума Република Србије¹⁰, наводи да је 29,1% Србије под шумама.

Посебан вид природног богатства представља вода. На територији Покрајине налази се Азовско-Кубањски басен слатких подземних вода, највећи у Европи. У њему се налазе огромне резерве термалних и минералних вода. Површином тече више од 500 река, укупне дужине око 14.000 км. Ту је и шест вештачких акумулација површине 59,1 хиљада ха. У приобаљу Црног и Азовског мора река Кубањ прави огромну делту, између градова Анапа и Јејск, ширине од 10 до 30 км, с бројним лиманима. Гајењу рибаWW намењено је скоро 13 хиљада ха вештачких језера. Ипак, стање популације основних гајених риба (јесетра, смуђ, тарањ – црноморско-азовска подврста црвенперке, деверика) остаје тешко. У критичном стању је популација моруне, постојано се смањује бројност зvezдастe моруне.

На Таманском полуострву откривена су налазишта природног гаса и нафте, има и гвоздене руде. У фази градње је лука Тамањ, која треба да постане једна од највећих на југу Русије. Овде је најпознатије налазиште минерала таманит, названог по имениу полуострва.

¹⁰ Н. Ранковић, Економика шумарства, Београд, 2008., стр. 48..

4. ПРИВРЕДА

Наведени природни услови и разноврсна богатства условили су да Краснодарска покрајина спада у економски најразвијеније и инфраструктурно најпремљеније регионе Русије.¹¹ Припада Северно-Кавкаском економском рејону, којег чини десет субјеката Руске Федерације: Ростовска област, Краснодарска покрајина, Ставропољска покрајина, Република Адигеја, Северна Осетија (Аланија), Дагестан, Карабајево-Черкесија, Кабардино-Балкарија, Ингушетија, Чеченија (Ичкерија). Рејон заузима свега 2% површине Русије (355,1 хиљада км²), али има 19.445.604 житеља (13,6%). Специјализација рејона је агроВидустијска производња, а развијени су и тешка машиноградња и хемијска индустрија.

Административни центар покрајине је град Краснодар, који се налази на Кубано-Приазовској (Прикубањској) низини, на десној обали реке Кубањ. Краснодар је удаљен од Москве 1.539 км. Има више од 800.000 становника (почетак 2014), важан је железнички и друмски чврт, и велики индустријски, транспортни и културни центар. У привредној структури града око трећину чини тешка индустрија (претежно машиноградња). Заступљене су и нафтно-прерадивачка и хемијска индустрија, производња грађевинских материјала и конструкција. Од грана лаке индустрије развијене су текстилна, кожна, прехранбена, дуванска, индустрија намештаја.

Табела 2. Бруто продукција основних ратарских култура у Краснодарској покрајини (000 тона), место у РФ и удео у РФ (%)

Култура	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	Место	%
Пшеница (озима и јара)	6535	7218,2	4519,8	6967,8	7651,6	8464	1	13,7
Раж (озима и јара)	2,4	5,1	1,2	3	0,2	1,4	49	0,1
Тритикале (озима и јара)	8,9	13,5	12,9	13,6	14,5	13,5	13	2,4
Јечам (озими и јари)	1063	1009	563,6	930,8	979,1	938,5	4	5,3
Овас	28,5	37,5	44,4	36	30,5	37,8	32	0,8
Кукуруз (зрно)	1394,9	2246,3	2752,7	3292,8	3309,8	3327,3	1	25,3
Сирак	н/д	1,5	2,5	3,7	0,8	1,7	8	0,9
Просо	4,5	4,1	2,1	1,3	2,2	2	15	0,4
Пиринач	828,3	823,6	856,8	727,5	822,7	845,4	1	76,2
Хељда	0,3	0,3	1,5	1,1	0,2	0,2	43	0
Жита и махунарке	74,4	95,6	81,9	60,1	59,3	78,7	11	3,3
грашак	71,8	93,3	79,3	55,1	55,1	75,4	9	4,4
пасуљ	н/д	1	1,2	1,3	1,4	1,5	1	20,3

¹¹ С. Банковић и др., Национална инвентура шума Република Србије, Београд, 2009, стр. 43

Шећерна репа	7095,5	9283,2	8178,5	6717,3	6748,9	7174,2	1	18,4
Семе сунцокрета	1028,8	1055,7	1100,1	1165,8	1057,9	1016,9	1	11
Соја	213,3	244,9	312,8	313,8	268,1	254,9	4	9,4
Семе уљане репице	51,5	56,2	35,3	89,4	86	40,9	8	4
Семе рујнице	н/д	н/д	н/д	0,3	0,5	1	12	1,1
Семе горчице	0,4	0,6	0,4	0,3	0,7	0,3	28	0,5
Кромпир (инд. сектор)	73,2	94,7	88,1	60,4	71,5	80,5	29	1,1
Поврће	277,7	342,1	320	286,2	318,2	417,2	3	7,9
отворено земљиште	252,9	314,2	275,8	236,3	266,4	346,9	4	7,6
затворено земљиште	24,8	27,9	44,1	50	51,8	70,3	2	9,4
Баштенске културе за исхрану	58,7	56,3	74	72,7	57,6	55,6	5	8,1

Извор: Экспертно-аналитический центр агробизнеса, Сельское хозяйство Краснодарского края, <http://ab-centre.ru/page/selskoe-hozyaystvo-krasnodarskogo-kraya>

Краснодар је и значајан научноистраживачки и универзитетски центар (Кубањски државни универзитет, Кубањски аграрни универзитет, Кубањски државни технолошки универзитет, медицинска академија, Кубањски медицински институт и др.). До 1920. град се називао Јекатеринодар, у част императорке Јекатерине Велике, будући да је подигнут 1793. као утврђење, на земљишту које је 1792. она поклонила Црноморској козачкој војсци.

Основ економског потенцијала покрајине чини агроиндустријски комплекс, један од највећих у Русији. Развијени су и енергетско-горивни комплекс (нафтна, нафтопрерађивачка, гасна и електроенергетска област), хемијска и лака индустрија, машиноградња, пољопривреда, шумарство, прерада дрвета и производња намештаја. Најважнији индустријски центри су Армавир, Јејск, Краснодар, Кропоткин, Новоросијск, Тихорецк.

У гранској структури покрајинског БДП издавају се транспорт (16,2% према 8,2% за Русију у целини) и пољопривреда (16,0% према 7,8%). Учешће индустрије у поређењу с просечним показатељем два пута је ниже – 16% (према 33% за РФ у целини и 23% за Јужни федерални округ). Гранска структура БДП у Србији се, чак и на овом највишем нивоу агрегирања, значајно разликује: прерађивачка индустрија учествује са 18,9%, пољопривреда, шумарство и рибарство са 8,2%, а саобраћај и складиштење са свега 5,4%¹².

Главна индустријска грана у Покрајини је прехрамбена, која обезбеђује 42,8% укупне индустријске производње Покрајине. Од

¹² Учешће у бруто додатој вредности у 2015. према: Статистички годишњак Републике Србије 2017, Београд, 2017, стр. 149.

грана лаке индустрије заступљена је и текстилна (камгарно-сукнени комбинат у Краснодару, производња тепиха у Краснодару). По тржишној пољопривредној производњи Покрајина заузима једну од водећих позиција у Русији. Пољопривреда у структури оствареног БДП учествује са 16% (у Русији 7,8%), у привреди Федерације она је заправо најважнији пољопривредни регион (са 7% бруто пољопривредне производње Русије она заузима прво место).

Основне ратарске културе су озима пшеница, пиринач, кукуруз, сунцокрет, шећерна репа, рицинус. Годишња жетва износи око 3,5 милиона тона жита, 715.000 тона кукуруза. По укупном приносу жита (10% од бруто руског приноса) и шећерне репе (17,3%) на првом је месту у Русији, а по производњи сунцокрета (15%) и вина (37%) заузима једну од водећих позиција. Северно-Кавкаски рејон је основни произвођач пиринча у Русији, а једна од највећих база његове производње је Кубањ. На југу се гаји чај. Велика је и производња биљног уља (око трећине производње у Русији), шећера (око четвртине), меса. У делти Кубања развијен је риболов.

Краснодарска покрајина је значајан пољопривредни произвођач у оквирима целе Руске Федерације (таб. 2). По низу производа она заузима водеће, или једно од водећих места. Производња пољопривредних производа по становнику у текућим ценама на Кубању у 2015. години износила је 60,8 хиљада рубаља, што ју је поставило на 11. место међу регионима Федерације.

Табела 3. Приноси основних култура, мц/ха

Година	2005.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
Жита и махунарке								
Русија	18,5	18,3	22,4	18,3	22,0	24,1	23,7	26,2
Краснодарска покрајина	42,9	46,6	53,0	41,2	50,6	53,7	56,1	56,6
Шећерна репа								
Русија	282	241	392	409	442	370	388	470
Краснодарска покрајина	328	365	456	425	518	494	466	556
Сунцокрет								
Русија	11,9	8,9	12,5	12,2	14,5	13,1	14,2	15,1
Краснодарска покрајина	20,3	19,9	22,7	22,5	24,8	23,6	23,5	25,3
Кромпир								
Русија	124	100	148	134	145	150	159	153
Краснодарска покрајина	89	89	97	99	100	108	109	112

Извор: *Регионы России. Социально-экономические показатели 2017*, Москва, 2017.

Просечни приноси по ха приказани су у табели 3. Иако су подаци непотпуни, они омогућују одређена поређења пре свега с Русијом, а наравно и са Србијом. Најпре се запажа да су просечни приноси у односу на целу Руску Федерацију (знатно) већи, што је наравно потпуно очекивано, Изузетак међу одобраним културама је кромпир. С друге стране је поређење са Србијом. Према Статистичком годишњаку Републике Србије 2014 (стр. 230) током претходне три године просечни приноси били су (тоне по хектару): пшеница (4,2; 4,0; 4,8), кукуруз (5,1; 2,8; 4,9), шећерна репа (50,7; 35,9; 47,8), сунцокрет (2,5; 2,2; 2,7) и соја (2,7; 1,7; 2,4). Иако мање разлике у односу на Србију постоје, оне ипак нису тако изражене, као што се могло и очекивати.

И у сточарству Краснодарска покрајина заузима истакнуто место у оквирима Руске Федерације. Бројно стање стоке у периоду 2010–2016. приказује табела 4. Производња основних производа сточарства (табела 5), показује да је и овде Краснодарска покрајина у самом врху међу регионима- субјектима РФ.

Табела 4. Бројно стање стоке у Краснодарској покрајини, грла (у 000), на крају године, ранг у РФ 2016.

Година	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	Ранг
Свиње	1.000,9	834,8	310,7	289,2	333,8	433,6	367,1	18
Крупна стока	649,1	633,5	592,4	563,3	542,9	539,3	546,6	7
Овце и козе	151,5	153,9	156,1	180,0	197,1	207,9	227,0	22

Извор: *Регионы России. Социально-экономические показатели 2017*, Москва, 2017.

Табела 5. Производња сточарских производа у Краснодарској покрајини 2010–2016, ранг у РФ 2016.

Година	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	Ранг
Месо, 000 т (нето)	394,0	428,6	411,8	336,3	339,7	361,8	364,3	3
Млеко, 000 т	1.396,7	1.376,6	1.389,2	1.319,4	1.302,1	1.327,6	1.357,0	4
Јаја, мил. ком.	1.802,0	1.681,2	1.679,1	1.484,6	1.399,3	1.543,2	1.722,4	4
Вуне, т	298	262	258	251	286	306	325	24
Мед, т	2.853	2.586	2.508	2.353	2.347	2.370	2.834	6

Извор: *Регионы России. Социально-экономические показатели 2017*, Москва, 2017.

5. АГРОХОЛДИНГ КУБАЊ

Најзначајнији привредни субјект у оквиру пољопривредне производње у Краснодарској покрајини је Агрохолдинг „Кубањ” (АгроХолдинг «Кубань») – руска пољопривредна компанија са седиштем у граду Уст-Лабинску. Она улази у групу „Базни елемент” («Базовый Элемент») Олега Дерипаске. Холдинг остварује обрт од 10 милијарди рубала (2015. година) (по курсу 9. маја 2018: 1 руб.=1,5771 дин). Чист профит холдинга износи 2 милијарде рубала (2015. година).

АгроХолдинг „Кубањ” створен је 2002. године на основу неколико совхоза, међу којима је био и прослављени совхоз истог имена («Кубань», основан 1950, затим «Россия», «Дружба»). Земљишни фонд новоствореног холдинга износио је тада 30.000 ха, да би до данас био увећан готово четири пута. Запослених је било 2,2 хиљаде.

Најзначајнији реализовани инвестициони пројекти у претходним годинама су:

1) Изградња месокомбината капацитета 8,4 хиљ. тона годишње и свињскоробног комплекса од 52 хиљада грла (2015. година):

2) Укупно од 2005. реализовано је 5 крупних пројеката «greenfield»:

3) Крајем октобра 2015. године потписан је споразум с француским произвођачем семена Maïsadour о оснивању заједничког предузећа у Русији, сходно њему Maïsadour је спреман да у току 3–5 година уложи 16–20 милиона евра у производњу, наводњавање, селекцију и опрему за селекциони центар у Русији.

АгроХолдинг «Кубань» једна је од највећих агро фирмИ Југа Русије. Улази у састав најкрупније федералне диверсификоване индустријске групе «Базовый Элемент». Холдинг има активе у неколико рејона Краснодарске покрајине, седиште је у г. Уст-Лабинск. У састав холдинга данас улазе више од 20 агропредузећа, подељених у пет дивизија: «Сельхозпредприятия» (Пољопривредна предузећа), «Семеноводство» (Семеноводство), «Хранение и переработка зерна» (Чување и прерада житарица), «Мясопереработка» (Месопрерада), «Производство сахара» (Производња шећера). Дакле, основни правци делатности холдинга су ратарство (пшеница, јечам, сунцокрет, соја, кукуруз, шећерна репа), сточарство (производња и прерада меса у живој ваги, прерађевине,

млеко), производња шећера, семенарство, коњоводство, прерада и чување житарица.

У састав АгроХолдинга данас улазе: 10 млечно-робних фарми; 2 свињоводска комплекса са 52 хиљаде и 25 хиљада грла; месопрерадни комбинат са 8,4 хиљаде тона годишње; 2 елеватора укупне снаге истовременог чувања више од 150 хиљада тона; 3 семена завода; највећи у Европи многофункционални сервисни центар за опслуживање и ремонт польотехнике им. В. Губар; коњски завод «Восход», који узгаја чистокрвне енглеске коње. Земљишни фонд чини 112 хиљада ха, број запослених – око 5 хиљада људи. Предузећа из састава холдинга налазе се на територијама неколико рејона Краснодарске покрајине: Уст-Лабински, Кореновски, Дински, Тбилиски, Тихорецки, Белореченски, Новокубански.

АгроХолдинг «Кубань» улази у топ-15 највећих аграрних компанија и у топ-5 најефективнијих корисника земље у Русији. Такође, холдинг спада у десет највећих сточарских предузећа у Русији по броју грла крупне рогате стоке (разне врсте и сорте говеда), са више од 17.000 грла. По обиму производње млека холдинг улази у 15 највећих производиоча у Русији. Компанија располаже сопственом научно-техничком лабораторијом, која се бави селекцијом високоприносних хибрида кукуруза, такође разрађује и имплементира уникатне за Русију технологије у ратарству и сточарству. Од 2008. године АгроХолдинг се бави селекцијом пљојкултура, а 2014. стартовао је програм репродукције племенитог млечног стада методом трансплантирајућег ембриона.¹³

6. ОСТАЛИ ПРИВРЕДНИ ПОТЕНЦИЈАЛИ

Краснодарска покрајина излази на два мора – Азовско и Црно, што одређује и њен велики значај у транспортном погледу. Главне морске луке су Новоросијск и Туапсе, обе на Црном мору (види слику 6), а за речни саобраћај важан је и Кубањ, који је плован од ушћа Лабе (град Уст-Лабинск, 62 км источно од Краснодара). Развијени су и аутомобилски и железнички (Северно-Кавкаски железнички пут), као и ваздушни саобраћај. Пет аеродрома (међународни Краснодар, Сочи и Анапе, и унутрашњи Геленџик и Јејск) обједињено је у групу „Базел Аеро”.

¹³ Знатно детаљнији приказ АгроХолдинга Кубањ може се видети, на пример у: Кто кормит Россию, <https://www.kp.ru/best/msk/agroholding-kuban/>.

Ваздушна врата Покрајине је аеродром „Пашковски” (Краснодар), један од највећих у Русији (у 2010. години заузео је 7. место по броју путника). Цевоводни транспорт представљају међународни нафтовор „Тенгиз – Новоросијск” и гасовод „Русија – Турска” („Плави ток”). Нафтовор повезује градове Тенгиз (Западни Казахстан) и Новоросијск, укупне је дужине 1.510 км, са пропусном моћи од 28,2 милиона тона нафте годишње. У старту пројекат је разрађиван с намером да његова првобитна пропусна моћ буде увећана до 67 милиона тона нафте годишње.

Гасовод „Плави ток” повезује Русију и Турску, преко Црног мора (тачније, по дну Црног мора). Његова укупна дужина је 1.213 км, од чега на морски део долази 396 км. Изграђен је у оквиру руско-турског споразума из 1997, а његова комерцијална експлоатација почела је већ у фебруару 2003. Првобитна пропусна моћ гасовода била је 16 милијарди m^3 , а предвиђено је његово повећање до 32 милијарде m^3 . „Плави ток” је пројекат који је срушио многе рекорде и дао огроман импулс развоју гасне индустрије. У 2013. години овим гасоводом транспортује се у Турску 13,7 милијарди m^3 гаса, а Русија и Турска су постигле принципијелну сагласност о повећању његове пропусне моћи до 19 милијарди. Турске власти изразиле су и спремност да размотре могућност проласка гасовода „Јужни ток” кроз Турску, што би у потпуности променило позицију неких земаља у вези са заоштреним проблемом градње тог гасовода, пре свега Бугарске. Овај моменат је свакако од интереса и великог значаја и за место Србије у реализацији овог пројекта, у коме је тренутно наша позиција доста неизвесна.

Покрајина је један од главних туристичких рејона Русије, са одмаралиштима међународног значаја. Већи је број познатих дестинација. Сочи (удаљен 1.700 км од Москве, 270 км југоисточно од Краснодара) највеће је одмаралиште у Русији, важан транспортни чвор – железничка линија која повезује Северни Кавказ са Закавказјем, такође велики економски и културни центар црноморске обале Русије. Територију Сочија окружују са североистока, истока и југоистока гребени Великог Кавказа (висине од 300 до 1.100 м, ограђујући приобалну зону од хладних северних и источних ветрова, стварајући тако јединствену климу, која је омогућила да суптропско летовалиште организује зимске олимпијске игре. Познате дестинације су и Анапа, Геленџик, Јејск, Горјачи Кључ, Туапсинска туристичка зона. Туристичку привлачност

Покрајине потврђују и друге знаменитости и дестинације.¹⁴

Краснодарска покрајина по резултатима 2013. постала је прва у рејтингу Министарства регионалног развоја РФ по инвестиционој привлачности руских региона. Захваљујући у првом реду олимпијском мегапројекту, већ у 2012. остварена је стопа инвестиција од 57,4%, уз обим инвестиција од 798 милијарди рубала, и бруто домаћи производ покрајине од 1.399 милијарди рубала. У 2013. години инвестиције у основни капитал у БДП региона износиле су 61,2%, обим инвестиција премашио је 907 милијарди рубала, а бруто регионални производ 1,5 билиона рубала. Почетком 2014. године на Кубању се реализовало 225 крупних инвестиционих пројеката, укупне вредности 900 милијарди рубала.¹⁵ Место у врху инвестиционе привлачности у РФ регион је одржавао и наредних година, након завршетка бума изазваног играма у Сочију, и упркос кризи после познатих догађаја у 2014.¹⁶

ЗАКЉУЧАК

Краснодарска покрајина је територијално и по броју становника један од мањих субјеката Руске Федерације. Упоредива по тим показатељима с мањим европским земљама, она се одликује великом разнообразношћу природних, културних и економских услова. Један је од економски најразвијенијих региона Русије, с релативно заокруженом привредном структуром. Развијени агроиндустријски комплекс, гране тешке машиноградње, нафтна и гасна индустрија пружају повољне услове за даљи привредни развој. Посебну повољност чине погодни услови за развој разних облика туризма, а излазак на два мора за даљи развој саобраћаја, који је иначе један од најразвијенијих сектора у привредној структури региона.

Могућности сарадње Србије и Краснодарске области, с обзиром на карактеристике њихових привредних структура, могу се тражити

¹⁴ Видети детаљније у текстовима овог аутора: Р. М. Буквић, Краснодарска покрајина и Република Србија: могућности и перспективе сарадње, Београд – Нови Пазар, 2016. и R. M. Bukvić, Krasnodar Krai – Agro-Industrial Giant and Tourist Jewel of the Russian Federation, Journal of the Geographical Institute „Jovan Cvijić“ SASA, 2014, № 3

¹⁵ Инвестиционные рекорды, *Краснодарский край*, 2014, № 2.

¹⁶ Видети редовне приказе годишњег Руског инвестиционог форума у Сочију. На пример: Лучшая площадка, *Краснодарский край*, 2018, № 1.

у сферама кооперације на нивоу високих технологија, у научно-истраживачкој области, пре свега у агрокомплексу, као и у области туризма. Уобичајене представе, ма колико иначе биле тачне када је реч о Русији у целини, о нашим извозним шансама у домену пољопривредно-прехрамбених производа, у овом случају очигледно нису и не могу бити примарне.

Посебну пажњу у будућој, могућој, сарадњи у домену пољопривреде и прехрамбене индустрије свакако би требало посветити интензивирању контаката и сарадњи између ПКБ-а и Агрохолдинга Кубањ, као највећих и најзначајнијих предузећа двају ентитета – Републике Србије и Краснодарске покрајине.

Када је реч о сарадњи с овим регионом, али и Русијом у целини, не би се смела запоставити ни наша грађевинска оператива, која је након свих проблема и тешкоћа кроз које је пролазила током периода транзиције, управо у току градње инфраструктуре за олимпијаду у Сочију, још једном показала своју виталност, и већ заузела добре позиције.

AGRICULTURE OF KRASNODAR KRAI AND AGROHOLDING KUBAN

Summary:

This article analyzes the agriculture of the Krasnodar Krai, one of the smallest but economically most developed subjects of complexly organized Russian Federation. At the beginning it was provided a geographic and socio-economic description of Krasnodar Krai. Its size and population are comparable to the ones of smaller European countries, such as Austria, Czech Republic, Republic of Ireland or Denmark, Finland and Slovakia. In comparison to Serbia, this region is somewhat smaller and less densely populated. Its landscape and climate diversity, as well as an abundance of natural resources make a good starting point for a further economic and social development of the region. The agro-industrial complex and tourism are especially developed in this region and are considered its strong points both within Russia and outside its borders. In the production of many agrarian products Krasnodar Krai is leader, or at the top in the Russian Federation. It is also given the short survey of the AgroHolding Kuban, greatest and most important agriculture and food enterprises in the Krasnodar Krai, and one of the greatest in Russia. The level of industrial cooperation between Serbia

and Russia is considerably lower than in the times of SFRY and USSR. However, it will certainly increase in the future, leading to an intensification of cooperation with Krasnodar region which will not only be based on trade relations.

Key words: *Krasnodar Krai, agro-industry, tourism, development, Agroholding Kuban*

ЛИТЕРАТУРА:

Банковић, Станиша; Милан Медаревић, Дамјан Пантић, Ненад Петровић. *Национална инвентура шума Република Србије*, Београд: Министарство пљопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије – Управа за шуме, 2009, 244 стр.

Буквић, Рајко М. Краснодарска покрајина и Република Србија: могућности и перспективе сарадње, IV simpozijum *Ekološko-duhovne vrednosti u multietničkom prostoru Srbije, zapadnog Balkana, Evrope i sveta*, ed. Slobodan Nešković, Novi Pazar, 8–10 septembar 2016, Centar za strateška istraživanja nacionalne bezbednosti, Beograd – Novi Pazar, 2016, стр. 171–194.

Видяпин, В.И. (ред.) *Экономическая география России*, Москва: ИНФРА-М, 2012, 567 с.

Котляков, В.М. (ред.) *Географический энциклопедический словарь (географические названия)*, издание третье, Москва: Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», 2003, 903 с.

Инвестиционные рекорды, *Краснодарский край*, 2014, № 2, 68 с.

Кавказский заповедник, <http://www.smileplanet.ru/russia/kavkazskiy-zapovednik>

Камелин, Р.В. и др. *Красная книга Российской Федерации (растения и грибы)*, Москва: Товарищество научных изданий КМК, 2008, 855 с.

Климат Краснодарского края, <http://trasa.ru/region/krasnodarskiy-clim.html>

Краснодар, <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

Краснодарский край карта, www.yandex.ru

Кто кормит Россию, <https://www.kp.ru/best/msk/agroholding-kuban/>

Лотышев, Иван Павлович. *География Краснодарского края*, Краснодар: Кубанский учебник и Печатный двор Кубани, 2001, 136 с.

Лучшая площадка, *Краснодарский край*, 2018, № 1, с. 8–18.

Общероссийский классификатор экономических регионов ОК 024-95, ОКЭР 2000, Москва: Издательство стандартов, 2000.

Пинталь, Т. (ред.) *Красная книга Российской Федерации (животные)*, Москва: АСТ – Астрель, 2001, 864 с.

Ранковић, Ненад. *Економика шумарства*, Београд: Шумарски факултет, 2008, 372 стр.

Регионы России. Социально-экономические показатели. 2017, официальное издание, Федеральная служба государственной статистики, Москва: Росстат, 2017, 1402 с.

Россия на карте мира, <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

Сельское хозяйство Краснодарского края, http://www.agrien.ru/reg_krasnodarskiy.html

Солнцев, Александр. *Дольмены*, Санкт-Петербург: Диля, 2005.

Статистички годишњак Републике Србије 2017, Београд: Републички завод за статистику, 2017, 481 стр.

Статистички календар Републике Србије 2017, Београд: Републички завод за статистику, 2017, 180 стр.

Территориальный состав России, http://kcbux.ru/Statyy/ZA_zizny/za-016_karta-RF.html

Туголуков, Денис. *Гербы регионов России*, № 26, Краснодарский край, Москва: АРИА – АиФ, 2016, 16+2 с.

Федеральные округа России, Яндекс.Картинки, www.yandex.ru

Экспертно-аналитический центр агробизнеса, Сельское хозяйство

Краснодарского края, <http://ab-centre.ru/page/selskoe-hozyaystvo-krasnodarskogo-kraya>

Южный федеральный округ, https://ru.wikipedia.org/wiki/Южный_федеральный_округ

Bukvić, Rajko M. Krasnodar Krai – Agro-Industrial Giant and Tourist Jewel of the Russian Federation, *Journal of the Geographical Institute „Jovan Cvijić“ SASA*, Vol. 64, 2014, № 3, pp. 331–349.

Sekulović, Ana. *Regionalna ekonomija Rusije sa praktikumom*, Beograd: Megatrend univerzitet primenjenih nauka, 2006, V+132 str.

Originalni rad

PKB KORPORACIJA
ANALIZA FINANSIJSKO-IMOVINSKOG STANJA U CILJU
IZBORA METODA PRIVATIZACIJE

Milan Beslać*

E-mail: beslac011@ptt.rs

Rezime

Privatizacije PKB Korporacija zaokuplja stručnu i naučnu javnost. Ovaj rad treba da, u cilju iznalaženja najpodesnjeg modela privatizacije sagleda finansijsko-imovinsko stanje PKB Korporacije i na osnovu toka ukaže koji bi model privatizacije bio najprihvatljiviji. U radu je korišćen metod analize, metod sinteze, dedukcije i indukcije. Rezultat ove analize ukazuje da PKB Korporacija ima potencijalne uslove da svoju delatnost ostvaruje veoma uspešno i da privatizacija nije ni potrebna, već finansijsko restrukturiranje, eventualna dokapitalizacija i promena menadžmenta čija će nagrada i opstanak zavisiti isključivo od postignutih rezultata. Istovremeno profesionalni menadžment za svoje projekcije i planove mora garantovati svojom imovinom.

Ključne reči: privatizacija, finansijsko restrukturiranje, menadžment, poljoprivredna proizvodnja.

UVOD

U teoriji i praksi poznato je više vrsta i metoda privatizacije. U osnovi svakog metoda privatizacije jeste politički cilj, koji želi da postigne vladajuća snaga. U dosadašnjoj praksi u Srbiji ili bivšim državama u čijem sastavu je bila Srbija primenjivani su razni metodi privatizacije, od podele besplatnih akcija do aukcijske i direktnе prodaje društvenog kapitala.

* Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo Beograd

Na taj način privatizovani su gotovo svi društveni stanovi, najveći broj društvenih preduzeća iz svih oblasti uključivši i jedan broj društvenih preduzeća iz oblasti poljoprivrede.

Da bi se utvrdio metod privatizacije tako značajne kompanije kao što je PKB korporacija potrebno je prvo definisati cilj šta se želi postići tokom procesa privatizacije. Da li je to ostvarivanje budžetskih prihoda, da li je to nastavak i proširenje postojeće delatnosti, da li je to samo pretvaranje državne imovine u privatnu itd. Sam rezultat poslovanja, koji je u ovom trenutku negativan, ne može biti razlog za privatizaciju kako to ističe aktuelna vlast.

U cilju razmatranju metoda privatizacije PKB potreban je multidisciplinarni pristup koji podrazumeva sagledavanje privatizacije sa više aspekata kao što su društveni, ekonomski, socijalni itd.

U svom daljem sagledavanju metoda privatizacije PKB Korporacije biće razmatrani zvanični pokazatelji o imovini i finansijski pokazatelji koje je PKB Korporacija objavila na svom sajtu.

1. KRATKI ISTORIJAT I DELATNOST

PKB Korporacija je osnovana 27. decembra 1945. godine, kao poljoprivredna farma "Pančevački rit", a njen zadatak je bio da snabdeva grad Beograd namirnicama od suštinskog značaja. PKB Korporacija je jedno od najvećih poljoprivrednih preduzeća u Srbiji i proizvođač mleka u Evropi. PKB Korporacija je pravni sledbenik Poljoprivrednog kombinata Beograd koji je iz močvarskog Pančevačkog rita izrastao u najveći sistem agrobiznisa na Balkanu.

Osnovu ovog sistema čini primarna poljoprivredna proizvodnja, ratarstvo i stočarstvo.

Danas je glavna delatnost ove kompanije proizvodnja sirovog mleka, odnosno mlečno govedarstvo, koje se bazira na rasnom sastavu mlečnog tipa holštajn-frizijske rase krava, oplemenjenih kanadskom i američkom genetikom.

Na osnovu ove proizvodnje izgrađeni su prerađivački kapaciteti i sistemi kao što su: prerada mleka, prerada mesa, proizvodnja koncentrovane stočne hrane, prerada voća i povrća, prerada žitarica i drugih proizvoda. Ova kompanija razvila je sopstvenu mrežu trgovinskih i turističkih objekata.

PKB Korporacije je glavna sirovinska baza u industriji mleka i mesa, stočne hrane, industrijskog i drugog povrća u Srbiji. Istovremeno ona je veoma značajan proizvođač sirovine za mlinsko pekarsku industriju i industriju šećera i ulja u Srbiji. Ova korporacija se može smatrati genetskim centrom, jer je i jedan od najznačajnijih proizvođača semena ratarskih kultura i priplodnih junica u Srbiji.

PKB korporacija poseduje sledeća zavisna preduzeća:

1. **PKB “Agroseme”** osnovano je 1971. godine. Pun kapacitet fabrike je 15.000 tona strnih žita, 4.000 tona soje i 4.000 tona kukuruza.
2. **PKB “INSHRA” INDUSTRija HRANE ZA ŽIVOTINJE**
Poseduje dve sušare za žito ukupnog kapaciteta 45 tona po satu. Godišnji kapacitet pune, dopunske i vitaminsko-mineralne mešavine iznosi 120.000 tona. Na svojoj farmi kapaciteta 30.000 kokošaka, proizvode godišnje oko 7 miliona jaja.
3. **PKB INSTITUT AGROEKONOMIK INSTITUT ZANAUČNO-ISTRAŽIVAČKI RAD I TRANSFER TEHNOLOGIJE U POLJOPRIVREDI PKB** “ osnovan 1961. godine sastoji se od Instituta za ratarstvo, stočarstva, voćarstva i Instituta za unapređenje poljoprivrede. U svojoj 55 godini, dugo istoriji, Institut ima veliki broj sorti i hibrida kukuruza, kao i sorti pšenice.
4. **EKO LAB PKB “EKO-LAB” D.O.O.** osnovan je 1957. godine, kao PKB-ova Centralna laboratorija i koristi se za kontrolu kvaliteta. Laboratorija ima akreditaciju ATS prema SRPS ISO IEC 17025/2001. U sadržaju akreditacije ima 662 istraživačka metoda, uključujući sledeće: Mikro-biološke i fizičko-hemijska analiza hrane, stočne hrane i stavke opštег korišćenja - Hemijska analiza vode, zemljišta i đubriva. Poseduje ovlašćenje Ministarstva zdravlja za izдавanje potvrde o sanitarnom kvalitetu hrane.
5. **PKB “Avijacija”** je osnovana 1994. godine iz potreba sprovođenja agrotehničkih mera, zaštite i đubrenja na 20.000 hektara zemljišta.

2. KAPACITETI PKB KORPORACIJE

2.1. Zemljište

Najveći resurs PKB Korporacije je zemljište. Zemljište predstavlja neobnovljiv i neistrošiv resurs sa kojim, da bi dao neophodne i željene prihode mora da se upravlja domaćinski, a ne pljačkaški kao bi se sačuvalo za buduće generacije.

Za zemljište se kaže da je „pramajka bogatstva”, odnosno „besmrtna majka”¹ koji služi za stvaranje trajnog bogatstva bez koga ljudski rod ne bi mogao da opstane. Zbog toga se i privatizaciji PKB Korporacije koja poseduje ogromni resurs u zemljištu mora pristupiti sa posebnom pažnjom, da ne bi pre svega država Srbija, a potom direktno grad Beograd izgubio neobnovljivi resurs.

Prema popisu od 31.12.2015. godine PKB Korporacija raspolaže sa **28.520** ha zemljišta od čega je u državnoj svojini **5.050** ha, a u njenoj svojini (imovina PKB) je **23.470** ha.

U ratarstvu se koristi **20.500 ha** obradivih površina.

2.2. Tehnička infrastruktura

PKB Korporacija poseduje sledeće infrastrukturne objekte:

1. Radionice, tehnički centri, administrativni prostor, magacini i drugi objekti površine **38.000 m²**.
2. Fabriku za doradu semena koja može da doradi **15.000** tona semena stranih žita, **4.000** tona semenskog kukuruza i **1.000** tona soje.
3. Sušaru kapaciteta **8.000** tona za kukuruz u klipu.
4. Fabriku stočne hrane kapaciteta **120.000** tona koncentrata godišnje.
5. Sopstvene silose kapaciteta **53.000** tona.
6. Magacine kapaciteta **1.500** tona džakirane robe.

¹ Prof. dr Zorka Zakić

7. Sopstveni vodovod za snabdevanje sanitarnom vodom svojih proizvodnih pogona i MZ Padinska Skela u kojima živi **25.000** stanovnika.
8. Pogon za proizvodnju industrijske pare za prehrambenu industriju.

2.3. Mašinski park

PKB Korporacija raspolaže sa izuzetnim mašinskim parkom. Nudeći da u analiziranoj dokumentacije nije pronađen podatak o neispravnosti elemenata mašinskog parka zaključuje se da je mašinski park u mobilnom i i spravnom stanju.

Tabela 1. Pregled sredstava mašinskog parka

Traktori svih kategorija	330
Prikolice	531
Kombajni	35
Plugovi	102
Prskalice	40
Mašine za utovar svih kategorija	90
Sejalice	98
Cisterne	52
Adapteri hedera	47
Kosačice	58
Linije za baliranje sena	12
Teških traktora	40
Priključne mašine svih vrsta	1.370

Izvor: <http://www.pkb.rs/mehanizacija.htm>

2.4. Biljna proizvodnja

PKB - Korporacija bavi se biljnom proizvodnjom različitih poljoprivrednih kultura. U nastavku je pregled proizvodnje i prinosa biljnih kultura.

Tabela 2. Pregled proizvodnje bilja

Vrsta bilja	Proizvodnja u t	Prinos t/ha
Pšenica	28.000	6,0
Ječam	7.000	5,28
Kukuruz merkatilni	25.000	8,57
Semenski kukuruz	3.500	2,63
Šećerna repa	70.000	56,66
Uljana repica	3.000	2,99
Soja	7.000	
Silažni kukuruz	100.000	39,23
Lucerka seno	20.000	10,58
Grašak konzumni	1.800	
Kukuruz šećerac	1.500	

Izvor: <http://www.pkb.rs/biljna.htm>

2.5. Stočarska proizvodnja

U PKB Korporaciji zastupljena je i stočarska proizvodnja. Tabela 3. pokazuje izuzetne potencijale u stočarskoj proizvodnji.

Tabela 3. Pregled stočarske proizvodnje

Goveda (ukupno)	22.000
Mlečne muzne krave	9.000
Junad u tovu	3.500
Priplodni podmladak	9.500
Svinje	6.000 (285 KRMAČA)
Ovce	2000 svih kategorija
Kokoške nosilje	30.000 (7.000.000 jaja na godinu)

Izvor: <http://www.pkb.rs/stocar.htm>

2.6. Proizvodnja mleka

PKB Korporacija godišnje poseduje 9.000 muznih krava koje godišnje daju 68.000.000 litara mleka iz čega proizilazi da svaka krava dnevno daje oko 20 litara mleka što se čini da nije na potrebnom nivou.

Tabela 4. Pregled proizvodnje mleka

Broj krava (Holštajn rasa)	9.000
Godišnja proizvodnja	68 miliona litara
Prosečna dnevna prodaja	180.000 litara
Prosečna mlečna mast	3.6%
Ekstra klasa mleka	100%
Učešće u snabdevanju Beograda	53%

Izvor: <http://www.pkb.rs/stocar.htm>

2.7. Plastenička proizvodnja

PKB proizvodi i povrtarske proizvode pute plasteničke proizvodnje. Pregled plasteničke proizvodnje vidljiv je iz tabele 5.

Tabela 5. Pregled plasteničke proizvodnje

Kupus, karfiol brokoli, crni luk, krompir celer	150 t
Krastavci	140 t
Paprika	55 t
Ljuta papričica	150 t
Salata	170.000 kom

Izvor: <http://www.pkb.rs/hortikultura.htm>

2.8. Semenarstvo

PKB Korporacija se bavi i proizvodnjom semena kao veoma značajnom delatnošću na 2.400 ha.

Tabela 6. Pregled površina semena

Seme strnih žita	550 ha
Semenski kukuruz	950 ha
Seme soje	700 ha
Seme suncokreta	200 ha

Izvor: <http://www.pkb.rs/download/PKB%20Beograd%20srbs-verzija%202017.pdf>

2.9. Industrijsko bilje

PKB proizvod i industrijsko bilje kao što su šećerna repa, suncokret i Soju. Pregled proizvodnje ovog bilja vidljiva je iz tabele broj 7.

Tabela 7. Pregled proizvodnje industrijskog bilja

Šećerne repe	81.707 t
Suncokret	2.200 t
Soja	6.250

Izvor: <http://www.pkb.rs/download/PKB%20Beograd%20srbsverzija%202017.pdf>

2.10. Sistemi za navodnjavanje

PKB korporacija poseduje sisteme za navodnjavanje linijske mašine i tifone.

Tabela 8. Pregled sistema za navodnjavanje

Navodnjavanje	5.600 ha
Linijske mašine	17
Tifoni	60

Izvor: <http://www.pkb.rs/navodnjavanje.htm>

3. PROIZVODNJA I KAPACITETI

U narednim tabelama (tabela broj 9, 10 i 11) prikazana je proizvodnja odrešenih proizvoda po godinama.

Tabela 9. Pregled proizvodnje mleka i žitarica

	Jed. mere	2014	2015	2016
Mleko za tržište	l	61.484.6015	58.724.113	56.244.276
Mleko za sopstvenu potrošnju	l	3.899.614.	3.711.616	3.836.384
Pšenica	t	12.139	20.974	23.023
Merkatilni kukuruz	t	25.122	13.150	27.434
Šećerna repa	t	87.274	48.269	81.707
Soja	t	8.643	6.751	7.862

Izvor: <http://www.pkb.rs/download/PKB%20Beograd%20srp-verzija%202017.pdf>

Tabela 10. Pregled biljne i stočarske proizvodnje

Proizvodna linija	Jed. mere	Insta. kapaciteti	Realni kapaciteti	% iskor. kapaciteta		
				2014	2015	2016
Biljna proizvodnja	ha	20.500	20.500	84,56	95,57	95,60
Proizvodnja mleka	grla	9.500	9.500	84,27	91,28	84,50
Tov goveda	grla	3.000	3.000	100,00	100	96,50
Uzgoj svinja	grla	400	400	100,00	111,5	71,25
Ovce	grla	1.100	1.100	87,63	84,36	71,00

Izvor: <http://www.pkb.rs/download/PKB%20Beograd%20srp-verzija%202017.pdf>

Tabela 11. Pregled proizvodnje mleka 2014.-2016.

Sirovo mleko	2014	2015	2016	Domaće tržište	Dir. prodaja 90%
	61.484.601	58.724.113	56.244.276	100%	Posrednici 10%

Izvor: <http://www.pkb.rs/download/PKB%20Beograd%20srp-verzija%202017.pdf>

Iz navedenih podataka vidljivo je da PKB Korporacija poseduje izuzetne kapacitete za poljoprivrednu proizvodnju i da ostvaruje zavidne rezultate. U izveštaju o poslovanju PKB Korporacije za 2016. godinu u koje se ne navodi nedostatak ni jednog kapaciteta osnovano se može zaključiti da su instalisani kapaciteti sasvim dovoljni za projektovanu proizvodnju.

4. KADROVSKA STRUKTURA ZAPOSLENIH

PKB Korporacija na dan 21.12.2016. godine imala je ukupno 1622 zaposlena. Starosna struktura zaposlenih vidljiva je iz tabele 12., a prema stručnoj spremi iz tabele 13.

Tabela 12. Pregled broja zaposlenih po godinama starosti

Godine starosti	18-30	31-40	41-50	51-60	60 +	Ukupno
Broj	53	341	652	557	19	1.622
% od 100%	3,2	21,0	40,1	34,3	1,1	100

Podaci o kadrovskoj strukturi po godinama života pokazuju da je najveći broj zaposlenih između 40 i 60 godine života. U praksi to može da znači da se radi o zaposlenima koji imaju sva neophodna znanja i iskustvo. Ovakav zaključak je relativan jer su isključeni podaci o vremenu rada u poljoprivrednoj proizvodnji.

Tabela 13. Pregled zaposlenih po stepenu stručne spreme na dan 31.12.2016.

Stepen stručne spreme	Broj zaposlenih	%
DR	1	0,06
MR	6	0,34
VSS	154	8,82
VŠS	46	2,63
SSS	386	22,10
VKV	35	2,00
KV	644	36,86
PK	159	9,10
NK	316	18,09
UKUPNO	1747	100,00

Izvor: <http://www.pkb.rs/izv2016pkb/8-.pdf>

Kvalifikaciona struktura pokazuje da su najveći broj zaposlenih KV radnici ili da poseduju SSS što je za delatnost PKB sasvim razumljivo.

5. FINANSIJSKA ANALIZA

Imajući u vidu da za potrebe ove analize nije bilo moguće koristiti bilo koje podatke osim onih zvaničnih objavljenih na sajtu PKB Korporacije u tabeli 14. prikazan je skraćeni bilans uspeha.

Tabela 14. Skraćeni prikaz Bilansa uspeha za 2015. i 2016. godinu u 000,00 RSD

O P I S	Realizacija u 2015.		Realizacija u 2016.	
	Iznos	%	iznos	%
UKUPNI PRIHODI	5.141.060	100	5.053.047	100
Poslovni prihodi	4.633.057	90,12	4.708.342	93,18
Finansijski prihodi	191.995	3,73	37.660	0,74
Prihodi od premija, dotacija, subvencija i donacija	340.144	6,61	365.408	7,23
Prihodi od usklađivanja imovine koja se iskazuje po fer vrednosti	432	0,01	280	0,01
Ostali prihodi	315.576	6,14	306.765	6,07
UKUPNI RASHODI	6.924.228	100	6.260.905	100
Poslovni rashodi	4.988.598	72,04	4.707.476	75,19
Finansijski rashodi	530.758	7,67	846.801	13,52
Rashodi od usklađivanja imovine koja se iskazuje po fer vrednosti	67.047	0,97	1.231	0,02
Ostali rashodi	1.337.825	19,32	705.397	11,27
POSLOVNI REZULTAT (poslovni prihodi - poslovni rashodi)	-355.541		866	
Gubitak iz finansiranja	338.763		809.141	

Gubitak iz redovnog poslovanja pre oporezivanja	1.783.168		1.207.858	
Gubitak pre oporezivanja	1.791.897		1.200.941	
Neto gubitak	1.356.048		1.244.252	

Izvor: <http://www.pkb.rs/izv2016pkb/8-.pdf>

Iz ovog skraćenog bilansa uspeha može se zaključiti sledeće: PKB Korporacija je u 2015. godini ostvarila poslovni gubitak u iznosu od **355.541.000,00** dinara, a u 2016. godini poslovnu dobit u iznosu od **866.000,00** dinara. Ovi podaci pokazuju da je poslovanje u 2016. godini bilo znatno uspešnije od 2015. godine, jer su povećani poslovni prihodi, a smanjeni poslovni rashodi. **I pored toga PKB korporacija je ostvarila u 2015. i 2016. godini gubitke iz finansiranja, gubitak iz redovnog poslovanja pre oporezivanja, gubitak pre oporezivanja i konačno neto gubitak.**

Ukupne subvencije od strane države iznose 7,5% od ukupnih prihoda ili 104 € po ha (preračunato na broj ha obradive površine bez obzira po osnovu koje vrste proizvodnje su ostvarene) što je takav nivo subvencija koje trebaju da podstaknu konkurentnost i proizvodnju.

Analiza nekih rashoda veoma je interesantna i ona pokazuje u stvari odnos menadžmenta prema finansijskim sredstvima i poslovanju PKB kao celine.

Tabela 15. Uporedni pregled nekih rashoda u 2015. i 2016. godini u 00,00 RSD u odnosu na ukupne rashode

Naziv rashoda	2016		2015	
UKUPNI RASHODI	6.260.905	100	6.924.228	100
Naziv rashoda	Iznos	%	Iznos	%
Troškovi materijala	1.923.848	30,73	2.079.559	30,04
Troškovi bruto zarada	1.757.385	28,06	1.933.341	27,92
Ugovori o delu	4.590	0,07	6.457	0,09
Privremeni i povremeni poslovi	90.571	1,44	66.951	0,96
Troškovi naknada po autorskim ugovorima	86		173	
Ostali lični rashodi	143.796	2,29	176.214	2,54

Troškovi za organe upravljanja	8.989	0,14	7.882	0,11
Svega zarade	2.005.417	32,03	2.191.018	31,64
Troškovi goriva i energije	581.188	9,28	630.242	9,10
Amortizacija	857.700	13,69	897.432	12,96
Otpis alata i sitnog inventara	5.258	0,08	4.984	0,07
Troškovi proizvodnih usluga	190.151	3,05	209.579	3,02
Troškovi neproizvodnih usluga	39.894	0,63	47.634	0,68
Troškovi reprezentacije	3.433	0,05	4.985	0,07
Ostali nematerijalni troškovi	194.647	3,10	96.929	1,39
Nematerijalni troškovi po osnovu obračuna razlika zarada	0		155.221	2,24
Ostali rashodi	708.700	11,31	1.350.637	19,50
Finansijski rashodi	851.082	13,59	532.576	9,13

Modifikovano prema izvoru: <http://www.pkb.rs/izv2016pkb/8-.pdf>

Struktura rashoda pokazuje da zarade (bruto zarade, privremeni i povremeni poslovi, ugovori o delu itd.) u ukupnim rashodima učestvuju sa 32%, što je za bilo kakvu proizvodnju neprihvatljivo i da se sa ovakvom visinom troškova ne može uspešno poslovati. Ako se ovim troškovima dodaju proizvodnih i neproizvodnih usluga koje iznose 3,68%, onda je potpuno razumljivo neuspešno poslovanje PKB. Tu se postavlja i opravdanost troškova materijala od 30%. Takođe, visina ostalih rashoda i finansijski rashodi značajno utiču na poslovanje PKB Korporacije.

Tabela 16. Uporedni pregled nekih rashoda u 2015. i 2016. godini u 000,00 RSD u odnosu na ukupne prihode

Naziv rashoda	2016.		2015.	
UKUPNI PRIHODI	5.053.047	100	5.141.060	100
Naziv rashoda	Iznos	%	Iznos	%
Troškovi materijala	1.923.848	38,07	2.079.559	40,45
Troškovi bruto zarada	1.757.385	34,77	1.933.341	37,60
Ugovori o delu	4.590	0,09	6.457	0,12
Privremeni i povremeni poslovi	90.571	1,79	66.951	1,30
Troškovi naknada po autorskim ugovorima	86		173	

Ostali lični rashodi	143.796	2,84	176.214	3,42
Troškovi za organe upravljanja	8.989	0,01	7.882	0,01
Svega zarade	2.005.417	39,68	2.191.018	42,61
Troškovi goriva i energije	581.188	11,50	630.242	12,25
Amortizacija	857.700	16,97	897.432	17,45
Otpis alata i sitnog inventara	5.258	0,10	4.984	0,09
Troškovi proizvodnih usluga	190.151	3,76	209.579	4,07
Troškovi neproizvodnih usluga	39.894	0,78	47.634	0,92
Troškovi reprezentacije	3.433	0,06	4.985	0,09
Ostali nematerijalni troškovi	194.647	3,85	96.929	1,88
Nematerijalni troškovi po osnovu obračuna razlika zarada	0		155.221	3,01
Ostali rashodi	708.700	14,02	1.350.637	26,27
Finansijski rashodi	851.082	16,84	532.576	10,25

Modifikovano prema izvoru: <http://www.pkb.rs/izv2016pkb/8-.pdf>

Podaci iz tabele učešće troškova u ukupnim prihodima još izraženije govore o visini troškova pomenutim u prethodnom komentaru. Ako troškovi zarada u ukupnim prihodima iznose 39%, a finansijski rashodi 17% onda se u takvoj situaciji sasvim sigurno ne može govoriti o uspešnom poslovanju.

U cilju sticanja utiska o celovitosti poslovanja PKB Korporacije u narednim tabelama analizirana su potraživanja, obaveze i krediti.

Tabela 17. Potraživanja u 000,00 RSD

OPIS	IZNOS		NAPOMENA
	2015	2016	
Potraživanja	321.618	455.663	
Kupci u zemlji	297.068	425.641	Tri kupca
Kupci u inos.	11.427	11.601	Tri kupca
Ostala potr.	4.166	4.166	
Ispravka vred. (-)	42.948	43.403	(otpis)
Potraž iz spec. poslova	38.408	41.904	
Druga potraž.	13.540	15.754	

Izvor: Napomene uz konsolidovane finansijske izveštaje za 2016. godinu

Tabela 18. Obaveze u 000,00 RSD

OPIS	IZNOS	
	2015	2016
DUGOROČNA REZ. I OBAVEZE	4.098.339	2.673.162
Dugoročna rezervisanja	265.979	258.182
Dugoročne obaveze	1.916.180	1.207.490
Dugoročni krediti	1.622.484	968.414
Obaveze po osnovi lizinga	63.709	9.089
Ostale dugoročne obaveze	229.987	229.987
ODLOŽENE PORESKE OBAVEZE	3.915.266	4.163.076
KRATKOROČNE OBAVEZE	5.219.832	7.168.414
Kratkoročne finansijske obaveze	1.876.945	2.936.051
Obaveze iz poslovanja	1.670.368	1.921.841
Obaveze po osnovu PDV-a	51.683	100.514
Obaveze za poreze i doprinose	202.702	400.586
Ostale kratkoročne obaveze	1.357.592	1.762.245
Primljeni avansi	60.159	38.216
UKUPNO	13.233.437	14.004.652

Izvor: Napomene uz konsolidovane finansijske izveštaje za 2016. godinu

Potraživanja i obaveze su u potpunom neskladu što sasvim sigurno govori o nelikvidnosti kompanije.

Tabela 19. Pregled dugoročnih kredita

Kreditor	Val.	K. stopa	G.dospeća	iznos	2016.	2015.
VTP banka	€	7,2% 3m EURIBOR	2017	800.569	98.848	154.465
AIK banka	€	6,8 %god.	2018	5.000.000	617.362	0
AIK banka	€	7,5 6m EURIBOR	2017	600.000	74.083	173.317
AIK banka	€	7,5% 6m EURIBOR	2017	5.047.777	623.261	767.427
AIK banka	€	7,5% 6m EURIBOR	2018	1.741.666	215.048	119.194

AIK banka	€	7,5% 6m EURIBOR	2018	3.839.583	474.082	623.828
FZRS	€	4,5%	2015	3.917.217	483.668	476.436
FZRS	€	1%	2011	197.758	24.418	24.052
FZRS	€	1%	2011	128.857	15.910	15.672
FZRS	€	1%	2011	81.008	10.002	9.853
FZRS	€	1%	2018	650.314	80.296	-
FZRS	€	1%	2018	570.225	70.407	-

Izvor: Napomene uz konsolidovane finansijske izveštaje za 2016. godinu

Iz pregleda dugoročnih kredita vidljivo je da se PKB korporacija zaduživala isključivo u evrima. Pored toga što se zaduživala u stranoj valuti (što znači da postoji kursni rizik), osim kod kredita kod FZRS, zaduživala se po visokim kamatnim stopama. Iz postojećih podataka nije se moglo zaključiti kada se ovi krediti uzeti i zašto su upotrebljeni, ali se može sasvim sigurno zaključiti da PKB Korporacija nije preduzela mere za finansijsko restrukturiranje kredita, koje podrazumevaju snižavanje kamatnih stopa i eventualno produženje roka otplate, budući da su kamatne stope na svetskom finansijskom tržištu, a i na domaćem finansijskom tržištu znatno opale u poslednjih nekoliko godina.

ZAKLJUČAK

Finansijska analiza poslovanja PKB Korporacije je sačinjena na bazi zvaničnih podataka objavljenih na zvaničnom sajtu ove korporacije. Imajući u vidu tu činjenicu, zaključci koji slede zasnovani su i ograničeni shodno korišćenim i dostupnim informacijama.

Prvi zaključak koji se objektivno nameće da PKB Korporacija poseduje imovinu i infrastrukturu za obavljanje delatnosti.

Drugi zaključak koji se takođe nedvosmisleno i objektivno nameće bez ikakve rezerve da poseduje tržište za svoje proizvode.

Treći zaključak, koji proizilazi iz finansijskih i drugih pokazatelja, sastoji se u tome da PKB Korporacija u posmatranom periodu ne ostvaruje poslovnu dobit koju može ostvariti svako poljoprivredno gospodarstvo. Naime, prema informacijama o poslovnoj dobiti privatnih poljoprivrednih

gazdinstava, po jednom hektaru ratarske proizvodnje po tzv. „suvom“, uzgoju minimalni prinos je između 500-700 evra. PKB Korporacija obrađuje 20.000 ha u ratarstvu što znači da bi sa subvencijama od strane države morala da obezbedi prinos od najmanje 600 evra po ha što znači 12.000.000,00 evra. Takođe, prinosi u ratarstvu sa tzv. „mokrim“, uzgojem kreću se od 1.000-1.500 evra po ha. Budući da PKB Korporacija poseduje sisteme za navodnjavanje, ona bi morala da obezbedi prinos po ha od najmanje 1.000,00 evra po ha što bi iznosilo 20.000.000,00 evra. Samo na osnovu ovih podataka svaka dalja analiza o mogućnosti uspešnog poslovanja je bespredmetna.

Dakle, problem PKB Korporacije nije u kapacitetima, delatnosti, tržištu, već isključivo u menadžmentu.

Ova analiza je pokazala da je PKB Korporacija u veoma teškoj finansijskoj situaciji, ali imajući u vidu infrastrukturu, imovinu i tržište čini se da ona veoma lako može da iz gubitaša pređe u kompaniju za izuzetnim pozitivnim rezultatima.

Da bi se to dogodilo potrebno je da PKB Korporacija izvrši finansijsko restrukturiranje preko institucionalnog posrednika Privredne komore Srbije, da dovede profesionalni menadžment čiji će opstanak i novčana naknada zavisiti isključivo od ostvarenih rezultata. Merenje rezultata potrebno je obavljati najmanje jednom u tri meseca.

Ukoliko osnivač PKB korporacije nije u mogućnosti da pomogne novčanim sredstvima u finansijskom restrukturiranju PKB Korporacije, onda se može izvršiti dokapitalizacija po sistemu javno privatnog partnerstva, ali maksimalno do 30% vrednosti kapitala. Dokapitalizacija od 30% obezbedila bi nedostatak neophodnih finansijskih sredstava za nastavak uspešnog poslovanja kompanije.

Svaki drugi oblik privatizacije NIJE PRIHVATLJIV i on bi naneo štetu državi Srbiji, jer PKB Korporacija može i mora da posluje sa dobiti, a u slučaju privatizacije ta dobit ne bi pripadala zemlji Srbiji već novom vlasniku (vlasnik preko organa upravljanja koje sam postavlja odlučuje šta će raditi sa dobiti, da li će je pretvoriti u dividende ili će je dati u reinvestiranje, a ima i mogućnost da troškovima koji i nisu u funkciji osnovne delatnosti izbegne ostvarivanje dobiti). Takođe postavlja se i pitanje je kako bi se novi vlasnik odnosio na vrstu i kvalitet proizvodnje i snabdevanje pre svega tržišta Beograda. U slučaju privatizacije postoji potencijalni problem snabdevanje vodom oko 15.000 stanovnika u naselju Padinska skela i još mnogo problema.

PKB CORPORATION ANALYSIS OF FINANCIAL AND PROPERTY SITUATION IN ORDER TO SELECT THE METHOD OF PRIVATIZATION

Abstract

Privatization of PKB Corporation occupies the professional and scientific public. In order to find the most suitable privatization model, this paper should examine the financial situation of the PKB Corporation and on the basis of which it will determine which privatization model would be most acceptable. This paper uses a method of analysis, the methods of synthesis, deduction and induction. The result of this analysis indicates that PKB Corporation has potential conditions for its business to be very successful and that privatization is not necessary, but financial restructuring, possible recapitalization and change of management whose prize and survival will depend exclusively on the achieved results. At the same time professional management for their projections and plans must guarantee its assets.

Key words: privatization, financial restructuring, management, agricultural production.

LITERATURA

Aničić, R. (1996), *Uvod u metode ekonomske analize*, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu.

Aničić, R. i Pilić Rakić, V. (1997), *Metode ekonomske analize*, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu.

Napomene uz konsolidovani finansijski izveštaj, Poljoprivredne korporacije „Beograd, a.d. Beograd za 2016 . godinu.

Popović, Ž. (1983), *Ekonomska analiza poslovanja*, Informator Zagreb.

Poljoprivredna korporacija Beograd - Konsolidovani bilans stanja na

dan 31.12.2016. godine PKB.

Poljoprivredna korporacija Beograd - Konsolidovani bilans uspeha za period od 01.01.2016-31-12.2016. godine PKB.

Poljoprivredna korporacija Beograd - Izveštaj o poslovanju za 2016. godinu.

Poljoprivredna korporacija Beograd - Multimedijalna prezentacija.

Pregledni rad

POTENCIJAL DOMAĆE INDUSTRIJSKE PROIZVODNJE ZASNOVANE NA ZNANJU

Nataša Kecman*

n_kecman@yahoo.com

Jelena Vasić*

jelena.vasic@yahoo.com

Rezime

Ubrzana privredna aktivnost u Srbiji polovinom 2018. godine posledica je globalnog ekonomskog trenda. U okviru sektora industrije, posebno prerađivačke industrije, predviđen je veliki broj mera podsticaja za podizanje konkurentnosti upravo u cilju podsticanja intenziteta privredne aktivnosti. Analiza kapaciteta domaće prerađivačke industrije prema tehnološkom intenzitetu proizvodnje obezebeđuje pregled delatnosti koje imaju potencijal za osvajanje novih tržišta i brži rast izvoza u narednim godinama. Srbija se po intenzitetu istraživanja i razvoja bolje rangira u odnosu na zemlje u regionu i ne zaostaje puno za zemljama bivšeg socijalističkog bloka, međutim prema visini ulaganja privrede u istraživanje i razvoj nalazi se na samom začelju Evrope. Mali broj patenata koje prijavljuju domaći instituti i fakulteti, kao i kontinuirano nizak nivo primljenih naknada za korišćenje intelektualne svojine ukazuju da rezultati istraživanja i razvoja srpske akademske zajednice nisu adekvatni za primenu u privredi.

Ključne reči: ekonomija zasnovana na znanju, industrija, tehnološki intezitet, istraživanje i razvoj

* Institucija: Privredna komora Srbije.

UVOD

Od sredine prošlog veka, kada je Robert Solow uveo tehnološku varijablu u model rasta¹, znanje je ubrzano prepoznato kao ključni faktor ekonomskog razvoja, a tranzicija privrede ka “ekonomiji zasnovanoj na znanju” imperativ. Naime, ekonomija zasnovana na znanju podrazumeva “trendove u razvijenim privredama ka većoj zavisnosti od znanja, informacija i razvijenih veština i rastućoj potrebi pristupa ovome poslovnom i javnog sektora”².

Osim rasta ulaganja u obrazovanje i istraživanje i razvoj, razvoj privrede zasnovan na znanju zahteva ispunjavanje i drugih preduslova – uspostavljanje modernog zakonodavstva vezanog za zaštitu prava intelektualne svojine, dinamično korišćenje informaciono-komunikacionih tehnologija, obezbeđenje sigurnih digitalnih transakcija, adekvatno vrednovanje nematerijalne imovine...

Ubrzana privredna aktivnost u Srbiji polovinom 2018. godine posledica je globalnog ekonomskog trenda (višak likvidnosti, intenzivnija investiciona aktivnost, fiskalna konsolidacija). Realni međugodišnji rast BDP-a u prvom tromesečju 2018. godine povećan je za 4,6%, dok je celokupna industrijska proizvodnja povećana je za 4,1% (međugodišnje za period januar - maj 2018. godine). Najveći rast ostvaren je u delatnosti snabdevanja električnom energijom, gasom, parom (9,1%), dok je u prerađivačkoj industriji rast dostigao 3,4%. U okviru sektora prerađivačke industrije rast je ostvaren u delatnostima popravke i montaže mašina i opreme (18,1%), tekstilnoj industriji (14,9%), proizvodnje osnovnih metala (11,4%), hemikalija i hemijskih proizvoda (10,5%) i proizvodnje nameštaja (10,4%). Privredna delatnost u okviru rудarstva ostala je na istom nivou.

Imajući u vidu da je u okviru sektora industrije, a posebno prerađivačke industrije, predviđen veliki broj mera podsticaja za podizanje konkurentnosti, cilj ovog rada je analiza potencijala industrije Srbije zasnovane na znanju.

¹ Solow, R.M. (1956), “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 70, No. 1, str. 65-94.

² OECD, (2005), *Oslo Manual Guidelines For Collecting And Interpreting Innovation Data*, Paris, str. 28.

1. INDUSTRija SRBIJE

Industrijska strategija naše zemlje, pored ostalih neophodnih nacionalnih strategija (u oblastima razvoja inovacija, obrazovanja, tehnologije, razvoja pojedinačnih privrednih grana i oblasti) predstavlja sastavni deo strategije pametne specijalizacije koja, uz strategiju razvoja energetike, podsticaja investicija, razvoja preduzetništva i drugih predstavlja osnov izradu razvojne strategije cele zemlje. Industrijska strategija predstavlja oblik intervencije ili državne politike usmerene ka unapređenju poslovnog ambijenta jedne zemlje, okruženja, odnosno promene strukture ekonomske aktivnosti prema sektorima, tehnologijama ili aktivnostima od kojih se očekuje veći doprinos ekonomskom rastu, u odnosu na situaciju ukoliko ne bi bila sprovedena.^{“3”}

Privredna struktura Srbije od 2001. godine bitno je izmenjena u korist sektora usluga, koji ima najveće učešće u kreiranju BDP-a i zaposlenosti. Iako je takvo kretanje pomerilo težište privrednih aktivnosti, problemi privrednog rasta i razvoja sve jasnije ukazuju na potrebu kreiranja privredne strukture u okviru koje će industrija dobiti mesto koje ima u zemljama u posttranzisionim fazama razvoja s posebnim aspektom na izvozno orijentisane grane industrije (čime bi se stvorio preduslov za povećanje izvoza, zaposlenosti i proizvodnje, ali i smanjenje deficitra tekuceg računa platnog bilansa). Implementacija izvozno orijentisane strategije, izmena pravaca razvoja, modernizacija i rast konkurentnosti industrije, zahteva definisanje nove industrijske politike.

Ukoliko se sagleda kapacitet domaće prerađivačke industrije prema tehnološkoj intenzivnosti proizvodnje⁴, zaključuje se da tehnološki visoko intenzivne delatnosti (farmaceutska i proizvodnja računara, elektronskih i optičkih proizvoda) čine oko 4,4% dodate vrednosti prerađivačke industrije i zapošljavaju 3,3% zaposlenih u prerađivačkoj industriji, uz dvostruko veću zaradu u odnosu na prosek u prerađivačkoj industriji. U spoljnotrgovinskoj robnoj razmeni ostvaruje se deficit uz brži rast izvoza u odnosu na rast uvoza u prethodnom periodu. Ove delatnosti imaju potencijal za osvajanje novih

³ Warwick, K. (2013). Beyond Industrial Policy, Emerging Issues and New Trends. Global Industry and Economy Forum 2013. OECD

⁴ Tehnološka intenzivnost delatnosti prerađivačke industrije (24 oblasti delatnosti) određuje se prema klasifikaciji tehnološke intenzivnosti OECD, koja razlikuje četiri vrste delatnosti: (1) Visoko tehnološki intenzivne delatnosti (engl. *High Technology*): 2/24, (2) Srednje visoko tehnološki intenzivne delatnosti (engl. *Medium High Technology*): 5/24, (3) Srednje nisko tehnološki intenzivne delatnosti (engl. *Medium Low Technology*): 6/24, i (4) Nisko tehnološki intenzivne delatnosti (engl. *Low Technology*): 11/24.

tržišta, brži rast izvoza u narednim godinama kao i potencijal za angažovanje ostalih delatnosti u okviru proizvodnih procesa. Delatnosti srednje visokotehnološkog intenziteta proizvodnje (hemijska industrija, proizvodnja prikolica i poluprikolica, motornih vozila i ostalih saobraćajnih sredstava, električne opreme i proizvodnja nepomenutih mašina i opreme) čine oko 20,5% dodate vrednosti prerađivačke industrije i zapošljavaju oko 19,5% zaposlenih u prerađivačkoj industriji, uz prosečno ostvarenu neto zaradu na nivou prosečne zarade u prerađivačkoj industriji. U spoljnotrgovinskoj robnoj razmeni ostvaruje se deficit uz brži rast izvoza u odnosu na uvoz poslednjih godina. Ove delatnosti imaju potencijal za osvajanje novih tržišta, rast izvoza i angažovanje ostalih delatnosti u okviru proizvodnih procesa, kao i uvoznu supstituciju. Delatnosti srednje-nisko-tehnološkog intenziteta proizvodnje (proizvodnja koksa i derivata nafte, proizvodi od gume i plastike, od ostalih nemetalnih minerala, osnovni metali, metalni proizvodi, osim mašina i uređaja i popravka i montaža mašina i opreme) čine trećinu ostvarene dodate vrednosti prerađivačke industrije i zapošljavaju oko 25% zaposlenih u prerađivačkoj industriji uz prosečno ostvarenu zaradu koja je za četvrtinu veća u odnosu na prosek prerađivačke industrije. U spoljnotrgovinskoj robnoj razmeni proizvoda ovih delatnosti ostvaruje se deficit, uz veći prosečan godišnji rast izvoza i znatno sporiji rast uvoza poslednjih godina. Delatnosti nisko-tehnološki-intenzivne proizvodnje (prehrambeni proizvodi, pića, duvanski proizvodi, tekstil, odevni predmeti, koža i predmeti od kože, prerada drveta i proizvodi od drveta, plute, slame i pruća, papir i proizvodi od papira, štampanje i umnožavanje audio i video zapisa, proizvodnja nameštaja i ostale prerađivačke delatnosti) čine oko 43,9% ukupne bruto dodate vrednosti prerađivačke industrije i zapošljavaju gotovo polovicu zaposlenih u prerađivačkoj industriji, uz prosečno isplaćenu zaradu koja je niža u odnosu na prosečnu zaradu u prerađivačkoj industriji. U spoljnotrgovinskoj robnoj razmeni proizvoda ovih delatnosti ostvaruje se deficit koji je rastao u prethodnom periodu. Delatnosti u okviru kojih postoji prostor za pregled potencijala uvozne supstitucije su proizvodnja papira i proizvoda od papira, tekstilna industrija, štampanje i umnožavanje audio i video zapisa.

2. ISTRAŽIVANJE, RAZVOJ I INOVACIJE U INDUSTRIJI SRBIJE

Kako je uticaj istraživanja, razvoja i inovacija na ekonomski rast i razvoj nedvosmisleno pozitivan, visok intenzitet istraživanja i razvoja⁵ po pravilu spada u ključne ciljeve savremene ekonomske politike. Tako je, na primer, Startegijom Evropa 2020 predviđeno da do 2020. godine ulaganja u istraživanje i razvoj EU dostignu 3% BDP-a⁶, dok je projekcija Strategije naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2016. do 2020. godine da ukupno finansiranje istraživanja i razvoja do 2020. godine u Srbiji dosegne nivo od 1,5% BDP⁷.

Prema podacima Evrostata, u periodu od 2009. do 2016. godine, godišnja ulaganja Srbije u aktivnosti istraživanja i razvoja osciliraju između 221 i 308 mil EUR, a intenzitet istraživanja i razvoja se kreće u rasponu od 0,72% do 0,91% BDP-a. Ukoliko se kao kriterijum za poređenje koriste poslednji raspoloživi podaci Evrostata, Srbija je po intenzitetu istraživanja i razvoja bolje rangirana u odnosu na zemlje u regionu i ne zaostaje puno za zemljama bivšeg socijalističkog bloka.

Tabela 1. Ulaganje u istraživanje i razvoj u Srbiji i odabranim zemljama u periodu 2009-2016. godine (u % BDP)

Zemlje:	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
Makedonija							0,44	0,43
Letonija	0,45	0,61	0,70	0,66	0,61	0,69	0,63	0,44
Rumunija	0,45	0,46	0,50	0,48	0,39	0,38	0,49	0,48
Bugarska	0,49	0,56	0,53	0,60	0,63	0,79	0,96	0,78
Slovačka	0,47	0,62	0,66	0,80	0,82	0,88	1,18	0,79
Hrvatska	0,84	0,74	0,75	0,75	0,81	0,78	0,84	0,85
Litvanijska	0,83	0,78	0,90	0,89	0,95	1,03	1,04	0,85

⁵ Intezitet istraživanja i razvoja predstavlja ukupna izdvajanja za istraživanje i razvoj kao % BDP

⁶ Eurostat. (2010). Europe 2020 Strategy. Preuzeto sa <http://ec.europa.eu/eurostat/web/europe-2020-indicators>

⁷ Vlada Republike Srbije. (2016). Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2016. do 2020. godine – Istraživanja za inovacije. Preuzeto sa <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/STRATEGIJA-naucnog-i-tehnoloskog-razvoja-RS-za-period-2016-2020..pdf>

Zemlje:	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
Srbija	0,87	0,74	0,72	0,91	0,73	0,77	0,87	0,89
Poljska	0,66	0,72	0,75	0,88	0,87	0,94	1,00	0,97
Mađarska	1,13	1,14	1,19	1,26	1,39	1,35	1,36	1,21
Estonija	1,40	1,58	2,31	2,12	1,72	1,45	1,49	1,28
Češka	1,29	1,34	1,56	1,78	1,90	1,97	1,93	1,68
Slovenija	1,82	2,06	2,42	2,57	2,58	2,37	2,20	2,00
EU 28	1,93	1,93	1,97	2,01	2,02	2,03	2,04	2,03
Crna Gora			0,31		0,37	0,36	0,37	
Bosna i Hercegovina				0,27	0,32	0,26		
Rusija	1,17	1,06	1,02	1,05	1,06	1,07	1,10	

Izvor: Evrostat.

Međutim, rast nivoa ulaganja u nauku jeste potreban, ali ne i dovoljan uslov za unapređenje konkurentnosti privrede. Naime, nakon stvaranja novog znanja na univerzitetima i institutima, ključno je omogućiti prenos istog od akademije ka privredi kako bi se novo znanje materijalizovalo u nove, odnosno unapređene postojeće proizvode, usluge, poslovne procese... Najefikasniji način za komercijalizaciju rezultata istraživanja i razvoja jeste direktno finansiranje istraživanja i razvoja od strane preduzeća.

Analiza ulaganja srpskog poslovnog sektora u istraživanje i razvoj ukazuje na alarmantno zaostajanje Srbije – sa investicijom privrede u istraživanje i razvoj u visini od 0,11% BDP-a 2015. godine Srbija se nalazi na samom začelju Evrope.

Tabela 2. Ulaganje poslovnog sektora u istraživanje i razvoj u Srbiji i odabranim zemljama u periodu 2009-2016. Godine (u % BDP)

Zemlje:	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
Makedonija							0,07	
Crna Gora			0,11		0,16	0,1	0,11	
Srbija	0,07	0,06	0,07	0,05	0,05	0,06	0,11	0,08
Rumunija	0,16	0,15	0,19	0,17	0,12	0,13	0,18	
Slovačka	0,17	0,22	0,22	0,3	0,33	0,28	0,29	

Zemlje:	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
Bugarska	0,15	0,09	0,09	0,13	0,12	0,18	0,34	
Hrvatska	0,34	0,29	0,29	0,29	0,35	0,34	0,39	
Poljska	0,18	0,18	0,21	0,28	0,33	0,37	0,39	
Češka	0,51	0,55	0,59	0,65	0,71	0,71	0,67	
Austrija	1,22	1,23	1,23	1,33	1,44	1,47	1,52	1,65
Slovenija	1,05	1,2	1,48	1,6	1,65	1,62	1,52	
Nemačka	1,8	1,78	1,83	1,9	1,85	1,9	1,91	

Izvor: Evростат.

Vrlo nizak nivo ulaganja biznis sektora Srbije u istraživanje i razvoj i posledično, nedostatak potrebe da se rezultati ovih aktivnosti zaštite, ogleda se i u strukturi podnositelaca patentnih prijava. Naime, prema podacima Zavoda za intelektualnu svojinu Republike Srbije, u periodu 2011-2016. godine, dominantni domaći podnosioci patenata su fizička lica koja kontinuirano učestvuju sa preko 70% patentnih prijava. Učešće privrednih društava u broju prijavljenih patenata se kreće od 4,44% 2011. godine do 15,42% 2013. godine.

*Tabela 3. Prijave patenata domaćih podnositelaca prema vrsti prijavilaca
u periodu od 2011. do 2016. godine*

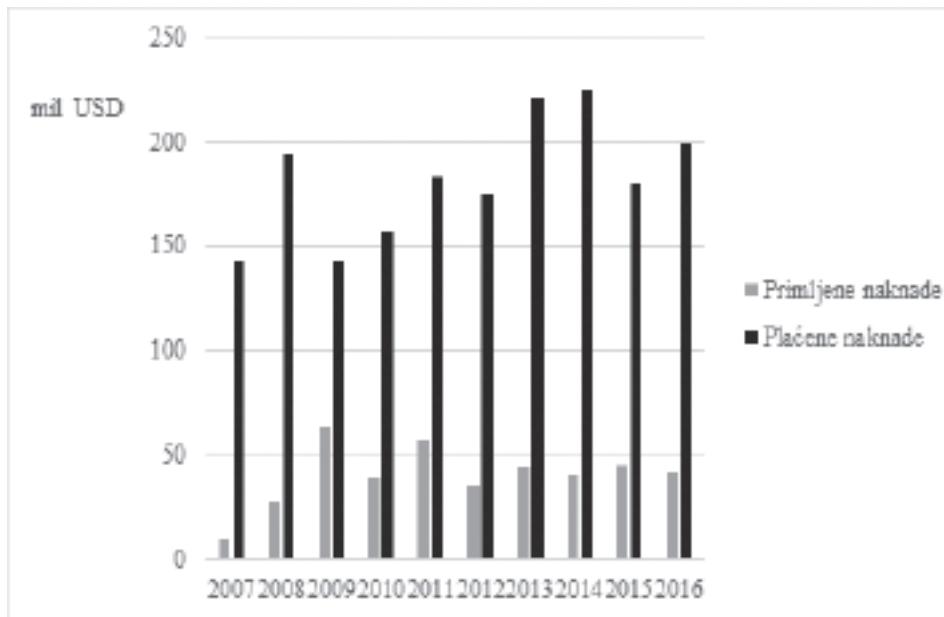
Vrste prijavilaca	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
Fizička lica	151	143	151	145	123	144
Instituti i fakulteti	21	30	19	28	35	32
Privredna društva	8	18	31	28	20	15
Ukupno	180	191	201	201	178	191

Izvor: Zavod za intelektualnu svojinu Republike Srbije.

Nisko ulaganje u istraživanje i razvoj srpske privrede, kao i mali broj patenata koje prijavljuju kako privredna društva tako i instituti i fakulteti u Srbiji dovode do neophodnosti korišenja znanja iz inostranstva. U periodu 2007-2016. godine, odnos plaćenih i primljenih naknada između rezidenata i nerezidenata u Srbiji za korišenje intelektualne svojine izrazito je nepovoljan

i između ostalog, ukazuje na visoku zavisnost srpske privrede od inostranih tehnologija.

Grafik 1 Primljene i plaćene naknade za korišćenje intelektualne svojine između rezidenata i nerezidenata u Srbiji u periodu 2007-2016. godine, u mil USD

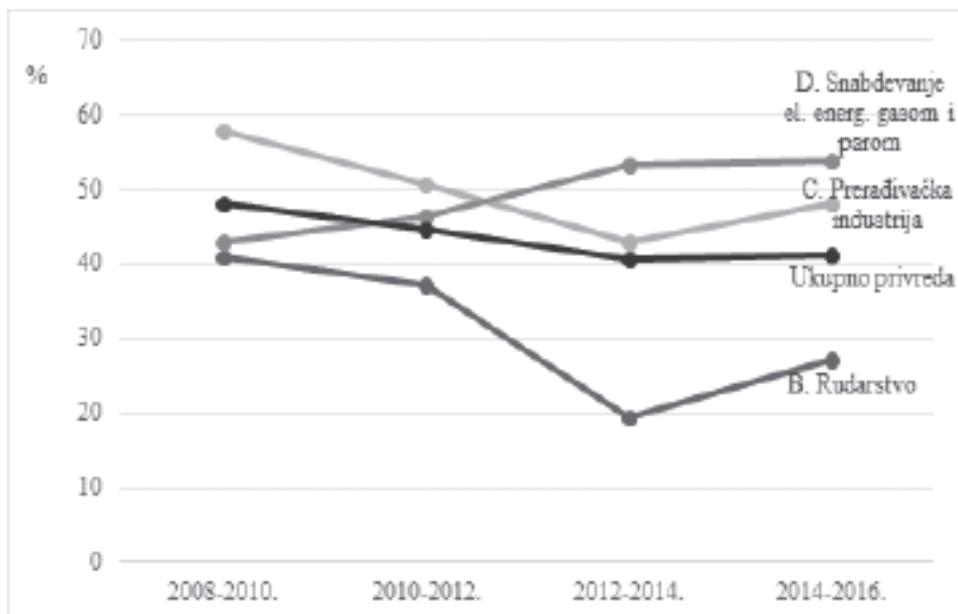

Izvor: Svetska banka

Izazove sa kojima se suočava srpska privreda u nastojanju da se zasniva na znanju pokazuje i istraživanje Republičkog zavoda za statistiku o inovativnim aktivnostima u poslovnim subjektima u periodu 2008-2016. godine: učešće inovatora u ukupnom broju poslovnih subjekata opalo je sa 47,9% u periodu 2008-2010. godine na 41,2% u periodu 2014-2016. godine.

Od sektora koji pripadaju industriji, rудarstvo beleži ne samo značajan pad preduzeća-inovatora, već je njihovo učešće u ukupnom broju poslovnih subjekata konstantno niže od pokazatelja za celu privredu. Sa druge strane, učešće inovatora u sektorima prerađivačke industrije i snabdevanja električnom energijom, gasom i parom konstantno je veće od indikatora za ukupnu privredu. Za razliku od sektora snabdevanja električnom energijom, gasom i parom gde učešće inovatora kontinuirano raste, sektor prerađivačke industrije suočio se sa padom učešća inovatora uz oporavak u poslednjem posmatranom periodu 2014-2016. godine.

Grafik 2. Poslovni subjekti prema vrsti inovativnosti i sektorima delatnosti u periodu

Izvor: Republički zavod za statistiku.

Analiza poslovnih subjekata iz istog istraživanja Republičkog zavoda za statistiku, svrstanih u sektor industrije, koji su samo inovatori proizvoda i procesa, pokazuje identične trendove kao i analiza odgovarajućih kategorija poslovnih subjekata definisanih kao inovatori.

Tabela 4. Poslovni subjekti – inovatori proizvoda i procesa prema sektorima delatnosti u periodu 2008-2016. godine (u %)

Sektori	2008-2010.	2010-2012.	2012-2014.	2014-2016.
B. Rudarstvo	39,0	22,2	12,3	18,6
C. Prerađivačka industrija	47,3	35,9	34,2	40,7
D. Snabdevanje el. energ. gasom i parom	33,3	35,9	36,7	40,3
Ukupno privreda	37,0	27,4	28,8	33,4

Izvor: Republički zavod za statistiku.

Imajući u vidu prethodnu analizu nivoa ulaganja privrede u istraživanje i razvoj, broja prijavljenih patenata, zavisnosti o inostranoj tehnologiji i kretanja broja inovativnih poslovnih subjekata u Srbiji, očekivan je podatak o izuzetno nepovoljnoj spoljnotrgovinskoj razmeni Srbije u segmentu visokotehnoloških proizvoda⁸. Prema podacima Evrostata u periodu od 2007-2015. godine, srpski uvoz visokotehnoloških proizvoda nadmašivao je izvoz od 4 do 7 puta.

Tabela 5. Spoljnotrgovinska razmena visokotehnoloških proizvoda Srbije u periodu 2007-2015. Godine (u mil EUR)

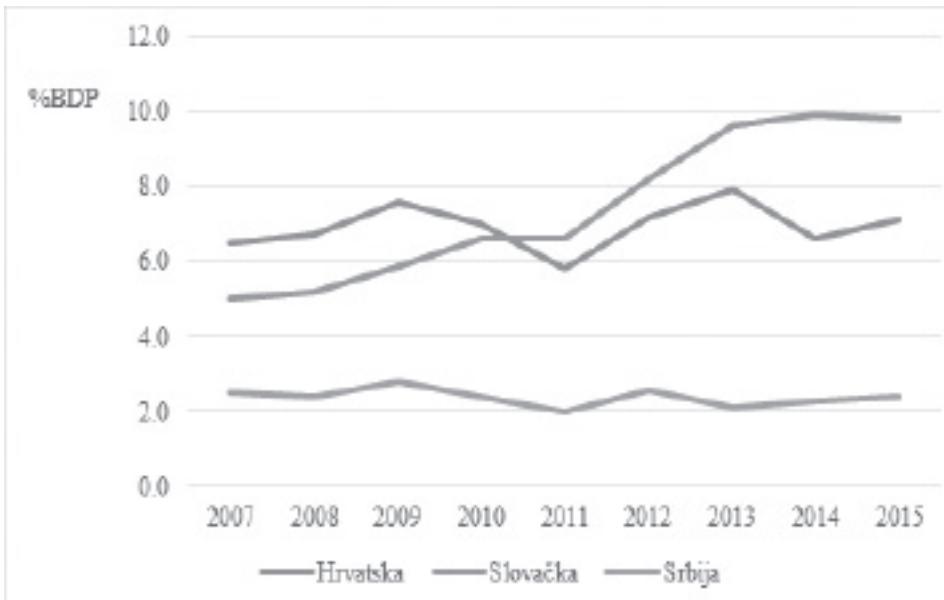
Razme-na:	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
uvoz	1.202	1.127	926	1.035	1.001	964	1.026	1.045	1.133
izvoz	162	167	159	170	164	214	220	240	272

Izvor: Evrostat.

Podaci o spoljnotrgovinskoj razmeni visokotehnoloških proizvoda Srbije još su nepovoljniji ukoliko se u analizu uvrsti i intenzitet istraživanja i razvoja. Naime, Slovačka i Hrvatska su u periodu 2009-2016. godine imale relativno sličan nivo ulaganja u istraživanje i razvoj, izraženo u % BDP-a, kao i Srbija. Međutim, za razliku od Srbije kod koje učešće izvoza visokotehnoloških proizvoda u ukupnom izvozu ne prelazi 2,8%, isti pokazatelj za Hrvatsku oscilira između 6 i 8%, dok indikator za Slovačku konstantno raste i 2015. godine dostiže skoro 10%.

⁸ U visokotehnološke proizvode Evrostat ubraja proizvode avio industrije, kompjutere i opremu za kancelarije, elektroniku i telekomunikacije, farmaceutske proizvode, naučne instrumente, električnu i neelektričnu opremu, hemijske proizvode i naoružanje.

Grafik 3. Učešće izvoza visokotehnoloških proizvoda u ukupnom izvozu u periodu 2007-2015. godine, u %

Izvor: Evростат.

ZAKLJUČAK

Mali broj patenata koje prijavljuju domaći instituti i fakulteti, kao i kontinuirano nizak nivo primljenih naknada za korišćenje intelektualne svojine ukazuju da rezultati istraživanja i razvoja srpske akademske zajednice nisu adekvatni za primenu u privredi, ali i da se zaštiti intelektualne svojine ne posvećuje dovoljna pažnja.

Neophodno je da Srbija u okviru Programa prioritetnih strukturnih reformi (ERP) identifikuje prioritetne strukturne reforme koje imaju za cilj savladavanje izazova u privredi. U okviru aktivnosti za članstvo u EU, u narednom periodu (2018-2019. godine) određene reforme su dopunjene, pri čemu su prioriteti isti.

U okviru oblasti istraživanja i inovacija, pod okriljem programa za podršku inovacijama i tehnološkom razvoju (javni i privatni sektor) osim podrške pojedinačnim projektima, planirano je i postavljanje sistema za transfer tehnologija, intenzivnije uključivanje privrede u proces istraživanja,

posebno putem intenzivnije saradnje sa naučno-istraživačkim institucijama. U tom cilju ističe se potreba za efikasnijom evaluacijom instituta ali i postavljanjem efikasnog sistema finansiranja, a posebno se ističe uloga fondova rizičnog kapitala (eng. "venture capital"). Očekuje se da će se takvim pristupom unaprediti tržišni tretman istraživanja kroz komercijalizaciju usluga, ali i podstićati razvoj ovih usluga u zemlji. Sa druge strane, očekuje se da će se na ovaj način zadržati edukovani mladi kadrovi u zemlji.

Cilj kreiranja nacionalne industrijske strategije je da se putem analize sektora industrije obezbedi aktuelni pregled industrijskih privrednih grana i grupa i delatnosti s ciljem utvrđivanja potencijala i perspektiva za rast i razvoj, podsticanje konkurentnosti, redefinisanja strateških ciljeva. Neophodno je definisati pravce delovanja i alternative za alokaciju raspoloživih resursa koji su potrebni za ostvarenje tih ciljeva, kao i utvrđivanje mehanizama za praćenje realizacije strateških ciljeva.

POTENTIAL OF DOMESTIC INDUSTRIAL PRODUCTION BASED ON KNOWLEDGE

Abstract

Accelerated economic activity in Serbia, in the middle of 2018, is the consequence of the global economic trend. There are a lot of incentives for increase of industrial competitiveness, especially for manufacturing, in order to enhance the intensity of the economic activity. The analysis of the domestic manufacturing capacity, based on the technological intensity of production, provides a list of activates with the potential for entering new markets and faster export growth in the coming years. According to the research and development intensity, Serbia is ranked better than the countries in the region, and it does not lag much behind the ex-socialist countries. However, according to the level of investments into research and development made by the private sector, Serbia is at the bottom of the ranking in Europe. Low number of patents filed by the domestic institutes and faculties, as well as the continuous low level of royalties received for intellectual property rights, indicate that the results of research and development of the Serbian academic community are not adequate for business implementation.

Key words: knowledge-based economy, industry, technology intensity, research and development

LITERATURA:

Eurostat. (2010). Europe 2020 Strategy. Preuzeto sa <http://ec.europa.eu/eurostat/web/europe-2020-indicators>

OECD, (2005), Oslo Manual Guidelines For Collecting And Interpreting Innovation Data, Paris

Solow, R.M. (1956), “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, The Quarterly Journal of Economics, Vol. 70, No. 1, pp. 65-94

Svetska banka - <https://data.worldbank.org/indicator/BX.GSR.ROYL>.
CD

Vlada Republike Srbije. (2016). Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2016. do 2020. godine – Istraživanja za inovacije. Retrieved from <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/STRATEGIJA-naucnog-i-tehnoloskog-razvoja-RS-za-period-2016-2020..pdf>

Warwick, K. (2013), Beyond Industrial Policy, Emerging Issues and New Trends, Global Industry and Economy Forum 2013, OECD

Zavod za intelektualnu svojinu Republike Srbije. (2016). Izveštaj o radu za 2016. godinu. Preuzeto sa http://www.zis.gov.rs/upload/documents/pdf_sr/pdf_o_nama/Izvestaj%202016%20v06%20FINAL.pdf

Zavod za intelektualnu svojinu Republike Srbije. (2015). Godišnji izveštaj 2015. Preuzeto sa http://www.zis.gov.rs/upload/documents/pdf_sr/pdf_o_nama/Godisnji%20izvestaj%202015_v2.pdf

OSVRT

MIŠKOVIĆEVA KNJIGA JA, TAJKUN – IZNENAĐUJUĆA I INSPIRATIVNA POJAVA

Ljubomir Madžar*

E-mail: ljmadzar@fepn.edu.rs

1. PRISTUPNA RAZMATRANJA

Ova knjiga predstavlja dragocenu preduzetničku percepciju makroekonomskih turbulencija i razvojnih ograničenja u privredi Srbije. Dobro je poznato da su preduzetnici i uspešni privrednici ljudi od inicijative, retko viđanih pregnuća i vanstandardnog radnog učinka. Stoga će retko koga iznenaditi kad se konstatuje da se zaleću u širok spektar različitih poduhvata, nesvakidašnjih poslova i akcija kakve većina posmatrača od njih ne očekuje. Ipak, retko se dešava da se viđeni privrednici upuste u pisanje knjiga, a naročito retko se događa da napišu knjigu koja je od značaja za neku ozbiljnju struku i doživljava se kao doprinos ključnim saznanjima o centralnim pitanjima date profesije. Upravo takvom jednom knjigom (Mišković, 2018) iznenadio je ovih dana ovdašnju javnost Miroslav Mišković. Neka se odmah naglasi procena da je to iznenadenje, pre svega, pozitivno i dobrodošlo, a potom i uverenje da će povoljno biti iznenadena ne samo šira nego i ona uža, profesionalna javnost. Mišković je napisao knjigu koja je u lepom saglasju sa preovlađujućim strujama mišljenja u savremenoj razvojnoj teoriji i u šire shvaćenoj ekonomskoj misli a koja u isti mah, iz perspektive koja je daleko od svakidašnje, daje nove uvide u privrednu stvarnost. Time ona potvrđuje mnoge teorijske postavke ali i obogađuje zatećeni fond saznanja o determinantama ekonomskih obrta, ograničenjima razvojnih procesa i makroekonomskim hazardima o kojima će morati da se povede računa u budućnosti.

Osvrt na Miškovićevu knjigu mogao bi da se svede i na ovih nekoliko opštih konstatacija, uz uverenje da će čitalac i sam naći u knjizi dovoljno materijala da se uveri da te opšte pozitivne ocene imaju u prezentovanom tekstu svoje čvrsto i uverljivo pokriće. No, ovde se tom postupku neće pribegći.

* Institut za strategijske studije i razvoj „Petar Karić“, Alfa BK univerzitet.

U tekstu koji sledi biće, pre svega, naveden jedan broj propozicija koje knjizi daju veliku vrednost svojom aktuelnošću i svojom iskustvenom i naučnom utemeljenošću. To su oni stavovi i nalazi koji, bar prema mišljenju ovog autora, knjizi daju visoko profesionalni značaj i nesumnjiv spoznajni pečat. Zatim će u zasebnom odeljku biti prezentovan pregled takvih u knjizi sadržanih ideja i uvida koji se čitaoca doimaju kao saznanje novine i kao svojevremena empirijska i organizaciono upravljačka *otkrića*. Zbog toga bi je dobar deo čitalaštva mogao doživeti kao originalnu i samosvojnu, kao delo koje širi krug raspoloživih saznanja o zakonitostima poslovanja i načinu funkcionisanja privrede. Ona takođe daje uvid u moguće organizacione i upravljačke inovacije koje bi mogle i efikasnost privređivanja i obim proizvodnje da povećaju bez značajnijih dodatnih ulaganja.

U daljem sledu biće date i izvesne kritičke napomene budući da je to iskušenje kojem profesorska taština retko kad uspeva da odoli. Neka, međutim, odmah bude istaknuto da je broj, opseg i težina primedbi daleko ispod onog pozitivnog i afirmativnog što može i mora da se kaže o ovoj neočekivanoj i u saznanju smislu neočekivanoj izdašnoj knjizi. Prikladno je već ovde anticipirati jednu relativizaciju onoga što će knjizi biti upućeno kao najkrupnija zamerka. Radiće se, naime, o principijelnoj razlici u izvesnim temeljnim opredeljenjima, o elementu koji je više stav nego spoznajni uvid i o problemskom skupu u kome se legitimno mogu zauzimati sasvim različiti, pa i dijametralno oprečni stavovi. Biće napomenuto i to da bi se i dobar deo ekonomске struke pre saglasio sa Miškovićevim stavom negoli sa platformom sa koje se taj stav podvrgava principijelno postavljenoj, decidnoj kritičkoj analizi. Reč je o Miškovićevoj ideji da država treba da osmisli i pokrene jednu dovoljno široku, ambicioznu razvojnu strategiju za koju će se, baš zbog opsega i nameravanih dometa, ovde dokazivati da država nema potrebne informacije, neophodna znanja, materijalna i novčana sredstva a ni etički utemeljenu posvećenost javnom dobru i opštem interesu. Kad je u vidnom stepenu privatizovana, država nije u stanju niti da koncipira niti realizuje ambiciozne strategije, sve da se druga ozbiljna ograničenja i ne javljaju kao nesavladive prepreke. U prilogu uz osnovni tekst biće prezentiran jedan broj predloga i sugestija, uvek neobavezujućih ali potencijalno korisnih. Kad je reč o sugestijama i preporukama, dobro je podsetiti se da one u principu ne mogu biti ni štetne ni opasne; rizici i potencijalni gubici nastaju tek kad se eventualno krene u njihovu realizaciju.

2. SAGLASJE SA NAUKOM – OSVRT NA JEDAN BROJ TAČNIH I VREDNIH UVIDA

Kompletan registar tačnih, naučno verifikovanih uvida kao i logički dobro utemeljenih razlaganja koja bi u visoko profesionalnom diskursu našla svoj snažan afirmativni odjek ovde nije ni potreban ni moguć. U jednom širem spisku našlo se preko četrdeset stavki za koje je sa izvesnim iznenađenjem ali neposredno i bez oklevanja ustanovljeno da savršeno korespondiraju sa odgovarajućim naučnim razmatranjima. Ovde će biti istaknut tek ograničen uzorak ovih nalaza i uvida, ali će i oni, iako brojem ograničeni, rečito potvrditi naučnu zasnovanost ove mnogostrano zanimljive knjige. To je za knjigu očigledan, ali objektivan i lako proverljiv, kompliment, ali je – makoliko to paradoksalno zvučalo – veoma povoljan nalaz i za samu nauku. Mišković je, naime, čovek iz preduzetničkih krugova i žive poslovne prakse, pa kad se njegovi nalazi i konstatacije, ustanovljeni u jednom iskustvenom i životnom kontekstu, poklope sa važnim i nosećim naučnim rezultatima, onda je to potvrda relevantnosti same nauke i pouzdan znak da je nauka na dobrom tragu u jednom broju svojih važnih rezultata. Poslovni svet i svet nauke su dva odvojena makrokozma, pa kad se na komunikaciji između njih ustanove uočljive i višestruko sugestivne usklađenosti, onda je to dragocena potvrda i naučnih postulata i životne prakse u koju su utemeljeni.

Najvidljivija je i spoznajno najkorisnija jedna ideja vodilja koja se poput crvene niti provlači kroz celu knjigu. To je insistiranje na znanju i njegovom sistematskom uvećavanju kao osnovnoj prepostavci i nezaobilaznom uslovu uspeha u privrednom poslovanju. Za mnoge svoje poslovne rezultate – a poznato je da ih je on ostvario u nemalom broju - Mišković u knjizi uverljivo pokazuje da je prethodno proučavanje relevantnog ambijenta i okolnosti pod kojima projekat treba da se ostvari i dalje funkcioniše predstavljalo *alfu i omegu uspešnog izvođenja projekta* i njegovog potonjeg efikasnog funkcionisanja. Dragoceno je i to što je pored primera presudnog uticaja znanja na uspeh i održivu profitabilnost projekata, naveo i kontraprimere. On bez ustezanja navodi i slučajeve prenagljenog, improvizovanog zaletanja u neke projekte koji su okončani kao neugodni poslovni neuspesi. Tako je ulogu znanja u osiguravanju efikasnosti investiranja i potonje profitabilne eksploatacije novoizgrađenih objekata osvetlio iz dva aspekta: pokazao je kako znanje silno uvećava izglede na uspeh, ali s druge strane i kako njegovo zanemarivanje vodi u poslovne promašaje. Stalno učenje Mišković sistematski naglašava

kao bitan deo poslovanja, takoreći kao deo svakodnevice u poslovnom svetu i životu. On nije propustio da baci i širi pogled na našu ekonomsku stvarnost i da mnogo toga što je u njoj neuspešno i promašeno sa dobrom argumentacijom objasni neznanjem i odsustvom spremnosti da se akumuliranje znanja utka u privredni život kao važna sastavnica njegovog uspešnog odvijanja.

Insistirajući na znanju – a reč je pre svega o ekonomski i poslovno relevantnom znanju – autor se našao u neočekivano snažnoj i spoznajno bogatoj komunikaciji sa dominantnim tokovima u teoriji privrednog razvoja i u dinamičkoj ekonomiji uopšte. Ako je sve do ranih pedesetih godina minulog stoleća akumulacija kapitala bila tretirana kao fundamentalna i ključna determinanta privrednog razvoja, onda se sredina stoleća može aproksimativno uzeti kao vreme velikog preokreta i orientacije na ekspanziju znanja kao temeljnu odrednicu razvojnih procesa. Dovoljno je podsetiti na pionirska istraživanja R. Solow-a (1959) koji je stopu privrednog rasta dekomponovao na doprinose uvećavanja faktora proizvodnje i doprinos narastanja efikasnosti njihove upotrebe – a taj doprinos sastoji se u učinku znanja – ustanovivši da nekih 70% dinamike rasta otpada na uvećavanje znanja i širenju njegovog utkivanja u širok spektar produktivnih upotreba, a tek nešto ispod trećine na klasične izvore rasta opredeljene ekspanzijom samih proizvodnih činilaca. Kod nas je odgovarajuća istraživanja prvi izvršio neponovljivi Branko Horvat¹ i slične zaključke izveo za tadašnju jugoslovensku privrodu. Jasno je da su posredi dva različita pardigmatska prilaza – jedno su apstraktni matematički modeli sa rafiniranim ekonometrijskim tehnikama ocenjivanja relevantnih parametara, a drugo je sinteza iskustava iz samog poslovnog života, iz bogate i vazda rečite životne preduzetničke prakse – ali je skoro zadivljujuće da se nalazi i zaključci iz ta dva udaljena saznajna izvora tako efektno usaglašavaju i u kombinaciji omogućavaju jedno novo, integralno sagledavanje krupnih ekonomskih pa i životnih istina.

Drugi krupan element kod koga se Mišković – kad je reč o komunikaciji sa naukom, uključujući posebno ovu savremenu i najnoviju – jeste njegovo insistiranje na pravnom redu i ustavnom poretku, tj. na pravilima i njihovo doslednosti i jasnoći kao i na njihovom nepokolebljivom i nepristrasnom sprovođenju. Gro teksta u njegovoj knjizi može se razumeti kao pledoaje za takvo državno regulisanje privrednog života koje će se sastojati prevashodno u formulisanju i razvijanju pravila, u donošenju zakona i pratećih akata nižeg reda, u jačanju kapaciteta institucija koje će ta pravila efikasno sprovoditi i sprečavati njihovo zaobilazeњe, te u eliminisanju propisa koji se u praksi nisu

¹ Horvat (1968; 2001), str. 88-108.

potvrdili kao celishodni i za koje se pokazalo da mogu da budu zamenjeni superiornim alternativama.

Nemoguće je prenaglasiti važnost i društvenu svrshishodnost ovakvog autorovog stava. On izričito, i to uz formulacije koje sadrže veoma snažne tonove, podvlači da privredi nisu potrebne nikakve privilegije, ništa mimo onoga što nudi i opredeljuje važeći regulativni poredak, a da su stabilna, jasna i dosledno pirmenjivana pravila osnova svakog zdravog poslovnog uspeha ali i opšteg privrednog napretka. I tu se autor našao u saglasju sa savremenim naučnim koncepcijama, posebno onima koje su razvijene u okviru institucionalne ekonomije, teorije svojinskih prava i ugovora i teorije sistema i ekonomske politike. I opet, sve to mnogo govori u prilog Miškovićevoj knjizi, ali tvori i podršku savremenih naučnih shvatanja o društveno racionalnim ustrojstvima i putevima regulisanja privrednog života.

Iznenađujuće je i osvežavajuće koliko je dobro i sa koliko logički utemeljenih razloga zasnovano nešto što bi moglo da se nazove *dinamičkim načelom u poslovnom životu*. U knjizi se na mnogo mesta i u različitim kontekstima pokazuje da su *promene* činilac koji suštinski opredeljuje oblike i domete poslovnog života i na koji se svode bitne odrednice uspeha u poslovanju. Promene su izvor i velikih šansi i pogubnih pretnji, a pravo, sa najvišim standardima usaglašeno poslovno upravljanje svodi se pretežnim delom na prilagođavanje promenama, ali i na njihovo kreiranje i usmeravanje. Poslovni akter koji se ozbiljno ne postavi prema promenama osuđen je na gubljenje najvrednijih gospodarskih šansi ali i na izloženost pretnjama koje mogu da budu izvor egzistencijalne ugroženosti. Najupečatljivije se doima njegovo obrazlaganje potrebe stalnog razvoja: i nakon što postigne najveće zamislive uspehe, firma ne sme da stane. U privrednom životu, razjašnjava dalje Mišković, nema stacionarnosti: odustajanje od daljeg rasta, makar koliko da je visok nivo na kome dolazi do takvog smirenja, ne znači puko zadržavanje na dostignutom nego početak pogubnog nazadovanja čiji je verovatni epilog propadanje. Eventualno gašenje razvojnih ambicija ne ispostavlja se kao pogubno samo zbog toga što konkurencija nikad ne miruje – a ona sama zasniva se na eminentno dinamičkom načelu – nego i zbog toga što u samoj mehanici poslovnog života preovladavaju mehanizmi čije valjano funkcionisanje podrazumeva i nalaže stalni rast i napredak.

U poslednje vreme nauka – kako makroekonomija tako i preduzetna i poslovna ekonomija – veliki pažnju posvećuje i ogroman značaj pripisuje poverenju. Očekivanja i ekonomske anticipacije bitno opredeljuju obim

i dinamičke tendencije makroekonomskih tokova², ali su s druge strane i presudno važan činilac u velikim poduhvatima makroekonomске stabilizacije. Pokazano je da i izgledi i troškovi velikih stabilizacionih poduhvata zavise od anticipacija privrednih subjekata, a te anticipacije su suštinski opredeljene poverenjem koje subjekti imaju u državi i njene politike. Uz odgovarajući nivo poverenja moguće su akcije koje su u njegovom odsustvu bezmalo nezamislive, a neki krupni potezi mogu, opet zavisno od poverenja, da budu praćeni vrlo različitim konfiguracijama privrednih kolebanja, te tako i ogromnim razlikama u troškovima na makroekonomskom nivou. Time što je ukazao na važnost poverenja u tržišnim transakcijama, Mišković se izvrsno uklapa u vladajuće naučne koncepcije o značaju poverenja, o njegovoj svojevrsnoj *produktivnosti* i o implikacijama koje ono ima na kratak i dugi rok. U knjizi je došlo do izražaja duboko razumevanje mehanizama sticanja i mogućeg gubitka poverenja. Dobro je pogodio samu suštinu poverenja ukazavši na neosporivu činjenicu da se poverenje gradi istrajnim nastojanjima i trajnom, nepokolebljivom lojalnošću prema poslovnim partnerima, a da se može izgubiti u momentu nekom nepromišljenom ili prenagljenom akcijom. Budući da za datu količinu proizvodnih činilaca i uz postojeća znanja, tj. pri datom nivou tehnologije, poverenje vidno utiče na obim proizvodnje i finansijske performanse firme, poverenje doista deluje kao neopipljivi, posredni faktor proizvodnje. Taj implicirani kapital važna je kategorija u analizama privrednog razvoja.³ Iz načina na koji je analizirao poverenje i njegovu važnost u tržišnim transakcijama, a osobito odlučnog lociranja poverenja u skup najužih determinanti poslovnog uspeha, za trenutak se dobija utisak kao da je pomno pregledao odgovarajuće makroekonomске izvore iako je inače *očigledno* da je do svih tih dragocenih saznanja došao uopštavajući svoja bogata preduzetnička i upravljačka iskustva.

Etika rada i maksimalna posvećenost poslu predstavlja jednu istinski dopadljivu i – bar kad je reč o ovom tipu tekstova – retko sretanu sastavnicu. Autor višekratno naglašava da bez velikog entuzijazma ukorenjenog u afinitetu prema poslu koji se obavlja, ali i u lojalnosti prema kompaniji u čije dobro funkcionisanje spada i nastojanje da se ta lojalnost zasluži, nema pravih dugoročno održivih rezultata. Izvedeni i posredni, ali stoga nimalo manje značajni, efekti insistiranja na poverenju i lojalnosti sastoje se u tome što se oni materijalizuju kao dodatni važan rezultat čiji je bitan učinak snažan kolektivni duh i sposobnost za timski rad na različitim nivoima. Nemoguće

² Blanchard (2006), pp. 336-354, 356-370.

³ Akerlof (2010), pp. 27-35; Golubović (2011), str. 237-245, a posebno 262-267.

je ne zapaziti isticanje želje i svojevrsne strasti da se postigne radni uspeh i uspeh u širenju kompanije čak i nezavisno od profitnog motiva kao izvora posvećenosti poslu. Autor objašnjava da uspeh u radu i u obavljanju pratećih poslova postaje u neku ruku sam sebi cilj: za uspehom se ide, objašnjava Mišković, zato što on sam po sebi ima jednu posebnu magiju, kad su dobro motivisani i kad su smešteni u povoljan kolektivni ambijent, ljudi nastoje da uspeju jer je *lepo uspeti*. Takvu etiku rada i delanja svojevremeno sam definisao kao filozofiju Bet Dejvis koja je govorila da ju je zanimala samo umetnost, a novac i slava su došli naknadno i posledično, u neku ruku sami od sebe, gotovo automatski. Vredan uvid dat u ovom tekstu jeste da je preduslov pravog uspeha fasciniranost poslom i ljubav prema njemu, a da finansijska motivacija ne mora uvek da bude u prvom planu, ponajmanje da deluje kao jedini pokretač za pružanje visokih radnih učinaka.

3. OSVRT NA NEKE NOVIJE SAMOSVOJNE UVIDE I ZAKLJUČKE

Teško je ne biti impresioniran Miškovićevim insistiranjem na potrebi i delotvornosti decentralizacije. Da se u neminovnosti decentralizacije krije veliki deo odgovora na pitanje neuspeha urušenih kolektivističkih sistema centralnog upravljanja i preovlađujućeg državnog/društvenog vlasništva – to je u stručnim raspravama odavno i uveliko razjašnjeno. Ali da je decentralizacija takođe važna i u organizaciji i upravljanju samih kompanija, koje se inače uzimaju kao čestice decentralizovanih aranžmana u makroekonomskim razmerama, to odista deluje kao svež pogled i originalan uvid. Jednostavnim a sadržinski bogatim jezikom autor objašnjava princip po kome se nikad ne meša u poslove svojih saradnika. Šta će mi upošljenik, pita se Mišković, ako ћu ja krenuti da obavljam njegov posao? Iako se to u tekstu eksplicitno ne razlaže, jasno je implicirano da je decentralizacija neophodna da bi se u kompanijskom sistemu povećao kapacitet za donošenje odluka, što će reći upravljački potencijal. Tekuće funkcionisanje zahteva dnevno donošenje vrlo velikog broja odluka, a pojedinac u jedinici vremena može sa razložnom racionalnošću doneti samo ograničen njihov broj. Decentralizacija podrazumeva prenošenje nadležnosti na kadrove koji su u hijerarhijskoj piramidi upavljanja locirani na nižim nivoima; njihovo uključivanje u procese donošenja odluka mnogostruko povećava kapacitet sistema za generisanje takvih odluka. Dobro su poznati operativni nedostaci preterano centralizovanih

sistema: kad mora za sve važnije poteze da se čeka na odobrenje jednog ili nekolicine ljudi na vrhu, procesi se usporavaju a na mnogim punktovima život se prosto zaustavlja. Mnogi procesi bivaju blokirani. Autor potrebe i domete decentralizacije umesno demonstrira zaključkom da ljudi valja kontrolisati ne kroz procese i modalitete njihovog odvijanja nego kroz učinke i rezultate.

Mišković insistira na dobroj pripremljenosti investicionih i drugih privrednih odluka, ali je svestan i potrebe za brzinom odlučivanja. Razvojne šanse se javljaju u kontinuitetu brzog nailaska i smenjivanja i njihovo korišćenje neretko traži munjevitu reakciju. S druge strane, odluke, posebno one krupnije, traže temeljnu pripremu, a među vrednije doprinose njegovog teksta spada uvid da između ta dva velika imperativa poslovног odlučivanja mora neprestano da se pravi razuman kompromis. Sa ovim važnim nalazom nije baš kompatibilno insistiranje na punoj obaveštenosti. Ni u jednom procesu odlučivanja nije moguće prikupiti sve informacije koje su od značaja za ispravno donošenje odluke. U literaturi je uveliko razrađena postavka da se u privredi, baš kao i van nje, odluke donose na osnovu parcijalne, ponekad i naglašeno delimične obaveštenosti.⁴ Ovo važno pitanje biće nešto detaljnije razmotreno u zaključnom odeljku.

Vredni su i uvidi što ih knjiga daje u štete koje predvidivo i neizbežno proističu iz agresivne i neprijateljski usmerene državne politike prema domaćem kapitalu. Pre svega, istaknuta je jedna inače dobro poznata činjenica – ali činjenica toliko važna da je *treba* iz dana u dan ponavljati – da ovdašnja ekonomска politika sadrži upadljive elemente diskriminacije domaćeg „biznisa“ u odnosu na strani i u njegovu korist. U pitanju je pre svega subvencioniranje radnih mesta koje je formalno jednakost dostupno i domaćim poslovnim ljudima, ali u primeni odgovarajućih propisa sve ispada drukčije i preokrenuto. To je još jedan primer dalekosežne sadržinske razlike između onoga što je propisano i može se naći u službenim glasnicima i onoga što se u stvarnosti čini i isporučuje. Ovde će biti najkraće rečeno da svi poslovni subjekti na teritoriji Republike moraju da imaju isti tretman i da je davanje prednosti stranim investorima, makar i „samo“ u postupku primene važećih propisa eminentno *antipatriotski čin*.

Ništa manje nije profesionalno prosvetljujuća ni autorova konstatacija da politika pritska na domaći kapital i da njegovo stigmatizovanje na nivou sistema kao celine produkuje uvek destruktivnu i mnogostrano pogubnu dekapitalizaciju privrede. Pre svega, (ekonomsko) politički pritisak na kapital

⁴ Akerlof (2010), pp. 153-191.

nepovoljno deluje na cenu njegove upotrebe i saseca njegovu vrednost. I u određivanju raznih varijanti i aspekata cene kapitala deluje zakon ponude i tražnje a represivna državna politika umanjuje njegovu cenu. Poseban vid obezvredovanja kapitala jeste smanjivanje profitabilnosti privrede, opet po osnovu politike koja za korišćenje i uvećavanje kapitala stvara poznati nepovoljan ambijent; u važnoj perspektivi vrednovanja kapitala kroz sume diskontovanih očekivanih budućih profita, sve što blokira i nagriza profit automatski obezvredjuje i kapital. Pri takvoj politici očigledno se smanjuje broj onih koji u takvoj zemlji žele da poseduju kapital. Drugo, takva politika nepovoljno deluje na domaću štednju i još nepovoljnije na investicije. A bez investicija nema povećavanja proizvodnih kapaciteta i, dakako, privrednog rasta.

Dalja i makroekonomski jednako pogibeljna posledica agresivno usmerene politike prema domaćem kapitalu – a i ta se šteta ispoljava u obliku dekapitalizacije – jeste bekstvo kapitala u inostranstvo, u prijateljski naklonjene i prijatnije luke. U medijima je javljeno da iz Srbije mesečno „iscuri“ nekih 30 miliona evra, a oni bi uz drukčiju politiku dobrim delom bili uloženi u razvoj domaće privrede. Šta pogubnije može da se zamisli od takvog odliva investicionih sredstava iz jedne inače dekapitalizovane privrede i dramatično osiromašenog društva? Svojim potresnim prilogom o ekonomskopolitičkom tretmanu domaćeg kapitala Mišković je mnogo doprineo razumevanju korena privredne stagnacije u Srbiji i osvetljavanju uzročnika lociranih u višim ešalonima ovdašnjeg upravljačkog direktorijuma. Na jednom mestu našla se i jedna maltene otrovna konstatacija: upravljački vrh zainteresovan je za ograničavanje investicija i ometanje privrednog rasta jer se u siromašnoj zemlji na trajnoj osnovi reprodukuje nedoučeno i neemancipovano biračko telo, a samo takvo može da otrpi i podrži direktorijum koji ga je zakovao za najniže stepene evropske pa i svetske razvojne lestvice. Čak i ako u doslovnom smislu ne bi bila doslovno tačna, ova bi konstatacija bila veoma korisna i čak saznajno atraktivna jer, makar i sugestivno, upućuje na karakter i lokaciju jednog velikog društvenog zla.

Istinski je prosvetljujući i duboko analitičan Miškovićev prikaz njegove strategije rasta poslovnog sistema kao celine. Navedeni materijal jasno sugeriše da se spektakularan rast poslovnog sistema ne može isfinansirati profitom jer je on odveć mali u odnosu na razvojne ambicije najdinamičnijih sistema. Kad bi bila ograničena na finansiranje iz profita, takva uvećanja kapaciteta protegla bi se na decenije. Njegova strategija je inovativna i bitno različita. Podseća na finansijske operacije velikih aktera na razvijenom Zapadu. U isti mah unekoliko

liči na krupne transakcije problematičnim vrednosnim papirima (*junk bonds/securities*), uz kupovanje u intervalima njihovog drastičnog obezvredivanja, da bi kasnije bili prodati u znatno povoljnijim opšteprivrednim okolnostima. No, u odnosu na tu poznatu strategiju, Miškovićeva inovacija ima jednu ogromnu prednost. Ona operiše ne sa papirima i vlasničkim naslovima nego sa realnim kapacitetima. Sastoji se u kupovanju posustalih, poslovno zanemočalih firmi, u njihovom rehabilitovanju i ozdravljenju, a potom prodaji po cenama daleko iznad onih po kojima su kupljene. Takva strategija je makroekonomski produktivna i društveno korisna jer doista rezultuje u povećavanju proizvodnih kapaciteta kompanija koje su njen predmet. No, za takvu strategiju *treba znanje* činilac na kome Mišković opetovano insistira. Malo je onih koji od propale firme mogu da načine životno sposobnu, a Mišković je u tom važnom pogledu gotovo jedinstven.

Ovo je kontekst u kome valja ukazati na potrebu dalekosežne i radikalne promene ekonomske politike prema domaćem poslovnom svetu. Danas je savršeno jasno – a i da nije jasno donesene su ireverzibilne odluke u smislu povlačenja države iz neposrednih privrednih aktivnosti – da država ne može (i nema izgleda) uspešno da nastupi u ulozi aktera proizvodnih procesa, investitora, preduzetnika... Njeno je da ulaže u infrastrukturu i u kapacitete nekomercijalnih delatnosti u javnom sektoru. To je, međutim, tek manji deo ulaganja, a to što je striktno u njenom domenu država krajnje loše radi. Kako dokumentovano pokazuje Fiskalni savet⁵, država krajnje loše obavlja taj *svoj* posao. Planovi javnih investicija iz godine u godinu se ne ispunjavaju (tipičan stepen realizacije je nekih 60%). Učešće javnih investicija u bruto domaćem proizvodu je otprilike na polovini onoga što preovladava u našem neposrednom međunarodnom okruženju i čak još manje nego što bi, s obzirom na dosadašnje zaostajanje, trebalo da bude. Uz sve, u operativnom upravljanju javnim investicijama država je toliko neefikasna da zabrinjavajuće raste masa neizgrađenih objekata koji su poodavno morali da budu pušteni u rad, uz žalosnu konstataciju da su i projektni planovi sa studijama izvodljivosti i kreditna sredstva za te projekte davno obezbeđeni, a realizacija ipak toliko zaostaje. Znakovito je i obespokojavajuće da na te poodavno odobrene kredite država zbog njihovog neaktiviranja plaća zatezne kamate, a za jednu od skorašnjih godina zabeležen je izdatak na *te* kamate od nekih 20 miliona evra (godišnji nivo). Država, dakle, ne može i ne treba neposredno da pokreće i održava privredni rast, nego mora stvoriti uslove u kojima će taj važan društveni posao obavljati *drugi*, oni kojima je u podeli

⁵ Fiskalni savet (2015).

rada taj važan posao i namenjen. Država zasad ne samo što ne osigurava takve uslove nego dobrim delom radi *suprotno od toga životnog imperativa*.

Ovo je prilika da se usput pomene i često potezani primer Južne Koreje i drugih uspešnih država na jugoistoku Azije. U javnosti, uključujući nažalost i preovlađujući deo akademske, dominira uverenje da je razvojni uspeh tih „malih tigrova“ uslovljen nekom posebnom prosvetljenošću tamošnje birokratije i nekakvom nadnaravnom mudrošću tamo zatečenih državnika. To, međutim, ni izdaleka nije pravi odgovor na pitanja vezana za enigmu jugoistočne Azije. Nije reč o nekakvoj posebnoj ekonomskopolitičkoj pameti, ali postoji jedan element državničke mudrosti. Vlast je u tim zemljama shvatila da razvoj u operativnom smislu mogu obezbediti samo poslovni ljudi i da je besmisleno i kontraproduktivno antagonizovati one koji jedini mogu da pokrenu i održe razvoj. Tajna tog uspeha je u izuzetno čvrstom savezu i istinskoj aliansi privrednika i držalaca vlasti. U tim zemljama vlast ne diktira razvojne pravce i strateške prioritete – to nijedna vlast *ne zna* – nego pažljivo sluša i sledi sugestije i predloge privatnika i politiku prilagođava njihovim potrebama. To je poznata *win-win* situacija: svi dobijaju i gotovo niko ne gubi.

Veoma je umesna Miškovićeva pragmatična i opštersistemska racionalna koncepcija strategije i politike naučnoistraživačkog rada. Nakon što je višekratno a uvek prikladno i datom kontekstu prilagođeno pokazao i dokazao značaj znanja kao najvažnijeg činioca poslovnog uspeha, privrednog razvoja i opšteg progresa, Mišković nudi i preporuke o tome kako znanje uvećavati i na ekspanziju *kakvog* znanja se orijentisati. On je opravdano kritički raspoložen prema (do)sadašnjem neselektivnom pristupu i neodmerenim i zapravo nezdravim ambicijama da se prave brojniji i značajniji prodori na području fundamentalnih istraživanja. Tačna je njegova procena da mi za to nemamo ni kapacitete, ni sredstva, ni kadrove. Za to nema ni potrebe, jer će to snažniji i bogatiji odraditi bolje nego mi. Uz sve, rezultati fundamentalnih istraživanja, osobito onih koja su za nas od veće važnosti, široko su dostupni i, za razliku od primenjenih i operativnih, nisu zaštićeni patentima i drugim uobičajenim pravnim aranžmanima. To što je fundamentalno a za nas potrebno može se dobiti iz javno dostupnih izvora, pri čemu su knjige, časopisi i prilozi na Internetu toliko brojni i svojim obimom poražavajući da su ograničenja na području sticanja ovih znanja u nama samima a ne u nekim eksternim činiocima koji bi se nametali kao objektivne prepreke. Mišković se uverljivo zalaže za veću, zapravo preovlađujuću, zastupljenost primenjenih i operativnih istraživanja i za prilagođavanje njihove kompozicije strukturi naše privrede i konkretnim potrebama koje ta struktura implicira na planu

usavršavanja tehnologije i unapređivanja organizacije rada. Podrazumeva se i prilagođavanje ekonomskim trendovima koji u budućnosti razložno mogu da se očekuju.

Mora se istaći i Miškovićeva filozofija (pa i psihologija) neuspela, poslovnog pa i životnog. Sa rizikom neuspela se ne suočava samo onaj koji ništa ne preduzima niti obavlja. Gde je rada tu je i mogućnosti i opasnosti da se ne uspe. Vrlina ove knjige je uz ostalo i u tome što otvoreno i bez uobičajenih inhibicija govori i o svojim neuspesima. To je veoma korisno jer će iz opisa takvih slučajeva čitalac mnogo više naučiti nego iz opisa brojnih akcija u kojima je autor knjige bio uspešan. Jedan moj prijatelj, oralni implantolog, pionir ove discipline u Srbiji i čovek sa velikim međunarodnim iskustvima i pratećom reputacijom, na jednom naučnom skupu najavio je referat o svojim profesionalnim neuspesima. U prvi mah publika se na tu najavu skandalizovala, a kad je izložio referat i kad se pokazalo koliko se iz njega dalo naučiti, pobratio je silne aplauze i bio obasut čestitanjima.

Analizirajući neuspene, autor šalje jednu važnu poruku. Neuspesi su neizbežni i u neku ruku prirodni deo i pratilec života i rada. Ne smeju da budu shvaćeni kao nekakav sudbinski lom, kao nalog da se definitivno okonča aktivnost u kojoj se neuspeh dogodio. Naprotiv, neuspeh valja prihvati kao priliku da se iz njega nešto novo i važno nauči, da se u dalje postupanje uvedu korekcije i da rezultati tako poboljšanog upravljanja poslovima budu ubrani kao neka vrsta korisnih efekata od datog neuspela. Analitički se neuspeh u neku ruku može shvatiti kao svojevrsna investicija: on očigledno košta i u tome je analogan investicionim ulaganjima, ali kroz pouke i korekcije u upravljanju on donosi i odgovarajuće pozitivne efekte; ispostavlja se da je i u generisanju tih efekata neuspeh analogan investicijama.

Iz ove knjige mnogo se može naučiti o ovdašnjim naravima, o vrednosnim opredeljenjima, o masovnim stavovima prema pojedinim privrednim pojavama, uključujući i stavove prema onima koji se pokažu kao uspešni preduzetnici, te o opštem socijalnom ambijentu u kome teče naš zanemočali, notorno spor ekonomski razvitak. Miškovićeve ocene tih naših naravi i društvenog ambijenta u kome bi trebalo ubrzati i održati privredni razvoj opravdano su nepovoljne. U knjizi je registrovano nekoliko bitnih činjenica uključujući pre svega masovnu podršku njegovom hapšenju uz uobičajeno, opet masovno, žigosanje *tajkuna* koji je, eto, najzad „opravdano“ zaglavio „tamo gde mu je mesto“.⁶ Autor tačno zaključuje da se...Srbija...stidi svojih

⁶ Mišković (2018), str. 194.

biznismena i smatra ih ružnim proizvodom tranzicije“. Dobro je uočeno da „narod aplaudira kada vas uhapse, a ne zna zbog čega ste uhapšeni“.⁷ Veoma je tačno njegovo zapažanje da je pojam *tajkun* postao buzdovan u rukama vlasti i da „svaka srpska vlast...poseže za tim pojmom kao za kamenom kojim gađa onoga ko zastupa reforme...“.⁸

Ne samo gro ovdašnjeg naroda nego i preovlađujući deo njegove vajne kulturne elite ima strahovitu averziju prema poslovnom svetu, a osobito preme onima najuspešnijima i najuglednijima. To nije daleko od lenjinističke averzije prema kulacima, ali su se na sreću vremena ipak promenila i nema onakvih krvavih progona. Ipak se mora dodati da se dobroj budućnosti ne može nadati režim koji proganja i trebi *najuspešnije* članove datog društva. U tekstu je zorno pokazano da vlast zloupotrebljava tu očiglednu, istinski opaku narodnu socijalnopsihološku deformaciju, taj kobni masovni defekt, a može se dodati da je upravo to lak i gotovo siguran, iako moralno izopačen dolazak na vlast. Javna je tajna da je Miškovićevo hapšenje bitno doprinelo jačanju nekih ovdašnjih političkih opcija i postalo osnova za njihovo narastanje do razmera koje po društvo kao celinu predstavljaju ozbiljan hazard. Zavist, pizma, netrpeljivost prema uspešnijim i boljim i olako potpadanje pod masovne psihoze postoje u većoj ili manjoj meri u svakom narodu, ali se dobra, istinski patriotska („ataturkanska“) vlast prepoznaje po tome što masovne nedostatke i mane nastoji da ukloni ili bar ublaži, dok se izopačena, populistički ostrvljena vlast najlakše prepoznaje po tome što nažalost živi od tih masovnih nedostataka i kapitalizuje ih kroz svoje izborne domete. Miškovićeva knjiga je dragocena i zato što predstavlja prilog razumevanju tog kancerognog sindroma – krupnih socijalnopsiholoških defekata u našem narodnom biću i pervertovane vlasti koja se sa njim simbiotski veže i te teške deformacije, obuzeta niskim strastima, bezobzirno zloupotrebljava u sebično utemeljene političke svrhe.

Naš narod zapravo živi u jednom dubokom nesporazumu sa samim sobom. Nepobitna je i ireverzibilna činjenica da privredni razvoj – sve sa ubrzavanjem rasta proizvodnje, stvaranjem novih radnih mesta, uvećavanjem dohodata i unapređivanjem opštih uslova života – mogu da pokrenu i realizuju samo privatni preduzetnici. Država nije i ne može biti proizvođač, investitor, preduzetnik, upravljač privrednim poslovima...Sve to u stvarnom životu i na operativnom nivou mogu da urade samo privatnici. Zbog toga je potreban poslovični „ambijent“, jedno okruženje u kome će ljudima biti omogućeno da

⁷ Ibidem, str. 194.

⁸ Ibidem, str. 194.

slobodno rade. Narod nam je narogušen i naoštren upravo protiv tih presudno važnih ljudi, protiv kreativnih aktera čije je stvaralaštvo vrednije, i moralo bi biti više vrednovano, nego stvaralaštvo književnika, slikara, muzičara...pa i samih naučnih radnika. Privredni preduzetnici su jedini čije se stvaralašvo sastoji u uvećavanju onoga od čega se živi, u povećavanju dohotka, kreiranju novih radnih mesta, generisanju sredstava sa kojima ćemo moći da oplemenujemo čovekovo prirodno okruženje i životnu sredinu. Nesporazum ovog naroda sa samim sobom sastoji se u tome što je okrenut protiv svog najkreativnijeg i najvrednijeg dela i što aplauzima i izbornom podrškom podupire onoga koji goni i ništi njegove – neka ovde bude dozvoljeno malo patetike – potencijalne spasioce i njegove hranioce.

4. SUMNJE, NEDOUMICE I RAZMIMOILAŽENJA

Nema tog teksta u kome pažljiv čitalac neće naći elemente povodom kojih se kod njega javlja sumnja, pa i jače neslaganje u stavovima i ocenama. U Miškovićevoj knjizi takvih stvari je zaista malo i njihov opseg daleko je ispod broja i obima analiza i procena sa kojima je nemoguće ne složiti se. Ima, međutim jedna važna i krupna komponenta u bogatom snopu nalaza i opredeljenja sa kojom nije moguće saglasiti se, bolje rečeno povodom koje će ovde morati da bude izraženo *principijelno neslaganje*. Nakon što je upečatljivo izložio paletu načina na koje država onemogućava i davi ekonomске inicijative i poslovne procese, predstavivši *sasvim opravdano* u najtamnjim bojama državu i vlast, kao i narodne mase na koje se oslanjaju, Mišković iznebuha i skoro neshvatljivo traži od države da formuliše nekakvu razvojnu strategiju i ozbiljno krene u njenu realizaciju. On to čini sledećim rečima: „Srbija treba da ima i svoju strategiju razvoja“.⁹ Da ne bi bilo zabune, on dalje precizira kakva je to strategija, a naime da ona treba da obuhvati vrlo širok sektorski dijapazon i da prekrije sve krupne sektore za koje autor smatra da su za razvoj od ključne važnosti: strategije treba da bude „pre svega u agraru, koji je ključna grana za razvoj naše zemlje, zatim u energetici, ali treba razvijati i mali biznis, porodične firme...¹⁰. Autor očigledno ima u vidu neku veliku, da se ne kaže *veličanstvenu* strategiju koja treba da obuhvati i dinamizira bezmalo celu privredu Srbije.

⁹ Mišković (2018), str. 217.

¹⁰ Ibidem, str. 217.

Da ne bi bilo nesporazuma, svaki ozbiljniji i opsežniji posao traži nekakvu strategiju. Njome se definiše jedan širok, opšti okvir za delovanje i opredeljuju osnovni pravci (*strateške smernice*) budućeg postupanja. No, opseg i dometi strategije moraju striktno da budu usaglašeni sa postojećim znanjima i informacionim kapacitetom, kao i sa resursima kojim raspolaže dati sistem. U preporučivanju strategije moraju se uzimati u obzir i bitne karakteristike upravljačkih centara i ovlašćenih organa vlasti koji strategiju treba da sprovode i eventualno realizuju. Primera radi, država koja je zahvaćena maligno razgranatom i kancerozno ukorenjenom sistemskom korupcijom¹¹ nije prava adresa na koju bi bilo umesno upućivati zahteve za formulisanje ambiciozno postavljenih strategija. Naša država je daleko od standarda koji bi opravdao preporuku da krene u koncipiranje nekih krupnih strateških zahvata. Njena nesposobnost da realizuje veće poduhvate već je ilustrovana podacima iz prethodnog odeljka: ona šokantno zaostaje u planovima infrastrukturnog razvoja uprkos tome što su odavno u uveliko za odgovarajuće pothvate obezbeđena i (kreditna) sredstva i odgovarajući projekti. Još kobnija od te njene manjkavosti jeste njena poražavajuća korumpiranost koja je zadugo već, a i još uvek biva, dijagnostikovana u dugom nizu međunarodnih pregleda. Endemsku korupciju u našoj državi možda je najbolje okarakterisao pomenuti M. Petrović¹² kada je korupciju u srpskoj vlasti i državi okvalifikovao kao *sistemsku* i konstatovao da ona *guši privrednu* (podvukao Lj.M.).

Miškovićeva preporuka je u kolosalnoj nesrazmeri i sa sposobljeniču naše države za efikasno delovanje i sa njenom moralnom legitimacijom. On od *te i takve* države traži ono što ne može da se dobije. Jednako je nerealističan i zahtev da država najzad jasno kaže „šta nam je potrebno“, jer na ta pitanja odgovor daju samo život i tržište; to ne zna nijedna država, a ponajmanje ova naša. Uz sve, ta država je finansijski više nego sakata, a o realizaciji neke globalne strategije ne može biti reči bez *zamašnih sredstava*. Naši stratezi ne bi smeli da zaborave da nam je država nedavno bila pred bankrotom i da se, u traganju za spasom, moralo pribeti drastičnoj meri kresanja penzija i plata u javnom sektoru. Uz alarmantno *kršenje zakona* koje je još uvek na snazi. Zaključujući ovaj pasus, ideja o strategiji ima smisla samo ako je primerena dometima subjekta koji treba da je donese, njegovom znanju, informacionom kapacitetu i moralnim aspektima njegovog ponašanja. I, nipošto ne na poslednjem mestu, raspoloživim sredstvima, pre svega finansijskim.

¹¹ Petrović (2018).

¹² Ibidem.

Od naše države neku ozbiljniju strategiju ne treba tražiti sve i kad bi ona mogla da je pruži. U Srbiji inače strategije nisu retka roba ali su retki učinci koji bi od njih mogli da se očekuju, koje su one pružile a koji su valjda i bili očekivani. Sklonost produkovanju raznih strategija u Srbiji je baš izrazita, ali od njih neke koristi nisu mogle da se zapaze. Stoga se ovde i karakterišu kao *retki* iako bi neka jača reč na ovom mestu bila primerenija. U jednoj analizi obavljenoj 2014. ustanovio sam da je na republičkom nivou postojalo nekih stotinak strategija, a na nižim nivoima preko 200. Nikakva vajda od tih 300 i kusur strategija nije, dakle, viđena.

Ovo je tačka na kojoj nešto mogu da kažem i kao bivši profesor planiranja. Načitao sam se velikog broja studija o planiranju, posebno o izvršavanju planova. Opšta spoznaja iz tih čitanja jeste da se *planovi ne izvršavaju i da strategije koje su njima operacionalizovane ostaju zaludne i jalove*. Uostalom epohalni slom socijalističkih sistema nije bez veze sa strateškim ambicijama njihovih upravljačkih centara koje su vazda bile neodmerene i daleko iznad njihovog spoznajnog i informacionog kapaciteta. Postojali su doduše periodi spektakularnih ubrzavanja privrednog rasta, ali su oni bili ograničeni i zbog dugoročne neodrživosti *uzrokovali su potonja razvojna malaksavanja, pa čak i ekonomsku stagnaciju koja je dovela do sloma tih državosvojinskih sistema*. Ne smeju se prenebregnuti ni ogromni ljudski troškovi tih kolektivističkih uzleta, troškovi koji se mere milionima ljudskih žrtava.¹³ Sve i da je taj sistem mogao da realizuje održive strategije, troškovi su toliki i takvi da ne mogu biti prihvatljive ni uz najafirmativniju evaluaciju.

Sve i kad bi bile ostvarive i kad bi upravljački kapaciteti pod komandom vlasti bili takvi da omoguće njihovu realizaciju, nekakve globalne državne strategije ne bi bile celishodne. Strategija traži dodatna sredstva i dopunska ovlašćenja za državu kao njenog realizatora. Nijedna od ovih promena ne može biti u društvenom interesu jer država već ima i prevelika ovlašćenja i, relativno uzev, previše sredstava na svom raspolaganju, posebno onom diskrecionom. Tražiti od države da se bavi kojekakvim strategijama skreće je sa njenih suštinski važnih i društveno najkorisnijih funkcija, a to je formulisanje i razvoj *pravila*, njihovo stalno usavršavanje i njihovo dosledno sprovođenje. Na tom području naša je država ostala veliki dužnik. Radeći ono što ne treba – preraspodeljujući dohodak, pothranjujući subvencijama besperspektivne kompanije, šurujući sa problematičnim i drugim stranim investitorima i pokrećući projekte koje bi privatni sektor bolje i odabirao i realizovao, država propušta da obavlja životno važne i apsolutno potrebne funkcije koje nijedna

¹³ Geler i Nekrič (2000/1986/), str. 458-470.

druga institucija ne može umesto nje da odradi. Sugerisati državi nekakva direktna posezanja u privredu znači u krajnjoj liniji odvlačiti je od njenih bitnih, životno važnih funkcija i usmreravati je na nešto što inače ne treba da radi. Vredi parafrazirati, budući da država ne zna, niti može ni treba da zna, „šta je društvu potrebno“, njeno je da gradi i razvija pravila, a da unutar tih pravila kao regulativnog okvira slobodni preduzetnici, osluškujući tržišne signale i idući za svojim interesom, odrede šta će se u krajnjoj liniji proizvoditi, pa će unapred ne baš predvidivu „optimalnu“ sektorsku strukturu opredeliti život i tržište a ne država u svojoj univerzalnoj mudrosti, koju u stvari nema niti će je ikada moći da stekne.

Rezimirajući, za velike strategije kako ih definiše Mišković država nema ni znanja, ni sredstva, ni moralne prerogative, a da stvar bude kompletirana, za takvim strategijama u koliko-toliko sređenoj privredi, kao uostalom ni u onoj koja nije sređena, nema zapravo ni potrebe. Ako bi uopšte moglo da se govori o nekoj smislenoj većoj strategiji, bila bi to strategija povlačenja države iz preteranog uplitanja u privredu koje u ovoj zemlji uvek premašuje razumnu meru. U Miškovićevoj knjizi sadržana je jedna globalna protivrečnost: svoje ispravno insistiranje tokom bezmalo cele knjige, na oko 200 od ukupno 238 strana, da država treba da stvara *pravila* i da ih nepristrasno primenjuje, on na samom kraju, kao neku vrstu poente, predlaže veliku državnu strategiju.¹⁴ Takva strategija podrazumeva njeno još veće neposredno uplitanje u privredne tokove sa greškama i štetama koje su odveć dobro poznate da bi ih ovde trebalo elaborirati.

Država nema kapaciteta da radi na oba ova fronta, a i kad bi imala ne bi na oba trebalo da se angažuje; napred je rečeno, a i inače se dobro zna, šta je njen posao. Da stvar bude intrigantnija, sam autor na strani 224 jasno izražava sumnju u tu državnu strategiju umesno tvrdeći da od nje zadugo neće biti ništa: „Mi nemamo vremena da čekamo državnu strategiju...; očigledno je da će proći još mnogo godina dok ona bude napravljena“, a potom, opet trezveno i umesno, sugerise da privrednici krenu u realizaciju sopstvene strategije, mimo i nezavisno od države. Na kraju valja istaći da je u knjizi do izražaja došlo nešto što bi moglo da se nazove *egzistencijalnom protivrečnošću*: čovek koji je toliko zla video od države i koji je zbog državne šikane na poslovnom planu i u preduzetničkom pogledu učinio znatno manje nego što bi mogao da ga je država ostavila na miru – taj čovek traži nekakvu strategiju koja implicira jačanje njene moći i njeno dodatno angažovanje u privrednom životu!

¹⁴ Mišković (2018), str. 217.

5. ALTERNATIVNA VIĐENJA I PREDLOZI ZA DOPUNE

Tekst koji sledi mogao bi da ostavi utisak kritičkih napomena na izvesne delove analizirane knjige iako neće biti pisan sa tom namerom niti će, strogo uzev, tako moći da se protumači. Reč je više o sugestijama za dodatno razmatranje jednog broja važnih pitanja ili o predlozima za dopunu nosećih ih objašnjenja. Nema knjige u kojoj se, bar prema nekim *individualnim* viđenjima kao što je ovo, ne daju zapaziti mesta koja bi mogla da budu za nijansu drukčije formulisana, potpunije obrađena ili dopunjena daljom argumentacijom. Budući da se razložno može pretpostaviti da će ova knjiga doživeti i dalja izdanja, ukazaće se šanse da se neki njeni segmenti modifikuju i neke linije izlaganja učine efektnijim.

U prethodnom odeljku naglašeno je da je naša javnost, ne samo šira nego i onaj njen sloj koji se obično identificiše terminom *kulturna elita*, obuzeta žestokom averzijom prema preduzetništvu i stratumu ljudi koji su se dokazali kao uspešni privrednici. Postavlja se pitanje otkud taj izrazito neprijateljski stav i koji su njegovi neposredni ali i oni dublji korenji. Dušmanski odnos prema vodećim privrednicima u privatnom sektoru predstavlja jednu nesumnjivu, i to tešku i teško izlečivu, društvenu *bolest*. Bez lečenja te bolesti teško će biti ostvariti ozbiljniji napredak u razvijanju privrede, ali i u modernizaciji celog društva i njegovoj opštoj civilizacijskoj *emancipaciji*. Mišković je dao dobro dokumentovan prikaz same pojave ali se nije mnogo upuštao u njenu genezu i njene dublje uzroke. Ruku na srce, to baš i nije bio deo svrhe sa kojom je pisao knjigu, ali nije isključeno da će u pripremi novih izdanja poželeti nešto da kaže i o tome.

U stvari, nedostatak kulture preduzetništva i kulture njegovog uvažavanja deo je ovdašnje opšte ekomske, društvene, pa i tehnološke i opšte kulturne *nerazvijenosti*. Izostajanje preduzetništva i pomanjkanje kulture uvažavanja preduzetništva predstavlja jednu komponentu i ispoljava se kao lako uočljiv aspekt naše *opšte nerazvijenosti*. Tamo gde se u prošlosti, zbog razloga koji nisu predmet ovog teksta, nije normalno, onako kako je to bio slučaj u razvojno emancipovanom svetu, razvijala privreda, nije bilo – ili bar ne u znatnjem stepenu – ni preduzetništva niti mogućnosti da se ono na pravi način upozna i da se u vezi sa njim steknu *pozitivna* iskustva. To čega u pravom smislu reči, i u pravoj manifestaciji, u prošlosti nije bilo, u kolektivnoj svesti nije ni moglo ostaviti vidljiviji trag niti je društvo kao celina sa takvom inače relativno retkom pojavom moglo da se upozna. Zaziranje od

preduzetništva je uzmicanje pred jednom svojevrsnom novinom, što je opšta pojava u primitivnim i nerazvijenim društvima. A ni razvijena društva nisu sasvim imuna na tu falinku.

Tu su i tragovi teškog socijalističkog nasleđa. Socijalizam je potkopao i dobrom delom uništilo stubove savremene civilizacije – privatno vlasništvo i poslovnu lojalnost koja podrazumeva i poštovanje ugovora i njihovo dosledno izvršavanje – a institucionalna pustoš koja je ostala na tim životno važnim područjima deo je destruktivnog socijalističkog nasleđa koje se ispoljava i kroz mržnju preme onima koji su u privređivanju „uspešniji od nas“. Ne sme se zaboraviti ni ubitačan uticaj naše prošlosti – naše istorijske tradicije, kolektivnih sećanja, dugo sputavanih vrednosnih opredeljenja i vekovi proživljeni pod tuđom vlašću, u položaju porobljenog a ne slobodnog naroda. Preduzetništvo je jarka manifestacija *slobode*, u nekim svojim aspektima ono se sa slobodom doslovno izjednačava, a u narodu koji je u svojoj prošlosti tako dugo bio lišen slobode, ne može se očekivati pozitivan, pa čak ni trpeljiv odnos prema preduzetništvu.

Mora se uzeti u obzir i snažan uticaj religije i uslova pod kojima smo uspevali da očuvamo svoj nacionalni identitet. Pravoslavlje nas je povezalo sa Rusijom kao moćnim zaštitnikom – a duboki pečat odgovarajuće zahvalnosti i dan-danas karakteriše društveno biće srpskog naroda – pa je očito i očekivana i prirodna orijentacija srpstva prema Rusiji. A Rusija nije bila izvor ni generator ni tehničkog napretka, ni preduzetničkih uzleta i iskustava, ni ekonomskog razvijanja, ni impulsa na liniji socijalne modernizacije. Vezivanje za Istok, pravoslavlje i kulturno zakivanje za Rusiju¹⁵ bitno je opredelilo, i to dobrom delom u negativnom i razvojno inhibitornom smislu, dominantne crte našeg socijalnog bića i društvene svesti. Uslovilo je da u odnosu na impulse tehničkog napretka i sveopšte modrnizacije ono zadugo ostane, a dobrom delom kao takvo i dalje opstaje, *odbojno pema promenama i dosledno u svojoj teško izlečivoj konzervativnosti*. Takvo društvo nije niti može da bude podsticajno okruženje za razmah preduzetništva. Ono će se zadugo, na mnogo frontova i uz bogat repertoar načina i sredstava opirati preduzetništvu i doslovno ga gušiti kad god se za odgovarajuće pritiske sklope podesne okolnosti.

Time je pripremljen teren za razumevanje političkih diverzija upravljenih ka preduzetništvu i razumevanje velikih šteta koje na tom planu politika na tekućoj osnovi ali i u dugoročnom kontekstu predvidivo i neizostavno donosi. Borba za radikalniju promenu društvenih stavova i poboljšanje odgovarajuće

¹⁵ Sekulović (2004), str. 65-66.

klime za afirmaciju preduzetništva moraće u prvom navratu da se uhvati u koštač sa političkim ograničenjima na preduzetništvo i obrascima političkog ponašanja koji su po taj razvojni činilac bukvalno pogubni. I u toj ravni valja identifikovati uzroke ograničavanja i čak povremenog onemogućavanja preduzetništva.

Za objašnjavanje političkih udara na preduzetništvo razvijeno je nekoliko teorija koje su još uvek *in statu nascendi* ali se ipak daju razaznati. Po jednoj takvoj teoriji, koju kao da zastupa i sam autor ove knjige¹⁶, u pitanju je gola političarska taština: političari ne mogu da trpe da još neko, iz oblasti života koje su van politike, bude u društvu markantan i veoma ugledan. Gonjeni tom sujetom, političari pritiskaju i progone poslovni svet, gušeći preduzetništvo na svim važnim područjima. Pobočna grana ove teorije jeste političarski oportunizam: oni izbegavaju da se povežu sa preduzetnicima jer strahuju za svoj ugled i cene da bi to moglo da im nanese smetnje u njihovom daljem usponu. Nešto uverljivija teorija jeste da su političarima za greške koje počine tokom svojih mandata potreбni dobri izgovori, a njih nalaze u optuživanju poslovnih ljudi i njihovom pretvaranju u žrtvene jarce; to bi bili ispaštaoci na koje bi se svalila odgovornost za političarske greške i promašaje. U toj teoriji postoje elementi realnosti ali ni ona nije u stanju da fenomen odbojnosti prema uspešnim preduzetnicima celovito da objasni.

Deo istine, ali tek deo, sadržan je u teoriji po kojoj političari pate od trajne averzije prema alternativnim centrima moći; nesumnjivo zrno racionalnosti te teorije implikacija je okolnosti da pojava i umnožavanje novih centara moći neizostavno smanjuje moć onih već postojećih; moć je relativni koncept – može se biti moćan samo u odnosu na nekoga – a stoga jačanje moći na drugim ili novim tačkama u sistemu automatski redukuje moć onih koji su u istom sistemu zatećeni od ranije. S obzirom na tek delimičnu eksplanatornu moć navedenih teorija, prave odgovore valja tražiti u nekoj koja se u odnosu na njih poprilično razlikuje. Ti odgovori daju se uočiti u političkim procesima i izbornom nadmetanju kao ključnoj komponenti tih procesa.

Pre toga neka tek budu naznačeni umnogome analogni odgovori na pitanje razornih medijskih hajki koje su nanele velike štete i Miškoviću i njegovim kompanijama. Isledničko, tužilačko i sudsko proganjanje poslovnog sveta veliki je, šarolik i bogat komplet uzbudljivih priča potpuno sličnih kriminalnim storijama i romanima; kriminal je, uostalom, veoma frekventna reč u odgovarajućim izveštajima. Čitalačke mase prate takve izveštaje sa

¹⁶ Mišković (2018), str. 208-212.

velikom radoznašću i uzbudnjem; takvi izveštaji prodaju novine. Mediji žive od tržišta i prirodno je da se orijentišu na takav materijal. Tabloidni i slični mediji, kao i tabloidna rumenkasto obojena televizija, dobrim delom žive na tim ne baš rafiniranim ukusima, pa se u krajnjem ispostavilo da su to područja na kojima tržište nije donelo neke ohrabrujuće rezultate. Tržišnu tražnju opredeljuju te niske strasti i prateći sirovi ukusi, a u sistemu gotovo da nema ničega što bi te ukuse rehabilitovalo izvlačeći ih iz civilizacijskog suterena.

Konzervativizam biračkog tela, zavist prema poslovno uspešnim i averzija prema efektnim komercijalnim potezima ima za posledicu veliku zastupljenost glasača koji svesrdno podržavaju političare u njihovim destruktivnim akcijama upravljanim na preduzetnike. Na političkom tržištu najbolje se kotira onaj koji proganja poslovno efikasne i komercijalno uspešne poslovne ljude. U slabije obrazovanim a uvek veoma brojnim slojevima društva locirane su velike mase glasova sa kojima se lako pobedue na izborima. To su ljudi – vredi ponoviti: nažalost veoma brojni – koji nisu intelektualno i moralno dorasli do nivoa da mogu bar da cene one koji su sposobni da ostvare ono što je tim mnogobrojnim mediokritetima nedostupno. U svojoj neobaveštenosti oni čak žive u uverenju da za privredno poslovanje baš i nije potrebno neko naročito znanje niti osobita inteligencija. Oni smatraju da su se uspešni preduzetnici obogatili ne zato što imaju posebna znanja i prateće sposobnosti nego zato što ne prezaju od moralno problematičnih postupaka. „Bogati“ su zato što su nemoralni. Tu žestoku moralnu indignaciju izražavaju oni koji se u gradskom saobraćaju švercuju zbog cene od nekih osamdesetak dinara.

U tim nižim a brojčano daleko preovlađujućim slojevima društva kriju se, dakle, jednako brojni glasovi. Za političare to je pravi majdan. Hapšenje Miškovića nekima je donelo bogatu glasačku berbu, a neki su svoju veliku političku moć stekli upravo na takvim postupcima. Figurativno govoreći, političari su svoj „prvi milion“ stekli na prognu poslovnih ljudi. To je očigledno nemoralan način akumulacije političkog kapitala i osiguravanja izbornih pobeda, ali je politički veoma rentabilan. Populički postavljeni i beskrupulozno ostrašeni političari žive od onoga što je u narodu najgore. Umesto da to zlo u narodu saniraju i potiskuju, oni ga raspiruju. Srbiji su potrebni političari koji bi bili otprilike dijametralno suprotstavljeni ovima koji su na vlasti. Svoj pravi patriotizam političari bi pokazali tako što bi se suprotstavaljali onome što je u narodu nazadno i primitivno. U svim biračkim telima postoje svojstva koja su nazadna i destruktivna ali se na sreću političke

garniture razlikuju više od samih biračkih tela. Neke nisu toliko okrenute eksploraciji slabe obaveštenosti, defektnog (ne)razumevanju stvarnosti i izopačenih vrednosnih opredeljenja.

Prosvećeni i moralno odgovorni političari preduzimaju, naime, mnogo toga što narod neće dočekati sa aklamacijama, ali su to potezi koji na dugi rok biračka tela prosvetljuju i društva usmeravaju na efikasnije putanje razvoja. U dugoročnom kontekstu za biračka tela nije najbolje ono što kod njih u kratkoročnoj perspektivi i u izbornim nadmetanjima nailazi na najveće dopadanje i najmasovniji odziv. Odlučnu promenu u ponašanju političkih garnitura lakše je, nažalost, preporučiti nego osigurati, ali na prosvećenoj kritičkoj javnosti ostaje obaveza da sistematski ukazuje na opisane elemente oportunističkog ponašanja i da ih beskompromisno žigoše. Tačno je da i politička konkurenčija goni takmace u izbornim trkama na beskrupulozna ponašanja, ali će veće angažovanje kritičke javnosti to priklanjanje niskim biračkim strastima razotkriti i smanjiti prednosti koje stranke ostvaruju tabloidnim okretanjem ka onome što je u masama glasača retrogradno i modernizacijski disfunkcionalno. Treba se nadati da će razotkrivanje tih etički upitnih ponašanja promeniti karakter konkurenčije i bilans političkih učinaka, pomerajući ga u korist aktera koji zastupaju i praktično primenjuju načela ispravne, akciono čiste utakmice.

Moglo bi da liči na izvesnu protivrečnost iako to, striktno uzev, ne mora da bude i to što Mišković tvrdo i sa dobrim razlozima ističe kako sa državom nije ulazio ni u kakve transakcije,¹⁷ a s druge strane, kako je detaljno komentarisan u prethodnom odeljku, zaziva državu da se uplete u privredni život sa svojom majestetičnom strategijom. Dobija se utisak kao da postoje dva Miškovića, onaj koji sa državom neće da ulazi ni u kakav posao i onaj drugi koji je poziva da se u privredne tokove široko uplete sa svojom „strategijom“. Jasno je kakvo opredeljenje prožima ovaj tekst: on je sav komponovan u znaku podrške Miškovića I i neslaganja sa Miškovićem II. Slična nedoumica u vezi sa mogućom iako ne možda ne i izvesnom protivrečnošću jeste njegova propozicija o potrebi da se u poslovnom odlučivanju obezbedi *puna informisanost i brza reakcija*.¹⁸ To podseća na poznatu pošalicu o traženju da damske cipele budu „spolja tesne a iznutra prostrane“. Ni u jednoj ljudskoj delatnosti puna informisanost nije normativni ideal. Akumuliranje informacija je delatnost koja, nakon što bude pređen neki prag, ulazi u zonu rastućih troškova, pa tako i u područje u kome su dodatni

¹⁷ Mišković (2018), str. 91. i 127.

¹⁸ Ibidem. str. 74.

troškovi veći od marginalnih koristi od dodatno prikupljenih informacija. Poznat je i problem redundancije: višak informacija, koji može da se javi kao posledica težnje ka punoj informisanosti, može više da smeta nego što koristi. A nešto nalik protivrečnosti javlja se kad se taj *vremenski zahtevan poziv za osiguravanje pune informisanosti* javi naporedo sa pomenutim zahtevom za brzom reakcijom.¹⁹ Ako je iznutra prostrana, cipela će teško moći da bude spolja tesna.

Kao i kod svih knjiga moguć je jedan broj sitnijih neslaganja ili opaski koje će ovde biti izostavljene. Tek primera radi, tu je promakao *društveni proizvod* kao kategorija koja je trebalo da bude *bruto domaći proizvod*, a ono što se u knjizi terminološki određuje kao *ekonomija* trebalo bi da bude *privreda*, dok je ekonomija nauka o privredi. Sa novinarima i drugim piscima oko ovog potonjeg pitanja vodim dugogodišnju bitku, ali se na moja spočitanja niko ne osvrće i bitka je već nepovratno izgubljena. Mišković sa oduševljenjem i u superlativima pominje neke političare i književnike, a ovde će biti pomenuto samo to da su moguće i drukčije ocene koje bi se u odnosu na Miškovićeve legitimno i čak značajno razlikovale.

*

Nezavisno od mogućih, ne baš brojnih neslaganja, kao i primedbi koje bez sumnje i same mogu da se osporavaju, Miškovićeva knjiga je značajan događaj u našoj javnosti. Pokazuje se ona kao značajna ne samo u široj, kojoj je prvenstveno namenjena, nego i u stručnoj javnosti. Iz te knjige će mnogi moći mnogo da nauče. Među onima koji će iz knjige mnogo toga – i to vrednog i profesionalno verifikovanog – moći da nauče biće i pripadnici najuže definisanih, onih koji se obično uzimaju kao elitni, akademskih krugova. Miškovićevu knjigu treba čitati sa otvorenim duhom i bez predrasuda. Samo tako će u punoj meri moći da se apsorbuju krupne poruke koje ova knjiga nosi. Sam naslov te knjige efektno je odabran i otkriva čoveka koji nije pokleknuo pod pritiscima niti se savio pod pretnjama. Zaista, krajnje je vreme da se žig tajkuna trezveno odmeri ali i demistifikuje kako bi sam naziv mogao prkosno da se istakne. Taj naslov, kao i ova knjiga u celosti, *predstavlja* prkosno bačenu rukavicu našoj palanačkoj javnosti i njenoj čiftinskoj psihologiji. Na nama, pripadnicima akademskih krugova, ostaje nelagoda što to nismo učinili mi, sa žestinom koja bi bila na nivou ovog gromkog i opravdanog Miškovićevog protesta. Za one koji ovu knjigu pregnu ozbiljno da čitaju Mišković je pokazao da pravi preduzetnik može izgraditi poslovnu imperiju na zakonit način, da

¹⁹ Ibidem, str. 34.

je preduzetništvo jedna široka oblast dragocene ljudske kreacije i da je pravi uspeh u poslovanju, kao rezultat velikog preduzetničkog uzleta, društveno više nego koristan i eminentno patriotski čin. Razmišljanje o preduzetništvu i privrednom poslovanju posle pojave ove knjige sigurno neće biti isto kao što je bilo pre nje.

LITERATURA

- Akerlof, Dž. i Šiler, R. (2010/2009/), *Životni duh*, Službeni glasnik, Beograd.
- Blanchard, O. (2006/1997/), *Macroeconomics*, Pearson Prentice Hall, Upper Saddle River, N.J.
- Fiskalni savet Republike Srbije (2015), *Javne investicije u Srbiji: podsticaj rasta u fiskalnoj konsolidaciji*, Beograd, februara 2015.
- Geler, M. i Nekrič, A. (2000/1986/), *Utopija na vlasti – Istorija Sovjetskog Saveza*, Preveli Marković, B. i Marković, M., CID, Podgorica.
- Golubović, N. (2011), *Društvena ekonomika – Ekonomска активност у društvenom okruženju*, Ekonomski fakultet i Univerzitet u Nišu, Niš.
- Horvat, B. (1968), “Tehnički progres u Jugoslaviji”, *Ekonomска analiza*, Str. 29-57.
- _____ (2001), *Ekonomika brzog razvoja*, Forum Bosne, Sarajevo.
- Mišković, M. (2018), *Ja, tajkun*, Laguna, Beograd.
- Petrović, M. (2018), “Sistemska korupcija guši privredu”, *Danas*, Preuzeto sa Internet adrese <https://www.danas.rs/ekonomija/sistemska-korupcija-gusi-privredu/> [Pristup: 12/05/18].
- Sekulović, M. (2004), *Ogledi o tranziciji*, Ekonomski fakultet u Nišu, Niš.
- Solow M. R. (1959), “Investment and Technical Progress”, in Arrow K. J. et al., *Mathematical Methods in the Social Sciences*, 1960, Stanford University Press, Stanford, Pp. 29-57.

ISTRAŽIVANJE

**POLOŽAJ RANJIVIH GRUPA NA TRŽIŠTU RADA: SRBIJA I
EVROPSKA UNIJA***

Maja Jandrić**

E-mail: maja@ekof.bg.ac.rs

Dejan Molnar**

E-mail: dejanmolnar@ekof.bg.ac.rs

Rezime

Uprkos određenim poboljšanjima na tržištu rada u prethodnih nekoliko godina, primetno je da su osnovni indikatori – stopa aktivnosti, stopa zaposlenosti i stopa nezaposlenosti – u Srbiji u 2016. godini bili lošiji u odnosu na prosek EU-28. Osim toga, brojni pokazatelji su ukazali i na probleme vezane za kvalitet zaposlenosti u Srbiji: relativno visoko učešće ranjive zaposlenosti, visoka stopa neformalne zaposlenosti i niže učešće zaposlenih radnika koji imaju ugovore na neodređeno vreme.

Predmet rada je analiza položaja ranjivih grupa na tržištu rada u Srbiji nakon ekonomske krize, kao i poređenje sa stanjem u EU. U radu se konstatiše da se mladi i stariji pripadnici radne snage suočavaju sa posebnim problemima na tržištu rada. Stopa nezaposlenosti mladih je i dalje visoka u poređenju sa drugim evropskim zemljama, dok je u grupi starosti 55-64 godine primetno značajno učešće lica koja nisu ni zaposlena niti u penziji. Isto tako, u radu se ističe i dokumentuje da žene u proseku imaju niže zarade u odnosu na muškarce, kao i da se položaj žena na tržištu rada u odnosu na muškarce znatno poboljšava sa povećanjem nivoa obrazovanja.

Ključne reči: tržište rada, ranjive grupe, žene, mladi, starija lica, Srbija, EU.

* Ovaj rad je nastao na osnovu istraživanja pod nazivom „Kvalitet zaposlenosti i tržište rada u Srbiji”, koje je sprovedeno uz podršku Fondacije Friedrich Ebert Stiftung.

** Docent, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu.

UVODNA RAZMATRANJA

Reakcija tržišta rada na promene u proizvodnji (merene stopom rasta BDP-a) nije bila ista u periodu pre krize koja je nastupila 2008 – 2009. godine i u periodima za vreme i posle krize. Naime, period između 2001. i 2008. godine može se okarakterisati kao period u kojem se privredni rast nije adekvatno prenosio na rast zaposlenosti (elastičnost zaposlenosti u odnosu na BDP je bila manja od jedan). Ovakvo kretanje zaposlenosti u odnosu na BDP u Srbiji u periodu do 2008. godine je verovatno najvećim delom posledica tranzisionog restrukturiranja i otpuštanja viškova zaposlenih u privatizovanim preduzećima. Sa početkom ekonomske krize 2008 – 2009., elastičnost zaposlenosti u odnosu na BDP postaje pozitivna i veća od jedan, odnosno pad BDP-a bio je praćen još snažnijim padom zaposlenosti. Pad BDP-a u Srbiji je tokom krize bio praćen znatno većim padom zaposlenosti nego u mnogim drugim zemljama Centralne i Istočne Evrope¹. Veliko smanjenje zaposlenosti koje se desilo tokom krize bilo je rezultat istovremenog uticaja ekonomske krize i drugih ekonomskih faktora, koji su vezani pre svega za dovršetke procesa tranzisionog restrukturiranja i privatizacije. Ipak, prema podacima Ankete o radnoj snazi (ARS) u prethodnih nekoliko godina tržište rada u Srbiji doživljava značajan oporavak. Važno je uzeti u obzir činjenicu da ekonomska kriza nije ostavila jednakе posledice na sve aktere na tržištu rada, tako da je posebno važno razmotriti položaj ranjivih grupa na tržištu rada (žene, mladi, stariji)².

S obzirom na nekoliko prilagođavanja metodologije ARS u prethodnoj deceniji, praćenje stanja na tržištu rada u Srbiji je donekle otežano. Ova metodološka usklađivanja su svakako bila neophodna, ali s druge strane nije moguće formiranje vremenske serije sa potpuno uporedivim podacima u dužem posmatranom periodu. Zbog toga su podaci o osnovnim indikatorima tržišta rada podeljeni u dve tabele: prva (Tabela 1.) se odnosi na period 2008 – 2014. godina, dok druga (Tabela 2.) sadrži revidirane podatke za 2014. godinu (po novoj metodologiji), kao i podatke za 2015. i 2016. godinu³.

¹ Za detalje videti: https://www.fren.org.rs/sites/default/files/qm/072_015%20QM21%20CEO.pdf, str. 20.

² v. Aleksić (2017), str. 125-154.

³ S obzirom da je u toku 2015. godine izvršena značajna promena metodologije, Republički zavod za statistiku je objavio i revidirane podatke za 2014. godinu kako bi se obezbedila uporedivost. Međutim, ne postoje revidirani podaci za godine pre 2014. koji bi bili u potpunosti uporedivi sa podacima od 2015. na dalje.

Tabela 1. Kretanje osnovnih pokazatelja stanja na tržištu rada (15-64), 2008-2014.

	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.
Stopa nezaposlenosti	14,4	16,9	20,0	23,6	24,6	23,0	19,7
Stopa zaposlenosti	53,7	50,4	47,2	45,4	45,3	47,5	49,6
Stopa aktivnosti	62,7	60,6	59,0	59,4	60,1	61,6	61,8

Izvor: ARS

Tabela 2. Kretanje osnovnih pokazatelja stanja na tržištu rada (15-64), 2014-2016.

	2014.	2015.	2016.
Stopa nezaposlenosti	19,9	18,2	15,9
Stopa zaposlenosti	50,7	52,0	55,2
Stopa aktivnosti	63,3	63,6	65,6

Izvor: ARS

Podaci o kretanju stope zaposlenosti, nezaposlenosti i neaktivnosti ukazuju na značajan oporavak tržišta rada u periodu posle 2012. godine. Stopa nezaposlenosti je u periodu 2014 – 2016. smanjena sa 19,9% u 2014. godini na 15,9% u 2016. U isto vreme stope aktivnosti i zaposlenosti su povećane. Stopa zaposlenosti je sa 50,7% u 2014. godini značajno porasla na 55,2% u 2016. godini. Ipak, važno je napomenuti da su, i pored poboljšanja na tržištu rada u prethodnom periodu, osnovni indikatori – stopa aktivnosti, stopa zaposlenosti i stopa nezaposlenosti su u Srbiji u toku 2016. godine bili lošiji u odnosu na prosek EU-28.

Stopa aktivnosti lica starosti između 15 i 64 godine je u 2016. godini u Srbiji iznosila 65,6%, što je u odnosu na prosek EU-28 i dalje nisko (v. Sliku 1.). U posmatranoj grupi evropskih zemalja, samo je Italija imala stopu aktivnosti na nižem nivou od Srbije, dok su Hrvatska i Rumunija imale stopu aktivnosti na istom nivou kao i Srbija.

Slika 1. Stopa aktivnosti u Srbiji i EU-28 (15-64), 2016.

Izvori: Anketa o radnoj snazi (ARS) i Eurostat

Slična situacija je i sa *stopom zaposlenosti*. Iako je u odnosu na 2014. godinu ona značajno povećana, u odnosu na druge evropske zemlje ova stopa je i dalje niska (v. Sliku 2.). Od svih posmatranih evropskih zemalja, samo u Grčkoj ovaj pokazatelj ima nižu vrednost u odnosu na Srbiju. Primera radi, u Švedskoj, koja u 2016. godini beleži najvišu stopu zaposlenosti u EU-28, ona iznosi čak 76,2%. Srbija je trenutno i ispod cilja zacrtanog u Nacionalnoj strategiji zapošljavanja 2011 – 2020., koja predviđa dostizanje stope zaposlenosti od 61,4% u 2020. godini u ovoj starosnoj grupi.

Slika 2. Stopa zaposlenosti u Srbiji i EU-28, (15-64), 2016.

Izvori: ARS i Eurostat

Poređenje *stope nezaposlenosti* u Srbiji i drugim evropskim zemljama navodi na iste zaključke kao i ostale dve posmatrane stope – stanje na tržištu rada u Srbiji je i dalje znatno lošije nego u najvećem broju evropskih zemalja (v. Sliku 3.). I pored značajnih poboljšanja na tržištu rada, u 2016. godini je

samo u dve evropske zemlje stopa nezaposlenosti bila viša nego u Srbiji: u Grčkoj i u Španiji.

Slika 3. Stopa nezaposlenosti u Srbiji i EU-28, (15-64), 2016.

Izvor: ARS i Eurostat

1. POLOŽAJ ŽENA NA TRŽIŠTU RADA U SRBIJI

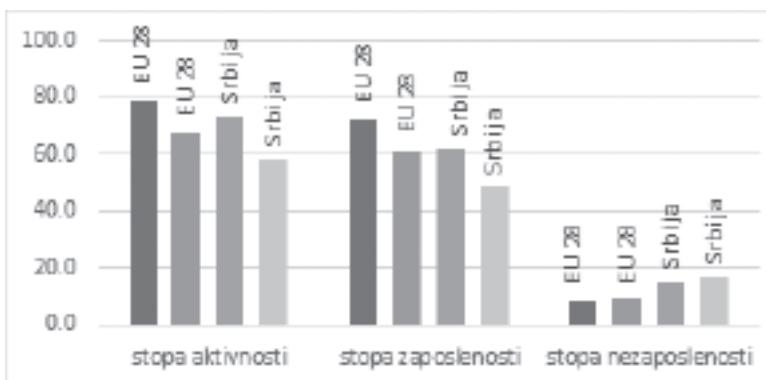
Sve tri posmatrane stope (stopa aktivnosti, stopa zaposlenosti i stopa nezaposlenosti) su kod žena lošije nego kod muškaraca, ali je važno naglasiti da se te razlike smanjuju sa stepenom obrazovanja. Kada posmatramo stope aktivnosti i zaposlenosti, relativni položaj žena u odnosu na muškarce je najlošiji u grupi sa nižim nivoima obrazovanja. U Srbiji je u 2016. godini stopa aktivnosti žena starijih od 15 godina sa nižim nivoima obrazovanja bila za skoro 20 procenatnih poena ispod stope aktivnosti muškaraca sa istim nivoom obrazovanja, dok je razlika u stopama zaposlenosti takođe bila velika – stopa zaposlenosti je bila za oko 16 procenatnih poena niža kod žena. Kod muškaraca i žena sa srednjim nivoom obrazovanja ove razlike su manje, da bi kod lica sa visokim nivoom obrazovanja razlike u stopama aktivnosti i zaposlenosti skoro i nestale — čak se uočava da je stopa aktivnosti žena sa visokim nivoom obrazovanja viša od stope aktivnosti kod visokoobrazovanih muškaraca. Sve ovo ukazuje da je obrazovanje jedan od veoma važnih faktora koji omogućuje bolji položaj žene na tržištu rada u Srbiji.

Kvalifikaciona struktura lica starijih od 15 godina je u skladu sa navedenim činjenicama o tome da su žene u mnogo većoj meri sklone

završavanju visokih nivoa obrazovanja. Naime, udeo žena sa visokim nivoima obrazovanja u ukupnom broju lica starijih od 15 godina je viši (19%) nego što je to slučaj sa muškarcima (17%). Ove razlike su još izraženije kada se posmatra samo grupa zaposlenih lica. Približno jedna trećina (tačnije, 31%) zaposlenih žena ima visoki nivo obrazovanja, dok je kod zaposlenih muškaraca ovo učešće na nivou od oko 20%.

Iako jaz između muškaraca i žena na tržištu rada, posmatran kroz tri stope (zaposlenosti, nezaposlenosti i aktivnosti) postoji i u Evropskoj uniji, primetno je da je on u Srbiji veći nego u EU-28 (Slika 4.). Stopa zaposlenosti žena u Srbiji od 48,4% je među najnižima u Evropi.

Slika 4. Stope aktivnosti, zaposlenosti i nezaposlenosti kod muškaraca i žena (15-64): Srbija i EU-28, 2016.

Izvor: ARS, Eurostat

Kada su u pitanju razlike u zaradama između muškaraca i žena primećuju se slični obrasci: žene u proseku imaju niže zarade u odnosu na muškarce. Pilot istraživanje o strukturi zarada u 2014. godini koje je sproveo RZS⁴ pokazalo je da su žene bile plaćene manje od muškaraca za 8,7%. Drugim rečima, prosečna zarada po času kod žena je iznosila tek 91,3% od prosečne zarade po času kod muškaraca.

Kompleksnija istraživanja platnog jaza u Srbiji pružaju uvid u razlike u zaradama između muškaraca i žena sa istim radnim karakteristikama

⁴ <http://www.stat.gov.rs/WebSite/userFiles/file/Zaposlenost%20i%20zarade/Sajt-SES%20publikacija.pdf> (pristup: 01.04.2018.).

(obrazovanje, radno iskustvo, zanimanje, sektor delatnosti i sl.)⁵. Autori na osnovu analize podataka iz ARS⁶ nalaze da, kada se uporede zarade muškaraca i žena sa istim radnim karakteristikama (vezanim za obrazovanje, radno iskustvo, zanimanje, sektor delatnosti i sl.), pokazuje se da žene zaraduju oko 11% manje od muškarca. Drugim rečima, žena u Srbiji bi morala da radi 40 dodatnih radnih dana kako bi zaradila istu godišnju zaradu kakvu ima muškarac sa njenim radnim karakteristikama⁷.

2. POLOŽAJ MLADIH (15-24) NA TRŽIŠTU RADA U SRBIJI

Dve starosne grupe na tržištu rada u Srbiju su u posebno ranjivom položaju: mladi starosti 15-24 godine i stariji pripadnici radne snage (starosti 50-64 godine). I jedna i druga grupa imaju znatno niže stope aktivnosti i u zaposlenosti nego lica iste starosti u EU-28 (v. Tabelu 3.). Posebno zabrinjava položaj mladih — stopa nezaposlenosti mladih je u Srbiji i dalje visoka u poređenju sa drugim evropskim zemljama. Samo Grčka, Španija i Italija beleže veće stope nezaposlenosti mladih u 2016. godini (47,3%, 44,4% i 37,8%, redom, u odnosu na 34,9% u Srbiji). Pored generalnih karakteristika tržišta rada u Srbiji (niska stopa aktivnosti stanovništva radnog uzrasta, visoka segmentiranost, regionalne razlike, i sl.), poseban problem za mlađe predstavlja i struktturna nezaposlenost koja je povezana za nedostacima u sistemu obrazovanja.

Tabela 3. Stope aktivnosti, zaposlenosti i nezaposlenosti u starosnoj grupi 15-24, Srbija i EU-28, 2016.

		stopa aktivnosti	stopa zaposlenosti	stopa nezaposlenosti
15-24	Srbija	30,3%	19,7%	34,9%
	EU-28	41,5%	33,7%	18,7%

Izvor: ARS, Eurostat

⁵ Avlijaš et al. (2013).

⁶ Podaci ARS se ovde odnose na zaposlene za platu.

⁷ Avlijaš et al. (2013), str. 9.

Generalno gledano, pojava privremenih oblika zaposlenja (tačnije, svih oblika zaposlenja koja nisu na neodređeno vreme) je kod mladih češća nego u ostalim starosnim grupama⁸, što je povezano sa više faktora. Neki od ovih faktora se odnose na situacije kada mladi svesno biraju ovakvu vrstu poslova u cilju obuke, usavršavanja, i slično. Ovakvi poslovi, iako su privremenog karaktera, mogu da doprinesu povećanju znanja, sposobnosti i produktivnosti, pa time i povećavaju šanse za kasnije pronalaženje stabilnog zaposlenja i ostvarivanje veće zarade. Jedan deo mladih pokušava da uskladi obrazovanje i rad, što ostvaruju kroz privremene oblike zapošljavanja ili kroz zapošljavanje sa nepunim radnim vremenom. Deo poslodavaca zapošljava mlade u nekom od oblika privremenog zapošljavanja kako bi procenili njihove sposobnosti, s obzirom da su zaposleni iz ove starosne grupe često bez radnog iskustva. Ipak, problemi nastaju kada mladi ostaju „zarobljeni“ na privremenim oblicima zaposlenja. U velikom broju evropskih zemalja glavni razlog privremenog zaposlenja u starosnoj grupi 15-24 je nemogućnost nalaženja stalnog posla, što znači da rad na ovoj vrsti poslova, ipak, veoma često nije voljan izbor. Važno je imati na umu da mladi nisu u potpunosti homogena grupa. Različite podgrupe (žene, niskokvalifikovani, lica iz ruralnih sredina, i sl.) se neretko sreću sa specifičnim problemima na tržištu rada, pri čemu je važno istaći da istraživanja pokazuju da je nivo obrazovanja veoma važan faktor koji pozitivno utiče na kvalitet radnog mesta za mlade. Nažalost, ponekad visok nivo obrazovanja nije garancija da će zaposlenje biti bez elemenata prekarnosti.

Loš položaj mladih na tržištu rada, koji je određen ne samo stopom nezaposlenosti, nego i kvalitetom zaposlenosti, ima brojne lične, ekonomski i šire socijalne posledice koje se odnose na različite sfere, kao što su održivi rast, migracije, pitanja osnivanja porodice, i mnoge druge.

Razlike u položaju mlađih muškaraca i mlađih žena na tržištu rada (između 15 i 24 godine) su u Srbiji znatno izraženije nego u EU-28. Potrebno je imati u vidu i činjenicu da u Srbiji mlade žene duže ostaju u obrazovnom sistemu od mlađih muškaraca i da su one u mnogo većoj meri sklone završavanju visokih nivoa obrazovanja⁹. U Srbiji je u 2014. godini više od polovine svih upisanih i diplomiranih studenata (na sve nivoe studija) činile žene¹⁰. Ipak, istovremeno zabrinjava činjenica da je, prema podacima Ankete o radnoj snazi, u 2016. godini udeo mlađih koji niti rade niti su u

⁸ Ovo je slučaj za sve zemlje za koje postoje podaci na Evrostatu.

⁹ Marjanović (2016), str. 2.

¹⁰ Statistički godišnjak Republike Srbije, 2016, RZS

bilo kakvom sistemu obrazovanja u ukupnoj populaciji mladih između 15 i 24 godine (tzv. NEET stopa) nešto veći kod žena nego kod muškaraca, kao i da više od polovine mladih žena iz grupe NEET (nisu ni zaposlene, ni u obrazovnom sistemu, niti na obuci) nije aktivno na tržištu rada¹¹. Ovakvi podaci ukazuju da postoji određena polarizacija – s jedne strane, značajno je učešće žena u visokim nivoima obrazovanja, ali s druge strane, žene koje napuste obrazovanje i uđu u tzv. NEET grupu pokazuju značajnu sklonost da se povuku sa tržišta rada.

3. POLOŽAJ STARIJIH LICA (50-64) NA TRŽIŠTU RADA U SRBIJI

Starija lica na tržištu rada u Srbiji su u posebno ranjivom položaju. Većina zemalja EU se suočava sa promenom strukture stanovništva izazvanom produženjem životnog veka stanovništva i niskom stopom nataliteta, čime pitanja vezana za aktivnije učešće starijih lica na tržištu rada sve više dobijaju na značaju. Srbija se, kao i druge evropske zemlje, suočava sa problemom starenja stanovništva. Projekcije radne snage za Srbiju u periodu 2010 – 2050. pokazuju da udeo stanovništva radnog uzrasta (15-64 godine) u ukupnom stanovništvu opada u sve tri posmatrane varijante fertiliteta (varijanta srednjeg, visokog i niskog fertiliteta), dok se udeo radnika starosti između 55 i 64 godine u stanovništvu radnog uzrasta prema ovim projekcijama do 2050. godine povećava (osim u varijanti visokog fertiliteta, kada praktično stagnira)¹². Usled delovanja procesa demografskog starenja opada udeo radno sposobnih u ukupnoj populaciji, dok se istovremeno povećava prosečna starost radnog kontingenta i raste udeo starijih generacija unutar njega. Budući da su u pitanju starosne grupe s nižim stopama aktivnosti, oba efekta mogu da deluju na smanjenje opšte stope aktivnosti unutar radnog kontingenta¹³.

Položaj starijih lica na tržištu rada posmatran na osnovu stope aktivnosti, stope zaposlenosti i stope nezaposlenosti je u Srbiji znatno lošiji nego u EU-28 (v. Tabelu 4.).

¹¹ Marjanović (2016), str. 2.

¹² http://webrzs.stat.gov.rs/Website/repository/documents/00/00/37/45/projekcije_radne_snage.pdf (pristup: 31.03.2018.).

¹³ Radivojević i Nikitović (2010), str. 461.

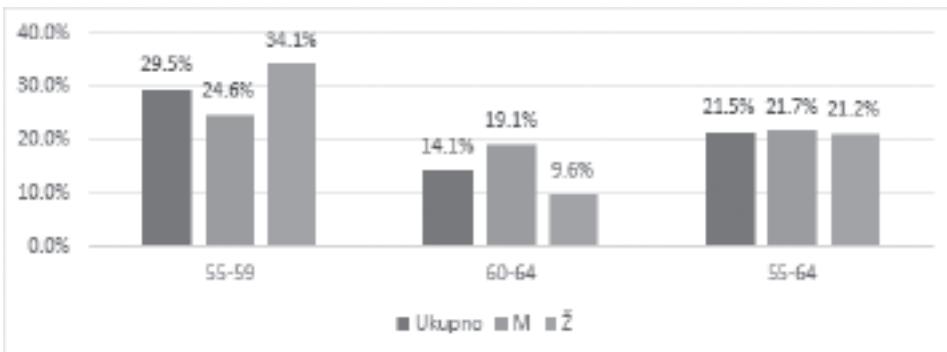
Tabela 4. Stope aktivnosti, zaposlenosti i nezaposlenosti u starosnoj grupi 50-64, Srbija i EU-28, 2016.

		stopa aktivnosti	stopa zaposlenosti	stopa nezaposlenosti
50-64	Srbija	56,1%	50,5%	9,9%
	EU-28	67,8%	63,4%	6,5%

Izvor: ARS, Eurostat

U posebno teškom položaju su lica koja nisu ni zaposlena niti su u penziji. Prema procenama napravljenim na osnovu nekoliko izvora podataka, blizu 30% lica starosti između 55 i 59 godina spada u ovu kategoriju (Slika 5.)¹⁴.

Slika 5. Učešće lica koja nisu ni u penziji niti zaposleni po starosti i polu, 2015.

Izvori: ARS, RFPIO, procene broja stanovnika Republičkog zavoda za statistiku

Analiza podataka iz Ankete o radnoj snazi u periodu 2008 – 2014. pokazuje da je u ovoj starosnoj grupi značajno prisustvo obeshrabrenosti u pogledu nalaženja zaposlenja. Naime, kao glavni razlog zbog kojeg nisu tražili posao, neaktivna lica pored penzije, sve češće navode i bolest i nesposobnost, kao i obeshrabrenost u pogledu nalaženja posla. Imajući u vidu

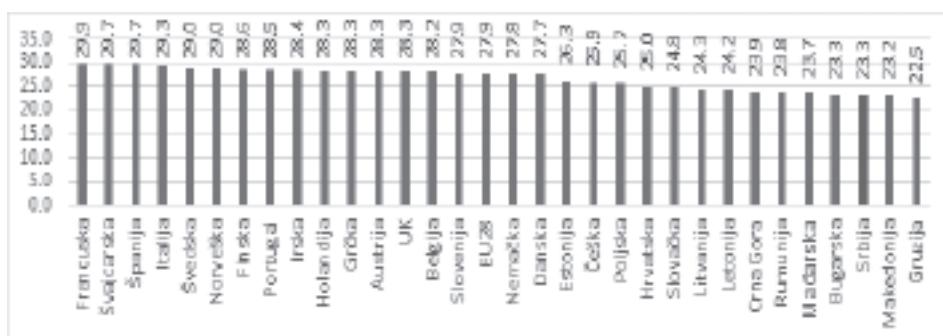
¹⁴ S obzirom na činjenicu da su korišćeni podaci iz više različitih izvora, dobijene procente bi trebalo posmatrati kao aproksimaciju ukupnog učešća lica koja nisu ni zaposlena niti su u penziji, a ne kao preciznu ocenu.

demografske promene, aktuelne reforme penzijskog sistema i promovisanje koncepta aktivnog starenja s jedne, i relativno visoka učešća lica koja nisu ni zaposlena ni u penziji, kao i njihovu sve veću obeshrabrenost u pogledu nalaženja zaposlenja s druge strane, jasno je da se ova grupa suočava sa velikim izazovima na tržištu rada i da će ovaj problem vremenom postajati sve veći.

Poseban problem sa kojim se suočavaju lica iz ove starosne grupe odnosi se na već pomenuta ograničenja vezana za bolest ili nesposobnost za rad usled zdravstvenih problema. Na probleme vezane za zdravlje ukazuju i podaci o očekivanoj dužini života. Naime, očekivana dužina života u posmatranim starosnim grupama (50, 55 i 60 godina) je u 2015. godini u Srbiji bila za četiri do pet godina niža nego u EU-28. Kod žena je u sve tri starosne grupe očekivana dužina života niža nego u bilo kojoj članici EU-28, dok je kod muškaraca ona približno na nivou članica EU sa najnižim vrednostima ovog pokazatelja.

U odnosu na zemlje EU sa najvišom očekivanom dužinom života za žene u datim starosnim grupama (Francuska i Španija), u Srbiji se očekuje da će žene iste starosti (50, 55 ili 60 godina) živeti čak sedam godina kraće, dok je kod muškaraca jaz između Srbije i najbolje pozicioniranih zemalja EU takođe na sličnom nivou. Razlike u očekivanim dužinama života za sva lica starosti 55 godina prikazane su na Slici 6.

Slika 6. Očekivana dužina života za lica starosti 55 godina, 2015. godina

Izvor: Eurostat, <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do> (pristupljeno 27.6.2017.)

Navedeni demografski pokazatelji u posmatranim starosnim grupama ukazuju na lošije zdravlje i manju sposobnost lica iz ovog starosnog kontingenta da aktivno učestvuju na tržištu rada. Kako je učešće posmatranih starosnih grupa u ukupnom stanovništvu radnog uzrasta visoko, to ima posledice i na ukupnu aktivnost na tržištu rada. S druge strane, postavlja se pitanje kolike su šanse za ostanak na tržištu rada lica iz ove starosne grupe u uslovima i dalje relativno visoke ukupne nezaposlenosti, visoke dugoročne nezaposlenosti i posledično obeshrabrenosti u ovoj starosnoj grupi, kao i problema vezanih za zdravlje.

ZAKLJUČAK

Osnovni indikatori stanja na tržištu rada u Srbiji – stopa aktivnosti, stopa zaposlenosti i stopa nezaposlenosti su, i pored oporavka u prethodnih nekoliko godina, u toku 2016. godine bili lošiji u odnosu na prosek EU-28. Pored toga što je stopa zaposlenosti od 55,2% u odnosu na evropske uslove i dalje niska, kvalitet zaposlenosti je u Srbiji na nižem nivou nego u EU-28.

U radu se ističe da je položaj žena na tržištu rada lošiji u odnosu na muškarce, ali i da je obrazovanje jedan od veoma važnih faktora koji omogućuje bolji položaj žene na tržištu rada u Srbiji. Sa porastom nivoa obrazovanja razlike u aktivnosti i zaposlenosti između muškaraca i žena se smanjuju, čak i nestaju.

Dve starosne grupe na tržištu rada u Srbiju su u posebno ranjivom položaju: mlađi starosti 15-24 godine i stariji pripadnici radne snage (starosti 50-64 godine). Loš položaj mlađih, koji je određen ne samo stopom nezaposlenosti, nego i kvalitetom zaposlenosti, ima brojne lične, ekonomske i šire socijalne posledice koje se odnose na različite sfere, kao što su održivi rast, migracije, pitanja osnivanja porodice, i mnoge druge. Istraživanja pokazuju da je nivo obrazovanja veoma važan faktor koji pozitivno utiče na kvalitet radnog mesta za mlade. Nažalost, ponekad visok nivo obrazovanja nije garancija da će zaposlenje biti bez elemenata prekarnosti.

Kada je reč o licima starosti 50-64 godine, imajući u vidu demografske promene, aktuelne reforme penzijskog sistema i promovisanje koncepta aktivnog starenja s jedne, i relativno visoka učešća lica koja nisu ni zaposlena ni u penziji, kao i njihovu sve veću obeshrabrenost u pogledu nalaženja zaposlenja s druge strane, jasno je da se i ova grupa suočava sa velikim izazovima na tržištu rada.

POSITION OF VULNERABLE GROUPS ON LABOR MARKET: SERBIA AND THE EUROPEAN UNION

Abstract

Despite some improvements in the labor market in the past few years, it is noticeable that the main indicators - activity rate, employment rate and unemployment rate - were lower in Serbia in 2016 compared to the EU-28. In addition, many indicators pointed to problems related to the quality of employment in Serbia: relatively high share of vulnerable employment, high rate of informal employment and lower share of employees with permanent contracts.

The subject of the paper is an analysis of the position of vulnerable groups in the labor market in Serbia after the economic crisis, as well as a comparison with the situation in the EU. The paper concludes that young and senior members of the work force are facing special problems in the labor market. The unemployment rate of young people is still high compared to other European countries, while in the age group 55-64, the participation of persons who are neither employed nor retired is noticeably significant. Similarly, the paper highlights and documents that women on average have lower wages than men, and that the position of women in the labor market in relation to men is significantly improved with an increase in the level of education.

Key words: labor market, vulnerable groups, women, youth, older people, Serbia, EU.

LITERATURA:

Avlijaš, S., Ivanović, N., Vladisavljević, M., & Vujić, S. (2013). Gender pay gap in the Western Balkan countries: evidence from Serbia, Montenegro and Macedonia. FREN-Foundation for the Advancement of Economics.

Aleksić, D. (2017). „Nismo svi jednaki: doprinos ekonomске krize produbljuvanju razlika unutar kontingenta radne snage u Srbiji“, u: Živković, A., D. Molnar i I. Janković (ur.) Tematski zbornik radova Ekonomika politika i razvoj (2017), CID, Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd.

Marjanović, D. (2016). "Tranzicija mladih žena i muškaraca na tržištu rada Republike Srbije". Publikacija Work4Youth serija br. 36. ILO

RZS. (2017). Pilot - istraživanje o strukturi zarada za 2014. godinu, <http://www.stat.gov.rs/WebSite/userFiles/file/Zaposlenost%20i%20zarade/SajtSES%20publikacija.pdf>

RZS (2017). Bilten Anketa o radnoj snazi u Republici Srbiji, 2016. <http://publikacije.stat.gov.rs/G2017/Pdf/G20175623.pdf>

Projekcije radne snage Republike Srbije 2010-2050. (2011). RZS. http://webrzs.stat.gov.rs/Website/repository/documents/00/00/37/45/projekcije_radne_snage.pdf

Radivojević, B., & Nikitović, V. (2010). "Labour force sustainability under conditions of demographic ageing". Zbornik Matice srpske za drustvene nauke, (131), 455-464.

Statistički godišnjak Republike Srbije (2016). RZS

Structure of Earnings Survey (2016). Eurostat Press Office. <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/7762327/3-08122016-AP-EN.pdf/3f02c5ed-81de-49cb-a77e-74396bac2467>

Eurostat, <http://appss.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

EKONOMSKI VIDICI 1-2 2018.